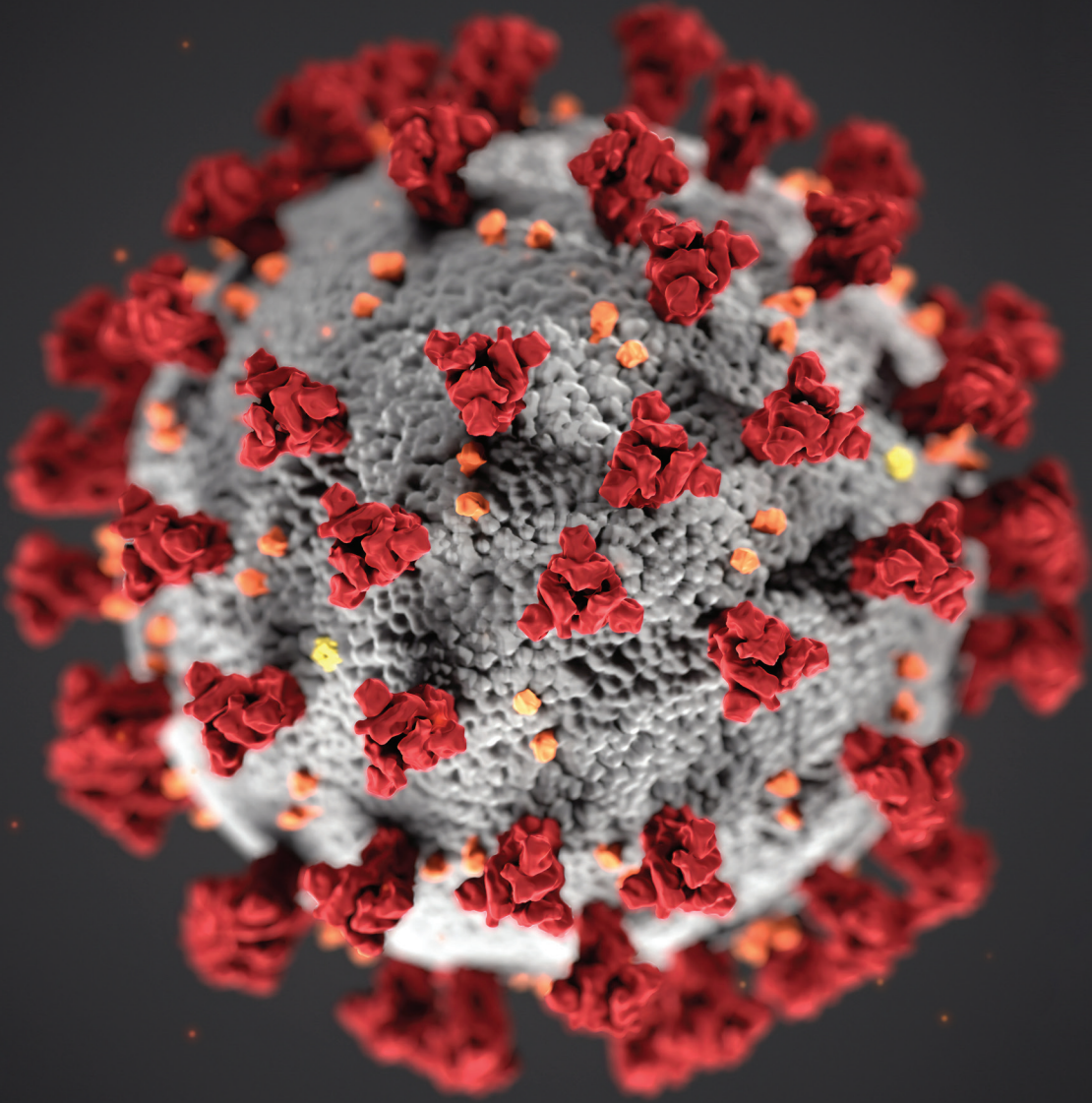

Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı

COVID-19 SALGINININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

TOPLUMSAL YAPI
ARAşTIRMALARI PROGRAMI

Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı

COVID-19 SALGINININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

TOPLUMSAL YAPI

ARAŞTIRMALARI PROGRAMI

COVID-19 SALGINININ SOSYOLOJİK ANALİZİ - 1

Editör: Lütfi Sunar

Yardımcı Editörler: Elyesa Koytak, Merve Akkuş Güvendi

Tasarım: Seyfullah Bayram

25 Nisan 2020

© Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı

tyap.net | bilgi@tyap.net | @toplumsalyapi

Türkiye'nin toplumsal yapısı hızlı ve daimi bir değişim ve farklılaşma süreci içerisinde. Bu değişim sürecinin anlaşılması ve açıklanması için kapsamlı ve sürekliliği olan araştırmalara ve yeni perspektiflere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu doğrultuda Lütfi Sunar tarafından yürütülen Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı kapsamında toplumsal değişim, tabakalaşma ve hareketlilik alanlarında araştırmalar yapılmakta, etkinlikler gerçekleştirilmekte ve yayınlar yapılmaktadır.

©Tüm hakları saklıdır. Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı'nın yazılı izni olmadan bu eserin hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla çoğaltılamaz. Yazılarda belirtilen görüşler yazara aittir ve Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı'nı bağlamaz.

İÇİNDEKİLER

Salgınla Başa Çıkmak: Hayat İçin Sosyoloji <i>Lütfi Sunar</i>	1
Salgınla Mücadelenin İlk Eşiği: Eşitsizlikler <i>Lütfi Sunar</i>	4
Virüs Küreselleşmenin Yol Haritasını Takip Ediyor <i>Yunus Kaya</i>	10
Tabiatın Tepkisi: Bozulan Dengeyi Yeniden Sağlamak <i>Mehmet Birekul</i>	14
Tıbbın Patojenleri: Laboratuvar Olarak Toplum <i>Elyesa Koytak</i>	19
Azman Kentlerin Sonu mu? Salgın Sonrasında Kentsel Planlama <i>Muhammed Ziya Paköz</i>	23
Koronavirüs Salgını ve Bir Direniş Alanı Olarak Toplumsal Hafıza <i>Faruk Karaaslan</i>	28
Sosyal Zaman ve Salgın: Uzun Bir Ân <i>Ali Haydar Beşer</i>	32
Salgında Patlayan Yaş Ayrımcılığı: Türkiye’de Peter Pan Sendromu ve Yaşlanmanın Yaklaşan Sorunları <i>Özgür Arun</i>	36
Kasiyerleri Neden Alkışlamayız? <i>Elyesa Koytak</i>	45
Salgın Milliyetçilikleri Yükseltiyor mu? <i>Öner Buçukçu</i>	49
Evlerin Gölgesi de Salgından Korur mu? <i>Fatih Yaman</i>	53
Veriye Dayalı Analizlerle Salgın ile Daha Kolay Mücadele Edebiliriz <i>Muhammed Erkan Karabekmez</i>	58
Kovid-19 Salgını Anlam Yıkımına mı Yoksa Yeni Bir Anlamlandırmaya mı Yol Açacak? <i>Nihat Erdoğan</i>	62
Kriz Zamanında Başkasını Düşünmek <i>Kübra Bilgin Tiryaki</i>	69

TOPLUMSAL YAPI ARAŞTIRMALARI PROGRAMI

Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı (TYAP), Türkiye'deki toplumsal yapı ve değişimin anlaşılabilirliği ve derinlikli bir biçimde değerlendirilebilmesi için kuramsal, kavramsal ve ampirik bir temel sağlamayı amaçlamaktadır. TYAP kapsamında toplumsal değişim, tabakalaşma, meslekler, çalışma yaşamı, eşitsizlik ve hareketlilik alanlarında araştırmalar gerçekleştirilmekte, etkinlikler gerçekleştirilmekte ve yayınlar yapılmaktadır.

TYAP bünyesinde toplumsal yapı ve toplumsal değişimi ampirik olarak analiz etmenin bir aracı olarak Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi (TÜSES) geliştirilmiştir. Temelde bir tabakalaşma ölçeği olan TÜSES ile sosyal yapı ve problem araştırmalarındaki sosyo-ekonomik bileşenin analize daha kolay bir biçimde katılması sağlanmaktadır. Böylece toplumsal yapının tahlil edilmesinde kuramsal ve kavramsal bütünlüğü olan, pratik ve kolay uygulanabilir bir analiz aracı oluşturulmuştur.

TYAP bünyesinde ayrıca Türkiye Mesleki İtibar Skalası oluşturulmuştur. Mesleklerin sosyal itibarlarına göre bir sıralaması olan bu ölçek ile çalışma yaşamı, iş piyasaları ve meslekler hakkında daha detaylı analizler yapma imkanı oluşturulmuştur. İlk defa 2015 yılında TÜBİTAK desteğiyle yürütülen bir araştırma sonucunda oluşturulan ölçek 2019 yılında yapılan araştırma ile güncellenmiş ve elinizdeki raporla ilan edilmiştir.

TYAP kapsamında halihazırda yürütülen bir başka araştırma ise TÜBİTAK desteğiyle yürütülen Türkiye'de Sosyal Hareketlilik Araştırmasıdır. Bu araştırma kapsamında Türkiye'de sosyal hareketliliğin yapısı ve biçimlerini ortaya çıkarılacak böylece toplumsal yapının değişiminin özel bir bileşeni olan sosyal hareketlilik analiz edilebilir hale getirilecektir. Böylece sürekli eksikliği hissedilen bir modelin oluşturulmasıyla Türkiye'de sosyal bilim çalışmalarına önemli bir katkı sağlamak hedeflenmektedir.

TYAP kapsamında yılda bir gerçekleştirilen Toplumsal Yapı Araştırmaları Atölyesinde alanla ilgili temel tartışmaları ele alınmakta ve bildirileri yayımlanmaktadır. Ayrıca yine yılda bir düzenlenen bir hafta süren Toplumsal Yapı Araştırmaları Lisansüstü Yaz Okulunda ise yeni araştırmacılar yetiştirilmektedir. Program kapsamında yıl boyunca çok sayıda seminer ve konferans düzenlenmektedir.

TYAP Kapsamında Yürütülen Bazı Araştırmalar

- Türkiye'de Sosyal Hareketlilik Modeli (TÜBİTAK, 2018-2020)
- Türkiye Çalışma Yaşamı ve Meslekler Araştırması (İTO, 2019)
- Akıllı Şehir Olgunluk Modeli (İBB, 2019)
- Türkiye'de İslami STK'ların Kurumsal Yapı ve Faaliyetlerinin Değişimi (İLKE, 2017)
- Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi (TÜBİTAK, 2014-2016)
- Türkiye Mesleki İtibar Araştırması (TÜBİTAK, 2014)
- Türkiye'de Toplumsal Değişim Araştırması (İLEM, 2012-2014)

SUNUŞ

Dünyayı sarsan derin bir krizle karşı karşıyayız. Üretimi, tüketimi, ticareti, günlük yaşamı, sosyal ilişkileri, örgütleri, kamusal yapıyı derinden etkileyen bir salgın bir anda dünyanın gidişatını derinden etkileri. Bu bağlamda sürecin tıbbi yönleri çok merkezde olsa da enfeksiyon yayılımı azaldıkça sosyal boyut daha fazla öne çıkmaya başlıyor. Zira salgın önemli bir iktisadi daralma ve sosyal değişim doğuruyor. Yaşadığımız bu süreçte sosyologların/sosyal bilimcilerin bilgi ve birikimlerini kamu ile paylaşmasını önemi gün geçtikçe daha fazla öne çıkıyor.

Dünyanın farklı yerlerinde sosyal bilimciler yaşanan süreçle ilgili çok önemli veriye dayalı derinlikli analizler yapıp halkı bilgilendirip kamu otoritelerini yönlendiriyorlar. Dünyada sosyal bilimciler çeşitli düzeylerde bireysel ve kamusal olarak inisiyatif üstlenip, işin içine dahil olmuş durumdalar. Farklı ülkelerde üniversiteler, sosyoloji dernekleri çeşitli perspektiflerden yazılar yazdırmış, kurullar oluşturmuş ve mikro siteler kurmuş durumdalar. Farklı ülkelere sosyoloji / sosyal bilim dernekleri konuyu çeşitli perspektiflerden ele alan yazılar yazdırıyor, kurullar oluşturuyorlar. Çok boyutlu katılım hem salgının yönetimi hem de salgın sonrası toplumsal yaşamın düzenlenmesi için olağanüstü düzeyde gerekli.

Türkiye’de ise bir gecikme ile birlikte sosyal bilimcilerin yavaş yavaş meselenin sosyal boyutları ile ilgili bilgi ve bakış üretmeye başladıklarını görüyoruz. Bu süreçte araştırma kurumları, üniversiteler, meslek örgütleri genellikle geriden gelmekte daha çok bireysel çabalar öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı kapsamında farklı disiplin ve araştırma alanlarından hocalarımızın katılımı ile veriye dayalı analiz yazıları yayımlamaya başladık.

Bu süreçte sosyal bilimcilerin bilgi ve birikimlerinin “kamusal olarak” paylaşılmasının, toplumun sorunları daha sağlıklı aşması için süreçlere katılmalarının önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu anlamda her bir sosyal bilimcinin kendi uzmanlık ve çalışma alanları bağlamında güncel sorunlar ve meselelere katkı sunmasının ihmal edilemez bir değeri var. Herkesin nitelikli bir şekilde katıldığı kamusal bir bilgi üretimi bu tür süreçlerde sıkça yaşanan polemiklerin, bilgi kirliliğinin ve de safsata salgının önüne geçebilir.

Sizleri şimdiye kadar yayımlanan 16 yazı ile başbaşa bırakırken çabalarımızın daha müreffeh ve adil bir topluma vesile olmasını diliyoruz.

Lütfi Sunar

Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı Direktörü

Salgınla Başa Çıkmak: Hayat İçin Sosyoloji

Lütfi Sunar

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Tıp dünyasının isimlendirmesiyle COVID-19 salgını son 50 yılın belki de en büyük sosyal krizi olarak karşımıza çıktı. Bildiğimiz dünyayı, son yıllarda giderek alıştığımız küresel hareketliliği yapı bozumuna uğratan bu “görünmez düşman” en ileri sağlık sistemlerinin dahi önlemlerini aşıyor ve sosyal hayatın ortasına kuruluyor. En sevdiğimiz insanlarla iletişim biçimimizi değiştiriyor, en eski alışkanlıklarımızı kesintiye uğrattıyor. Bugün tıbbi ve teknik yetersizliğimizin yanı sıra sosyal düzenekleri de gözden geçirme ihtiyacını hissediyoruz. Salgının mevcut dinamiklerini ve muhtemel sonuçlarını anlamak adına, tam da toplumsal hayatın bütün bileşenlerine nüfuz etmesinden dolayı, toplumsal hayatın bütün bileşenlerini birlikte okumamız gerekiyor.

Salgınlar temelde sosyal hadiselerdir. Dünya tarihindeki büyük dönüşümlerin ve kırılmaların önemli bir kısmının arkasında salgınlar ve afetler bulunur. Salgınların oluşturduğu sorunların çözümü de bu sebeple sosyal yapının kendisini yeniden kurma kapasitesinde saklıdır. Günlük rutinler, iş akışları, kurallar (hatta kuralızsızlıklar), kurumlar, ağlar ve hatta problemler sosyal yapının önemli bileşenleridir. Bu bileşenler ile toplumun gelişim ve değişim seyrinin ilişkisinin iyi anlaşılması bir gelecek muhayyilesi için temel başlangıç noktasını teşkil eder.

Çin’de salgının ortaya çıkmasının hemen ertesinde birkaç hafta içinde Türkiye’de Sağlık Bakanlığı bünyesinde bir “bilim kurulu” teşkil ettirildi ve gelişmeleri takip edip yöneticilere tavsiyelerde bulunma ve yol gösterme vazifesi bu kurula verildi. Bu kurulun çabalarının süreç yönetimi anlamında çok olumlu sonuçlar verdiğini görüyoruz. Bunun için uzmanlıklarını ülkenin hizmetine sunan bu bilim insanlarına müteşekkirdir olmalıyız.

Ancak toplumda salgın süreci ve sonrasında oluşan ve oluşacak sosyal, ekonomik, psikolojik, manevi ve siyasi sorunlar daha çok konuşulurken kararlara ve uygulamalara yön vermesi beklenen bilim kurulunun sadece tıp hekimlerinden (onların da bir kısmından) oluşması, yüklendiği misyon ve aldığı sorumluluk açısından sorunlu gözüküyor. Salgın kelimesinden başlamak üzere meselenin tıbbi bir kalkış noktası olduğu düşünülürse düşmanla mücadele edecek bilim dalının tıp olması makul gelebilir ancak meselenin gidişatı asla tıptan ibaret kalmayacak. Sosyal, siyasi, ekonomik, hukuki, manevi ve kültürel boyutları itibarıyla tıbbi veçhesinden çok daha kalıcı etkiler bırakmaya şimdiden başlamış bir meseleden bahsediyoruz.

Denilebilir ki zaten karar alıcıların bu konularda danışmanları, kurumlarda bu hususları dikkate alan çok sayıda uzman bulunuyor. Sürecin yönetiminde sosyal gerekçe ve gereksinimlerin dikkate alındığını gösteren gelişmeler, alınan kararlar neticesinde ortaya çıkan bazı mahzurların hızla giderilebilmesi bu itirazları kısmen haklı kılıyor. Ancak bu tür süreçleri her yönüyle bütüncül yönetmek yerine sadece tıbbi tarafına odaklanmak, hastalığa karşı bütün bir hastane düzenini ve işleyişini hazırlamak yerine tek tek hastalarla ilgilenmekten farksız.

Bu sebeple hayatın, sağlığın, hastalığın, evde kalmanın ve fiziki mesafeyi korumanın toplumsal boyutunu süreç yönetiminde hesaba katılması hayati ve elzemdir. Ancak bu katılımı sağlamak üzere ayrı bir bilim kurulunun teşekkülü başka sorunlar doğurabilir. Nasıl ki salgın hayatı bütüncül olarak etkiliyorsa ona karşı alınacak tedbirlerin de bütüncül olması gerekir. Bu sebeple ayrı bir kuruldan ziyade alt komisyonlar halinde çalışan ama birlikte hareket eden bir üst kurula ihtiyaç bulunmaktadır.

Böyle bir organizasyon bünyesinde, Türkiye’de bilimsel disiplinlerde sık gördüğümüz alan taassubu engel olmazsa çözüme çok katkı sağlayacak ve belki de bundan sonrası için örneklik teşkil edecek bir disiplinler arası dayanışma örneği ortaya çıkabilir. Bilimsel uzmanlıkların sıkı bir dayanışma ve koordinasyona ihtiyacı var. Oluşturulacak bu alt kurullar sadece bugün için çözümlerde isabetli davranmaya değil bu süreç geçtikten sonra ortaya çıkacak sosyal rehabilitasyon ve yapılandırmada da önemli katkılar sağlayacaktır.

Bununla birlikte mesele sadece karar alıcıların ve yöneticilerin sosyologları (ya da sosyal bilimcileri) işe dahil etme inisiyatifleri ile kapanmaz. Sosyal bilimcilerin de alıştıkları teorik ve yöntemsel kılıpları kırmaları gerekiyor. COVID-19 bütün bir uluslararası sistemi, sağlık sistemlerini ve piyasaları hazırlıksız yakaladığı gibi ekonomiden psikolojiye birçok disiplini de hazırlıksız yakaladı. Bugün

sosyal araştırma yapan, veriye dayalı analizler gerçekleştiren, belirli alanlarda derinleşmeyi merkeze alan sosyologlarımızın sayısının az olmasının ne büyük bir eksiklik olduğunu hissediyoruz.

Bu krizle birlikte toplumsal yapıların aslında zaten farkında olduğumuz pek çok kırılğanlığını yeniden ve daha açık bir biçimde fark ettik. Kapitalizmin suni bir biçimde endüstriyel olarak ürettiği kùltürün krizini de buna eklemeliyiz. Biz sosyologlar olarak emek ve istihdamın yaşadığı sorunları konferanslarda, seminerlerde ve derslerde konuşuyorduk. Yoksulluk, eşitsizlik ve işsizlik gibi sorunlarla ilgili çok sayıda tekil araştırma yapılıyordu. Son yirmi yılda ùlkemizde artan saha yönelimli araştırmalarla sağlık sisteminin sorunlarını, ailenin dramatik bir biçimde zayıflamasını, yaşlanan toplumun açmazlarını, artan siyasal kutuplaşmanın maliyetlerini ve gittikçe umudunu kaybeden bir gençliği resmetmede epey mesafe kat ettik.

Ùlkesinin gidişatına sahadan bakan; sorunlara toplumun içinden somut ve gerçek bilgiye dayanarak yaklaşan bir sosyolog aslında bu tür krizlerde görev almak için ağrı beklemez. Sosyoloğun her daim vazifesi, toplumsal hayatın adilce ve haysiyetli şekilde idamesini temin edecek bakış açılarını ve elbette uygulamaları keşfetmektir. Sosyoloji hayat için olduğu ölçüde değerlidir. Yaşadığımız kriz, sosyologların konforu bir an evvel terk edip hayatın içine dñnmeleri gerektiğini açıkça ortaya koyuyor. Toplumun içinden nefes alan ve onun gözünü kullanan gerçekçi bir analize ihtiyaç var. Bunu sağlamak için sosyoloğun üniver“site”den çıkıp halka karışması gerekecek.

Bu tür kriz zamanlarının gösterdiği en önemli husus toplumların mekanik varlıklar olmadığıdır. İnsan bedeninin umulmadık şokları atlatmasındaki en önemli yardımcısı uyum gösterme kabiliyetidir. Eğer insan bedeni mekanik bir işleyişe sahip olsa muhtemelen hayatını sürdüremezdi. Vücudumuz karışımıza çıkan sorunları aşmamız için ihtiyaç duyduğumuz enerjiyi sağlayan “sempatik bir sinir sistemine” sahip. Çok yoğun bir acı duyduğumuzda salgılanan yüksek düzeyli safra bizi hayata tutunduran bir dengeleyicidir mesela. Ya da tehlikeden kaçış anında kalbimiz daha hızlı atarak ciğerlere daha fazla oksijen almayı mümkün kılar ve böylece vücudun ihtiyaç duyduğu acil enerjiyi sağlar.

Bütün bunlar insanın doğal uyum ve dengeleme kabiliyetini gösterir. İnsan gibi toplum da hep zannedildiği gibi mekanik bir işleyişe sahip değildir. Toplum zora düştüğünde kendisini selamete çıkaracak “sempatik” bir işleyişe sahiptir. Bu düzensiz işleyiş bilim tarafından “irrasyonel olarak gör÷len”, insanlar arasındaki dayanışma ve sahiplenme davranışlarıyla açığa çıkar. Mesela aşk, annelik ve dostluk mekanik sosyal bilimin gözünde çözemediği bir hatadan ibarettir. Halbuki bugün gördüğ÷müz üzere kriz zamanlarında toplumu düzenli işleyişler ve mekanik kurumlardan ziyade bu “mükemmel hatalar” ayakta tutmaktadır. Bu düzensiz düzenliliği, karmaşık sistemi anlayabilmek için sistematik araştırmalarla birlikte “hayatın içinden” bir bakış gerektiğini bir kez daha gör÷yoruz.

Bugünler geçecek ve toplum tekrar yeni bir rutin oluşturacak. Ama sosyologların rutinlerine dñnmemeleri, topluma karışmayı ve ancak bu şekilde krizlere, salgınlara, dñnüřümlere karış hazırlıklı olmayı öğrenmeleri gerekiyor; bir anlamda disiplinin doğası gereği aslında hep sağladığı zihinsel bağışıklığa sahip olmaları. Yaşadığımız salgın toplumu dñnüřtürüyor ve bize de onu anlama biçimimizi gözden geçirmemiz için bir fırsat sunuyor. şimdi hayatı idame ettirmek için her zamankinden daha fazla yeniden ve yenilenmiş bir sosyolojiye ihtiyacımız var. Hayat için ve hayatın içinden bir sosyoloji için bu başlangıcı iyi değerlendirmeliyiz.

Salgınla Mücadelenin İlk Eşiğı: Eşitsizlikler

Lütfi Sunar

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

İnsanlar biyolojik olarak hastalıklara eşit açıklıkta veya dayanıklı olmadıkları gibi sosyoekonomik nedenlerle de sağlığını koruma, evde kalma, izolasyon, tedavi ve rehabilitasyon anlamında eşit fırsatlara sahip değiller. Bugün ilk aşamada uygulanan evde kalma gibi tedbirler özellikle sabit gelirli ve iş garantisi olan orta sınıflar için anlamlı görünse de salgının çok sayıda esnafın zora girmesine, işçilerin işini kaybetmesine ve düzensiz işlerde çalışanların gelirlerinden bütünüyle mahrum kalmalarına yol açacağı görülüyor. Sosyoekonomik eşitsizlikler farklı kesimler için sağlığa erişimi ve hastalığa yakalanma ihtimalini çok ciddi bir biçimde etkilediği gibi salgın sürecinde bu döngü katlanarak artacak.

İşsizlikteki Artışlar Yoksullaşma Doğuracak

Mevcut krizden en çok etkilenen kim olacak? ILO'nun yaptığı analizlere göre Covid-19 salgını neticesinde yaşanan tam veya kısmi tatiller, şu anda dünyadaki işgücünün yaklaşık % 81'ini temsil eden yaklaşık 2,7 milyar işçiyi etkiliyor. Yılın ikinci çeyreğinde 195 milyon tam zamanlı işçiye eşdeğer çalışma zamanı kaybedilecek ve bu kayıp ciddi bir biçimde işçi kesimi tarafından karşılanacak. Salgından ötürü "ciddi ve yıkıcı" risk altında bulunan sektörlerde 1 milyar 250 milyon işçi çalışıyor. Bu rapora göre benzer şekilde, kendi hesabına çalışan küçük esnaf ve zanaatkarlar, küçük işletme sahipleri de büyük bir kayıp yaşayacaklar. Dünya ekonomisinde en iyi ihtimalle %3, ılımlı bir tahminle %6 ve daha kötüsü olursa %10'lara varan bir daralmanın beklendiği bu krizde yıl sonunda 25 milyona yakın kişinin işsiz kalması bekleniyor.

Salgınla birlikte evden veya uzaktan çalışma gündeme geldi. Ancak bu çalışma şartlarında herkesin eşit olmadığı gerçeğini gözden kaçırmamak gerekiyor. Gelirlerine ve ekonomik sektörlerinin tatil olup olmadığına bağlı olarak, işçiler farklı risklere maruz kalıyor. Sağlık, kargo ve taşımacılık, kritik tedarik zincirleri (gıda, ilaç, teslimat, temel sanayi ve hizmetler) gibi düşük gelirli işlerde çalışanların bazıları halen işe gidip gelmeye devam ediyor. Bu sektörlerde çalışanlar evden çalışamamaları nedeniyle daha fazla enfeksiyon riskine maruz kalıyor. Öte yandan özellikle hizmet sektöründe çalışan düşük gelirli birçok işçi evden çalışamaz ve bu sektörler tatil edildiği için işe de gidemez durumda. ABD'de yapılan bir araştırma evden çalışma imkanı ile işin getirdiği kazanç arasında yakın bir bağlantı olduğunu gösteriyor. Buna göre gelir dilimlerinin en alt çeyreğinde

(Alt %25) yer alan işçilerin yalnızca %9,2'sinin işi evden çalışmasına müsait iken bu oran sırasıyla ikinci çeyreklik gelir diliminde %20.1, üçüncü çeyreklik dilimde %37.3 ve en yüksek gelire sahip olan işlerde çalışanlarda ise %61,5 seviyesinde. Türkiye'de de salgın tehdidi ortaya çıktığında ekonomi durdurulmadı ama sıkı tedbirlerle çok ciddi bir yavaşlama söz konusu oldu. Mart ortasından itibaren okulların kapatılması ile uzaktan eğitime ve pek çok sektörde evden ve uzaktan çalışma sistemine geçildi. Ancak pek çok sektörde çalışma gereklilikleri buna uygun durumda değil. Türkiye'de istihdamda çok önemli bir pay sahibi olan turizm, yeme-içme, satış-pazarlama gibi sektörlerde neredeyse tam bir şalter kapatma durumu söz konusu.

Türkiye İş Kurumu'nun (İşKUR) salgınının etkili olduğu Mart ayına ilişkin verileri bu durumu yansıtan bazı ön veriler içeriyor. şubat 2020'de 3 milyon 451 bin 793 olan İşKUR'a kayıtlı işsiz sayısı Mart 2020'de 3 milyon 675 bin 116'ya yükseldi. Hükümetin kısa çalışma ödeneği tedbirlerinin Mart sonunda devreye soktuğu dikkate alınırsa salgının iş piyasasındaki asıl etkilerini Nisan ayında göstereceği tahmin edilebilir.

Yapılan hesaplamalara göre Türkiye'de sürecin sonunda toplam %13 civarında bir istihdam kaybı olabilir. Bu da en yaklaşık 2 milyona yakın yeni işsiz anlamına gelecek. Bu anlamda en çok istihdam kaybı faaliyetleri tamamen kısıtlanan konaklama ve yiyecek sektöründe yaşanacak. Bu sektörde yaklaşık 700 bin kişinin işini kaybetmesi bekleniyor. Bunu müteakiben perakende sektöründe 600 bin, tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde 330 bin, seyahat, tur hizmetleri sektöründe ise 30 binden fazla kişinin işsiz kalabileceği tahmin ediliyor. Bu sektörlerle büro hizmetleri, ticaret, taşımacılık gibi sektörler eklendiğinde çok ciddi bir işsizlik tehlikesi söz konusu. Kamunun işletmelere işsizlik desteği ise şimdilik üç ayla sınırlı ve uzun vadede ne kadar sürdürülebilir bir kurtarma paketi olacağı şüpheli. Muhtemelen alınan tedbirler sadece yere çakılmayı yavaşlatacak bir paraşüt etkisi gösterecek.

Dolayısıyla evde kalmak virüsün yayılımını yavaşlatsa da bazıları için bir seçenek değil. İşlerin tatil edilmesi düşük gelirli işlerde çalışan milyonlar için işsizlik ve gelir kaybı demek. Hükümetlerin aldığı tedbirlere bakıldığında bu kesimler için ayrılan payın sermayeyi kurtarmak için ayrılan payla kıyaslanmayacak ölçüde düşük olduğu da çok açık. Küresel ekonomi bir ekonomik krize yaklaştıkça ve hükümetlerin kurtarma programları sermayeye öncelik vermeye devam ettikçe, kıt kaynaklar ve fon tahsis kararları, eşitsizlikleri daha da derinleştirmeye aday görünüyor.

Ekonomideki bir daralma ve iş kaybı doğrudan en alt sosyoekonomik grubu kısıpaca alıyor ve sosyal yapıda tamir edilemez gedikler oluşturuyor. Dolayısıyla özellikle yaşlıları, engellileri, dul ve yetimleri, işsizleri ve vasıfsız bedensel geçici işlerde çalışanları önceleyen uygulamaların hayata geçirilmesi çok önem arz ediyor. Ancak iktisadi eşitsizliğin etkisi bununla sınırlı değil; sosyoekonomik etkenlerin doğrudan salgının konusu olan hastalıkla ilgili de yıkıcı etkileri mevcut.

“Hastalıkta ve Sağlıkta” Eşitsizlik

Eşitsizlik araştırmalarının verilerine yakından baktığımızda sağlığın ve hastalığın eşit dağıldığını görebiliriz. Sağlık ve hastalık insanlar arasında eşit dağılmaz. Genellikle varılların ve yoksulların hastalıkları veya rahatsızlıkları birbirinden farklıdır. Ayrıca yaşam süreleri, bağımlılık, kronik hastalıklar, iş ve meslek hastalıkları, iş kazaları ve bebek ölümleri gibi alanların yoksulluk ile doğrudan bir ilişkisi mevcuttur. Ayrıca koronavirüs salgını gibi büyük krizlerin, sosyal yapıda en altta yer alanların yükünü artırdığını ve şiddet, suç ve intihar gibi sapma davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini görüyoruz.

Jennifer M. Mellor ve Jeffrey D. Milyo *Income Inequality and Health* başlıklı yazıda sosyoekonomik eşitsizlikler ile madde bağımlılığı, psikolojik rahatsızlıklar, kronik hastalıklar arasındaki bağlantıyı ampirik veriler üzerinden gösteriyorlar. Benzer şekilde William A. Vega ve William M. Sribney ABD’de otuz yıl önce gelir düzeyi bakımından en tepedeki %20’nin yaşam beklentisinin en alttaki %20’nin yaşam beklentisinden 5 yıl uzunken bugün, bu farkın erkekler için 12 yıl ve kadınlar için 14 yıla çıktığını belirtiyorlar.

Benzer sonuçları Dilek Şahin, Türkiye için bulmaktadır. Buna göre gelir arttıkça doğumda yaşam beklentisi artmaktadır. Yelda Özen, *Türkiye’de Sağlıkta Eşitsizlikler* başlıklı yazısında Türkiye’de, genel anlamda sağlık göstergelerinde iyileşme gözlenirken sağlığa erişim ve ayrılan kaynaklar bakımından eşitsizliklerde bir artış gözleendiğini dile getirmektedir.

Koronavirüs salgını bu anlamda sosyoekonomik eşitsizliklerin sağlık sistemindeki etkilerini göstermesi bakımından tam bir turnusol kağıdı oldu. Mariano Aguirre “koronavirüs, neoliberal mantığı değiştirmeli ve refah devleti ile piyasa ekonomisi arasındaki krizleri önleyebilecek plandaki sosyal sözleşmeyi kurtarmalıdır,” derken suya ve gıdaya erişimde yaşanan eşitsizlikleri tartışıyor.

Rob Vos, Will Martin ve David Laborde, International Food Policy Research Institute için hazırladıkları raporda küresel ekonomideki herhangi %1’lik bir daralmanın, yoksul sayısının ve bununla

birlikte gıda güvenliğine sahip olmayan insanların sayısını %2 (yani 14 milyon kişi) artıracakını tahmin ediyorlar. Dünya ekonomisinin en iyi ihtimalle %3 ve daha makul bir tahminle %6-7 daralacağı düşünülürse gıda erişiminin nasıl bir tehditle karşı karşıya kaldığı ve bu salgının dünyadaki 50 milyondan fazla insanı mutlak yoksulluğa iteceği görülebilir.

Salgın Neden Siyahları ve Yoksulları Öldürüyor

Normal koşullarda sağlık hizmetlerine erişimi sınırlı veya niteliksiz olan yoksul nüfus, kriz zamanlarında en savunmasız kesimleri oluşturuyor. ABD’de gazeteler bir süredir salgının, sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı kesimde yer alan siyahlar arasında daha fazla yaygınlaştığına ve ölüm oranlarının bu kesimlerde daha fazla olduğuna dair haber ve analizlere yer veriyor. New York Times 8 Nisan tarihli bir haberinde birkaç eyalet ve büyük şehir tarafından yayınlanan verilere göre, koronavirüsün, ABD’deki siyahi nüfus arasında orantısız olarak yüksek oranlarda yayıldığını ve öldürücü olduğunu verilerle açıklıyordu.

Benzer şekilde bir aile hekimi ve epidemiyolog olan Camara Phyllis Jones CNN’e verdiği görüşte Amerika’da siyahların daha fazla enfekte olup ve daha fazla ölmelerini ironik bir dille onların bedenlerine kamusal yatırımın daha az olmasıyla bağlantılandırıyor. Bunun en önemli sebebi Amerika’daki yapısallaşmış ırkçılık. Siyahlar sistematik olarak daha yoksullar ve yoksullar da Covid-19’dan daha fazla etkilenmeye yol açan diyabet, kalp hastalığı ve akciğer yetmezliği gibi kronik hastalıklara daha fazla sahipler. Zira sağlık hizmetlerine erişimleri düşük ve yaşanan iş kaybı bu insanların gelecekte daha da olumsuz koşullarda olmalarına neden olacak.

ABD’de koronavirüsün açığa çıkardığı sosyoekonomik eşitsizliklere sadece buraya mahsus oldukları muamelesi yaparsak meseleyi tam anlamış olmayız. Benzer bir durumun ABD’deki kadar açık ve net olmasa da Türkiye için de geçerli olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar televizyonlara sadece “meşhurların” görüntüleri düşse (ve böylece sosyoekonomik düzeyi daha yüksek olanların daha fazla bu virüse yakalandığı gibi bir izlenim oluşsa da) virüs yoksul kesimler arasında daha tahripkar etkiler oluşturuyor.

Geçtiğimiz günlerde salgını şehirlerde ve şehirler içinde ilçe ve mahallelerdeki yayılma ve etki düzeyini gösteren veriler yayımlandı. Bu anlamda en kritik görünümde olan İstanbul’da dağılımın çarpıcı biçimini gördük. İstanbul’da salgın açısından en yüksek riski taşıyan ilçenin Esenler ve bunun peşinden Zeytinburnu, Bahçelievler, Güngören, Bağcılar, Gaziosmanpaşa, Fatih ve Esenyurt geliyor. Yayılım bu ilçelerde de belirli mahallelerde yoğunlaşmış durumda. Nüfus ve yerleşim yoğunluğunun en fazla olduğu bu ilçeler ayrıca bedensel işçilerin de en yoğun yaşadığı yerler. Bu anlamda İstanbul’un seçkin muhitleriyle kıyaslandığında bu yoğunluk daha açık kendisini gösterir. Örneğin Onur Başer’in yaptığı çalışmaya göre Esenler Fatih Mahallesi’nde kilometrekare başına düşen kişi sayısı 86 bin 949 iken Çifte Havuzlar Mahallesi’nde kilometrekare başına düşen kişi sayısı 2008. Nüfusun yoğunluğu yaygın yoksulluğa ve sosyal imkanların kısıtına delalet etmektedir. Ancak nüfus yoğunluğu tek etken değil yine de. İstanbul’da nüfusu ve yapılaşması görece daha yoğun olsa da virüsün daha az yayıldığı yerler de var. Örneğin Başakşehir. Nüfus yoğunluğu yüksek olmasına rağmen salgından daha az etkilenen yerler arasında. Bu anlamda

bize yardımcı olacak bir başka etkene mahallelerin sosyoekonomik farklılık endekslerine başvurduğumuzda bu veri daha anlamlı hale geliyor.

Uzman görüşleri, sağlığa ve bakıma erişimdeki yerleşik eşitsizliklerin etkisine dikkat çekiyor. Hastalık çatışma bölgeleri, hapishaneler ve mülteci kampları da dahil olmak üzere en kırılgan ortamlarda yayılmaya başlarken, COVID-19'un bu anlamda tam etkileri de henüz görölmüş değıl.

Amerika'yı Yeniden Keşfetmemek İçin

Yukarıdaki örnek ve atıfların önemli bir kısmı ABD'den zira toplumsal eşitsizliklerin sağlığa erişime en keskin şekilde etki ettiğı başlıca ölkelerden biri. Bu bağlamda Türkiye'de özellikle son yıllarda sağlıkta özelleşme konusundaki tartışmaları bir daha dikkatli bir biçimde ele almak gerekiyor. Bizim yürüdüğümüz yolu daha önce kat etmiş ölkelerdeki sağlığa erişim sorunları sağlık politikaları anlamında bize ders olmalı. Son yıllarda sağlığa yapılan kamu yatırımlarının önemini bu salgında açık bir biçimde gördük. Dolayısıyla sağlıkta neoliberal özelleşme politikalarının maliyetinin ne kadar ağır olduğunu artık daha yakından biliyoruz.

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı 6 Nisan'da yayımladığı *The Social Impact of COVID-19* başlıklı bir notta doğru politikalar uygulanmazsa, COVID-19 salgınının yarattığı sosyal krizin, orta ve uzun vadede eşitsizliği, dışlamayı, ayrımcılığı ve küresel işsizliği de artıracığı belirtiliyor. Bu anlamda kapsamlı sosyal koruma sistemlerinin devreye alınması gerektiğı vurgulanarak temel gelir güvenliğinin sağlanmasına ve sosyal kapasitenin artırılmasına çağrı yapılıyor. Bir diğ er raporda da özellikle sorumlulukların paylaşılmasına ve sorunun çok boyutlu bir şekilde ele alınmasına olan ihtiyaç dile getiriliyor.

Borcun Sarmal Döngüsü

1980'lerden bu yana bütün dünyada en yüksek gelir grubunun ekonomik büyümeden aldıkları pay sürekli arttı. Bu da kaymak tabakanın gittikçe daha rahat bir hayat sürmesine yol açtı. Atif Mian, Ludwig Straub ve Amir Sufi henüz bugünlerde bitirdikleri *The Saving Glut of the Rich and the Rise in Household Debt* isimli çalışmalarında en tepedekilerin iktisadi kaynaklardan ve gelirlerden daha fazla pay almalarının aslında geri kalanları borçlanmaya yönlendirildiğini gösteriyorlar. Başka bir deyiş le azınlığın finansal serveti artarken geniş halk kitlelerinin finansal borcu artıyor. Elbette bu ikisi arasında çok yakın bir bağlantı var.

Öte yandan benzer bir durum devletler için de geçerli. Devletlerin de kamu hizmetlerini ve düzenini devam ettirmek için sürekli borçlandıklarını görüyoruz. Tepedeki grubun elinde biriken servet bu borçların ana kaynağını teşkil ediyor. Devletlerin kamu hizmetlerini yürütmek için halktan topladıkları vergilerin önemli bir oranı bu borçların faizini ödemeye gidiyor. Böylece bir kez daha tepedekilerin zenginliği artıran bir unsur olarak işlev görüyor. Bu sebeple birçok ö lke son yıllarda kamu bütçelerinde borçla finanse edilen, yamanamaz açıklara varmış durumda.

Tahmin edileceğı üzere COVID-19 krizinin neden olduğu ekonomik kayıpların ardından da devletlerin borçlanma eğilimleri hızlanacaktır. Çünkü ekonomi daralacağı için hükümetlerin

vergi gelirlerinde de bir daralma olacaktır. Yani bir taraftan devletlerin gelirleri azalırken öte taraftan da giderleri artmaktadır. Salgınla mücadele ve ortaya çıkan sosyal sorunları kapatmak için gereken yüksek bütçeler büyük bir borçlanma ihtiyacı doğuruyor. Bu anlamda küresel düzeyde birikim sahibi grupların ve fonların bu borçların kaynağını oluşturacağını biliyoruz. Şimdiden zor durumdaki devletlere yüksek faizlerle borç vermek üzere tezgahlarını açmış vaziyetler. Bu da orta vadede hem ülkelerin içinde gelir grupları arasında hem de ülkeler arasında eşitsizliğin artacağını bize gösteriyor.

Salgın Biter Ama Eşitsizlikler Ne Olacak?

Bu sorunun aşılabilmesi için aslında öncelikle eşitsizliklerin oluşumunun ve kaynağının farkında olmak gerekiyor. Ayrıca salgından ziyade eşitsizliklerin öldürdüğünü ve eşitsizliklerin salgından daha kapsamlı sorunlar oluşturduğunu da görmek durumundayız. Salgın muhtemelen birkaç ay içinde dengelenecek ve sonraki birkaç ay içinde de tıbbi bir çare bulunacak. Ama sosyal eşitsizliklere çare bulunmazsa toplumu en derinden sarsan sonuçlar ortaya çıkmaya edecek.

O halde eşitsizlik ve yoksulluk çalışmalarının bulgularını, salgın süresi ve sonrasında sosyal yapıyı korumak ve rehabilite etmek için yılmadan, düzenli biçimde kullanmak gerekiyor. Dolayısıyla kontrol önlemlerinin ve ekonomik daralmanın toplumun farklı kesimleri üzerinde eşit olmayan bir etkiye sahip olacağı hesaba katılmalıdır. Bu nedenle gıda üretimi, pazarlar veya ticaret konularında sosyal yapının ihtiyaç ve kapasitesi ile uyumsuz önlemler, insanların geçimleri üzerinde farklı şekillerde önemli etkiye sahip olabilir.

Öte yandan, alınacak her kararın sonrasındaki toplumsal tepkiyi öngörmek gibi bir sorumluluğumuz var. Ne kadar haklı da olsa kamusal önlemlere insanlar zamanla direnebilir veya geçim kaynakları için gerekli gördükleri uygulamalara gayri resmi olarak devam edebilirler. Bu anlamda hızlı tedbirlerin üretilmesi sadece yardım çalışmaları ile değil aynı zamanda uzun soluklu sosyal destek ve sistematik değişimlerle söz konusu olacaktır. Aslında bu salgın sosyoekonomik eşitsizliklerin toplum üzerindeki yıpratıcı ve orantısız etkilerini görmek ve yapısal çözüm üretmek açısından son derece önemli veriler sunması bakımından bir fırsat olabilir.

Virüs Küreselleşmenin Yol Haritasını Takip Ediyor

Yunus Kaya

İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü

Koronavirüs (COVID-19) salgını hakkında yürütülen tartışmalarda sıklıkla gündeme gelen bir husus, salgının küreselleşmeye etkisinin ne olacağıdır. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinin kesintiye uğrayacağı; ulusların ve devletlerin bir içe kapanma sürecine girecekleri yine sıklıkla ifade ediliyor. Bu iddia ve tahminlerin sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilmesi için öncelikle küreselleşmenin ne olduğunun ele alınması ve sonrasında salgın sürecinde küreselleşmenin rolünün irdelenmesi gerekiyor.

Küreselleşmeyi Doğru Anlamak

Küreselleşmenin üzerinde ittifak edilen bir tanımı ve kronolojisi yoktur. Bunun yanı sıra, küreselleşme diye bir sürecin varlığını tümünden reddeden veya küreselleşme tartışmalarını yanılsama veya aldatmaca olarak nitelendiren hatırı sayılır sayıda araştırmacı ve düşünür bulunmaktadır. Yine de akademideki ve kamuoyundaki yaygın kanaate baktığımızda küreselleşmenin, 1970'lerde başlayarak Soğuk Savaş sonrası dönemde iyice hızlanan ve artan mal, sermaye, insan, bilgi ve veri akışları ve tüm dünyayı ve toplumları içine alan bir karşılıklı bağlantılılık ve bağımlılık durumu üzerinden tanımlanabileceğini görüyoruz.

Küreselleşme sürecinin en belirgin olduğu ekonomiyi ele aldığımızda ise yaşanan en önemli değişimin Eski Uluslararası İşbölümünün yerini Yeni Uluslararası İşbölümüne bırakması olduğunu gözlemliyoruz. Dünya Sistemi ve Bağımlılık okullarınca ayrıntılı bir biçimde resmedilmiş olan ve merkez (sanayileşmiş) ülkelerin çevre ve yarı çevre (gelişmekte olan) ülkelere gelen ham maddeyi ürüne çevirerek diğer merkez ülkelere ve çevre ülkelere sattığı sistem 1970'lerden başlayarak yerini üretimin parçalandığı ve bütün dünyaya yayıldığı bir sisteme bırakmıştır. Ekonomik coğrafyacı Peter Dicken'in ifadesi ile önceki dönemlerin yüzeysel entegrasyonundan derin ve işlevsel bir entegrasyona geçilmiştir.

Bu geçişin yaşanmasında ise iki etken göze göze çarpıyor. Bunlardan ilki iletişim ve taşımacılık gibi alanlarda yaşanan ve sürecin altyapısını ortaya çıkaran gelişmelerdir. İkincisi ise devletler ve uluslararası yapılar tarafından ortaya konan spesifik politika tercihleridir. Bu bağlamda, neoliberal olarak nitelendirilen ekonomik model, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başından itibaren bütün dünyada hakim olmuştur. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) uygulanmasında öncü olduğu ve Washington Konsensüsü olarak da adlandırılan bu model, uluslararası ticaret ve yatırımların üstündeki kısıtlamaların kaldırılması ve devletlerin ekonomideki doğrudan varlıklarının

ve etkilerinin azaltılması gibi politikaları içerir.

Ekonomik alanda yaşanan değişimi ortaya çıkaran bu iki etkeni birbirinden kesin olarak ayırştırmak mümkün olmasa da ayrı ayrı ele almak, salgının küreselleşme sürecine etkisinin anlaşılması açısından da önemlidir. Bu iki etkenden ilki, tartışmalarda zaman zaman kullanılan ifade ile insanın durumunda (human condition) ve yaşam biimimizdeki kalıcı bir değişime işaret ederken diğeri ise daha bağlam-sal ve değişken politika tercihlerine işaret eder. Küreselleşme tartışmalarındaki en önemli isimlerden biri olan sosyolog Roland Robertson ilk etkene vurgu yaptığı tasvirinde küreselleşmeyi, dünyanın sıkışarak ve küçölerek tek bir mekân haline gelmesi ve tek bir dünya bilincinin ortaya çıkması olarak açıklamıştır. Klasik sosyal teorideki yapı ve fail tartışmasını da çağrıştıran bu ayırım, salgın sonrası dünyada neyin kalıcı olacağı ve neyin değişebileceğini anlamak açısından önemlidir.

Salgında Küreselleşmenin Rolü

Sosyolog Ulrich Beck'in küreselleşme tartışmaları bağlamında ortaya attığı "risk toplumu" kavram-sallaştırması salgının gelişimi ve yayılımında küreselleşmenin oynadığı rolü tartışmak açısından iyi bir başlangıç noktasıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Beck'e göre önceleri daha yerel veya ulusal olan risk rejimi, küreselleşme sürecinde yerini küresel bir risk rejimine bırakmıştır. Buna göre, iki veya üç yüz yıl önce dünyanın herhangi bir yerinden yaşanan bir ekonomik çöküş veya salgın hastalık dünyanın öbür ucunda yaşayan insanlara çok az ve yavaş etki ederken bugün çok daha hızlı bir biçimde ve doğrudan etki edebilmektedir.

COVID-19 salgınının gelişimine baktığımızda küreselleşmenin tanımı içinde vurguladığımız mal, sermaye ve insan akışları bağlamında istikrarlı ve hızlı biçimde artmış olan yatırımcı, profesyonel, işçi, turist ve göçmen akışlarının önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Mesela, İtalya'da salgının

merkezi olan Lombardiya bölgesi ve Milano kenti tekstil ve moda sektörlerinde faaliyet gösteren binlerce Wuhan kaynaklı Çinli yatırımcı ve göçmene ve çok sayıda ortak yatırıma ev sahipliği yapıyordu. Almanya'daki ilk COVID-19 vakaları da Wuhan bölgesinde fabrikası olan bir Alman firmasının Çinli bir çalışanın Almanya'ya yaptığı iş ziyareti sonucunda ortaya çıktı.

Salgının en yoğun olarak kendini gösterdiği bölgeler ise küresel ekonomide mal ve sermaye akışlarının en yoğun olduğu bölgeler olan ve küresel üçlü (global triad) olarak da adlandırılan Güneydoğu Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika. Farklı zamanlarda yapılan hesaplamalara göre dünyadaki toplam uluslararası ticaret ve yatırımın (doğrudan ve parasal yatırımlar) üçte ikisi ile %80'i arası bu bölgeler arasında gerçekleşiyor. Bu bağlamda, bahsi geçen akışlar ve karşılıklı bağlantılılık ve bağımlılık durumu arttıkça riskin de arttığını bu üç bölge örneğinde görüyoruz. Bu bölgeler arasındaki akışların yönetim merkezleri ve bağlantı noktaları olan New York, Londra ve Milano gibi küresel şehirlerin de salgının merkez üsleri olduklarını hatırlamak faydalı olacaktır.

Tecrübe ettiğimiz hali ile küreselleşme sürecinin salgınla baş etme hususundaki en önemli etkisi veya eksiği, riski küresel hale getirirken risk ile mücadele için gerekli olan küresel yönetim ve işbirliği mekanizmalarını ortaya çıkaramamasıdır. Bu noktaya 2000'lerin başında işaret eden sosyolog Gary Gereffi, küreselleşmenin ciddi bir yönetim açığına sebep olduğunu savunmuştur. Yönetim olgusunun farklı boyutlarını ele alan Gereffi, üç yönetim biçimi tanımlamıştır. Bunlar, mülkiyet hakları ve serbest rekabet gibi piyasanın işleyişini sağlayan kolaylaştırıcı (facilitative) yönetim, işçi hakları ve çevresel düzenlemeler gibi piyasa faaliyetlerinin sınırlarını çizen düzenleyici (regulatory) yönetim ve son olarak sosyal harcamalar, emeklilik ve sağlık hizmetleri gibi insanları piyasanın olası yetersizliklerine ve olumsuz etkilerine karşı koruyan paylaşımcı (redistributive) yönetim biçimidir.

Ulusal düzeyde bu üç yönetim biçiminin bugüne kadar devletler tarafından sağlandığını belirten Gereffi, küresel seviyede ise önemli açıklar olduğunu ifade etmiştir. Küresel seviyede yönetim ve işbirliği zemini sağlama görevini üstlenmiş görünen uluslararası örgütler bugüne kadar genellikle kolaylaştırıcı yönetim rolünü oynamışlardır. Uluslararası örgütler içinde en güçlüleri olan IMF ve DTÖ'nün Washington Konsensüsü politikalarının uygulanmasındaki rolleri buna örnektir. Düzenleyici ve paylaşımcı yönetim görevlerini üstlenebilecek Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) veya Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi diğer uluslararası örgütler ise IMF ve DTÖ'ye göre oldukça zayıftır ve kayda değer bir yaptırım güçleri söz konusu değildir.

Salgın Sonrası Küreselleşme

Salgının seyrine, devletlerin ve toplumların salgınla baş etme süreçlerine baktığımızda küreselleşme sürecinde yeni uluslararası işbölümü bağlamında belli ürünlerin ve hizmetlerin üretimine yoğunlaşırken diğer hizmet ve ürünler için diğer ülkelere bağımlı hale gelen ülkeler için olumsuz sonuçlar ortaya çıktığını gözlemliyoruz. AB üyeleri veya ABD gibi ülkelerin yüksek sermaye ve alım gücüne rağmen birçoğu düşük teknoloji ürünler olan sağlık ve korunma ekipmanlarının tedarikinde ciddi sıkıntılarla karşılaşılıyor. Bu bağlamda, mukayeseli üstünlük temelli bir uluslararası işbölümünün, salgın sürecinde gelen ihracat yasakları sebebi ile birçok ülkeyi açıkta bıraktığını ve piyasanın gizli elinin küresel bir krizde herkese ihtiyacı olanı sağlama konusunda yeterli olmadığını söylemek mümkün.

Uluslararası örgütleri ele aldığımızda ise sağlık alanında yaşanan bir küresel krizin ana muhatabı olan Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ), düzenleyici ve öncü bir rol yerine kısıtlı ve sonuç olarak etkisiz bir rol oynadığını görüyoruz. DSÖ'nün salgın sürecinde aciz görünen durumu, uluslararası örgütlerin yukarıda işaret edilen güç ve yönetim biçimleri asimetrisi sorununu göz önüne seriyor.

Bu bağlamda, salgının ortaya çıkardığı olumsuzlukların ve önümüze serdiği yetersizliklerin önümüzdeki günlerde devletlerin ve kamuoylarının gündeminde önemli yer tutacağı ve farklı arayışları gündeme getireceğini tahmin etmek pek de zor değildir. Bu süreçte en azından bazı ülkelerin temel sağlık ve gıda gibi sektörlerdeki ürünleri stratejik olarak tanımlaması ve ülke içinde üretim kabiliyetlerini artırma ve muhafaza etme gibi arayışlara girmesi beklenebilir. Bu sektörlerin savunma sanayi gibi görülmeye başlanması ve güvenlikleştirme girişimlerinin ortaya çıkması da söz konusu olabilir. Devletler bu tür girişimlere en azından salgın sürecinde ürken kamuoylarını yatıştırmak için kalkışacaklardır.

Bu durum, kısa vadede içe dönme ve dünyadan izolasyon gibi bir görünüm oraya çıkarsa da küreselleşme sürecini durduracak veya tersyüz edecek bir etkisi olmayacaktır. Öncelikle yüksek oranda kendine yeterlik çoğu ülkenin başarabileceği bir şey değildir. Nüfusu az, ekonomisi küçük, doğal kaynakları yetersiz ve coğrafi ve iklimsel kısıtları olan ülkeler için böyle bir seçenek yok. Yeterli büyüklüğe, kaynak zenginliğine, uygun coğrafi konuma ve iklimsel çeşitliliğe sahip az sayıdaki ülke için bile kapsamlı bir içe dönüş çok ciddi sorunlar ortaya çıkaracaktır. Şirketlerin bağımlı oldukları dış pazarları kaybetmesinin ortaya çıkaracağı ekonomik sıkıntılar ve yükselen işçilik maliyetlerinin sebep olacağı fiyat artışları ve enflasyon ortaya çıkabilecek olumsuz etkilerden sadece bazılarıdır. Küreselleşmenin olumsuz etkilerinin uzunca süredir iç politikayı meşgul ettiği ve Donald Trump gibi bir lideri iktidara taşıdığı ABD'de ülkenin kendisi ile özdeşleşmiş McDonalds, Starbucks ve Apple gibi devasa firmaların yıllık cirolarının yarıdan fazlasının ABD dışındaki pazarlarda üretildiği unutulmamalıdır.

Küreselleşmenin salgın sonrası dönemdeki akıbeti ile ilgili en önemli husus ise yukarıda ifade edilen insanın durumundaki değişim olarak ifade ettiğimiz olgudur. Salgının insanın durumunda bir değişikliğe sebep olacağı ile ilgili herhangi bir işaret yoktur. Böyle bir sonuç ancak distopya temalı kurgu kitap ve filmlerde görülen teknolojik altyapının nerede ise tamamen ortadan kalktığı ve insanların birbirinden habersiz toplumcuklarda yaşadıkları bir durumda ortaya çıkabilir. Basitçe ifade etmek gerekirse, bu kriz o kriz değildir. Vaktinin önemli bir kısmını internet ve sosyal medyada geçiren ve ideal hayat anlayışı farklı kültürel öğeleri ve tatları ve uzak mekânları tüketmek üzerine kurulu bireylerin olduğu bir dünyada toplumların içe kapanmasını tahayyül etmenin ne kadar gerçekçi olduğu tartışmalıdır.

Salgının küreselleşme sürecine etkisi ile ilgili daha gerçekçi olacak senaryo ise bahsi geçen küresel yönetim ve işbirliği sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik arayışların yoğunluk kazanmasıdır. Bu bağlamda, tecrübe ettiğimiz hali ile küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunların çözümüne yönelik arayışlar da yine uluslararası alanda ve küresel olacaktır. Yaşanan şoka bağlı olarak içe kapanmacı ve izolasyoncu söylemler kısa vadede öne çıksa da, orta ve uzun vadede kamuoylarının tercihi de büyük ihtimalle bu yönde olacaktır.

Tabiatın Tepkisi: Bozulan Dengeyi Yeniden Sağlamak

Mehmet Birekul

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

İnsanla tabiat arasındaki dengenin bozulduğunu pek çok kimse kabul etmektedir. Ama bu dengesizliğin, insanla Tanrı arasındaki uyumun bozulmasından kaynaklandığını herkes fark etmiş değildir. (Seyyid Hüseyin Nasr, İnsan ve Tabiat)

Giriş: Bir “Doğal Afet” Olarak Korona

Tıp literatürü açısından tüm dünyayı etkisi altına alan bir salgının adı olan Covid-19 dünyayı kasıp kavuran bir pandeminin ötesinde bir süreç ismini vermeye de aday görünüyor. Daha salgının üzerinden birkaç ay geçmesine rağmen Korona öncesi ve sonrasına dair geliştirilen kavramlar Covid-19un sadece sağlık alanında değil toplumsal ve kültürel alanda da etkisini göstereceğinin işaretlerini veriyor. Küreselleşmenin geldiği durumdan aşırı tüketimci toplumların haline, devleti merkeze alan uygulamalardan postmodern dönem çıkarsamalarına kadar pek çok alanda covid öncesi ve sonrasına dair ön kestirimlerde bulunulmaya çalışılıyor.

İçinden bulunduğumuz durumun gerek gündelik pratikler gerekse sosyal bilimler açısından belki de en çarpıcı tarafı, kanıksadığımız pek çok durumun tekrar problemize edilmesi. Yaşadığımız durumun bir kriz olarak adlandırılması da gündemimize çoğu konunun farklı açılardan girmesini salık verdi. Sözelimi evin dönüşümü gibi pek çok sosyal bilimcinin yanında gündelik hayatta pek çok bireyin diline pelesenk ettiği bir durum karşısında evde psikolojimizi korumaya dair derinlikli düşüncelere girmemiz bunun açık kanıtlarından birisi.

Ama belki de üzerinde en çok durmamız gereken alanlardan birisi bu durumu bir ‘doğal afet’ olarak nitelendirmemiz. Kemale ermiş insan aklının çözümleyemediği her problemde suçlu olarak atfettiğimiz doğanın bu kez bütün dünyayı kuşatan bir felaketle geri gelmesi. Halbuki modernleşen dünyanın alameti farikalarından birisidir doğanın bir felaket olmaktan çıkışı. Bu anlamda içinde bulunduğumuz dramatik sürecin Aydınlanmayla zihinlerimize kazınan Kant’ın “kendi aklını kullanmaya cüret et” parolasını tekrar sorgulamaya Bacon’ın “bilgi güçtür, doğaya egemen olmaktır” sözünü ise tekrar gözden geçirmeye bizi götürdüğünü söylememiz mümkün.

Kontrol Edilemeyen Bir Güç Olarak Bilgi

Öncelikle düşünce tarihi içerisinde doğayla ilgili tutuma dair birkaç şey söylememiz gerekirse: Batılı bilimin rasyonel düşünceyi başlattığı alan olarak Antik Yunan'dan bugüne bilimin arayışı içerisinde kozmos merkezi bir konumdadır. Antik Yunan'daki filozofların araştırmaların ilk konusu bu nedenle "doğa" (physis) idi. İlk fizikçiler (Yunan'da) evreni ifade etmek için bu nedenle "kozmos" sözcüğünü kullandılar. Kozmos köken olarak "düzen" anlamına geliyordu. Yani evren rasyonel araştırmaya elverişli düzenli bir sistem olarak görülüyordu. Kozmosun karşısında ise kaos vardı. Esasında bu dünyanın mutluluğu evrendeki en düzenli alan olan tabiatınki gibi ahenkli olmalıydı.

Bu nedenle tabiat kutsal bir alandı. Batı düşüncesi esasında Rönesans'a kadar dinin hakimiyetine son vermek kadar tabiatın kutsallığını da sona erdirmeye çalışmıştır. Zira bu ikisi birbirinden ayrılmaz bir alan olarak görülmekteydi. Newton, Kepler, Galileo vb. bilim adamlarının yaptığı bilimsel devrim bir bakıma tabiatın bir mekanizme indirgenmesinden başka bir şey değildi. Bu anlayışın yön değiştirerek perçinlendiğinin en önemli tezahürü olan Bacon'ın "bilgi güçtür, doğaya egemen olmaktır." sözleriyle ise yeni bir dönem başladı. Bu zamana kadar kutsal görülen ve barışık olarak yaşamaya çalışılan doğa bu andan itibaren kontrol altına alınabilen ve hatta insanın mutluluğu için el atılması gereken bir alan olarak belirliyordu.

Bacon'a göre yaratılışın mutlak amacı insandır ve insanın mutlak amacı da 'mutlu yaşam potansiyelini' gerçekleştirmektir. İnsanın bilgiyle, bilimle ve teknolojiyle donanması, dünya üzerinde yaşamının en temel ilkesi gereğidir; bu yüzden tüm bu güçler insanın doğadaki alanını genişletmek ve insana mutlu yaşamı getirmek için birleştirilmelidir. Bu bakışa göre, insanın mutluluğu dünyevi olduğundan ve bu mutluluk sadece bilimle ve ampirik teknoloji ile elde edileceğinden

bu ideal hayata ulaşmak için insanın etik değerlerle donanmaya hiç ihtiyacı yoktur. Bacon'un bu bakışı bir bakıma 'doğanın teolojisi' ile 'vahyin teolojisini' birbirinden ayıran metafizik ile doğa alanının (doğa- Tanrı temasını kopararak) sekülerleşmesini, ereksel nedenin göz ardı edilmesini ve fiziksel alan ile metafiziksel alan arasındaki bağların kopmasını (doğada salt maddeciliğe) sağlayan süreci hızlandırmıştır.

Bacon böylelikle varlığı doğa ve çevre içinde bütünsel bir çember olarak takdim etmiş olur. İnsanı da doğanın 'üstün kimsesi' ve 'egemen iradesi' olarak takdim eder. Ona göre doğal dünya ve onun yaratıkları ya ereksellikten yoksundur ya da onların ereği nihai ereğin öncülü yerine başlangıcı olan bir ilk adımdan başka bir şey değildir. Böylelikle Bacon'a göre gerçeklik, sadece insanın kendisidir. Bacon kendisine göre maddecilik üzerine kurulu olan ve doğada erişilebilecek tüm etik değerlerden azade olan biyolojik alanda bir tür absürdizme işaret etmektedir. Doğadaki ereksel nedenleri ortadan kaldırarak, insanın ellerini doğanın yazgısını istediği şekilde ve tavırla belirlemesi için serbest bırakmıştır.

İnsanın Elleriyle Tasarladığı Bir Dünya, Doğa ve Gelecek

Geldiğimiz vasatta ise tüm dünyanın büyük bir acziyetle içinde bulunulan durumdan kendisini izole etmeye çalıştığı, rasyonel bilimin hiç güçlü olmadığı kadar kudretli olduğu bu günlerde binlerce insanın ölümüne karşı çaresiz kaldığı bir kriz durumunu yaşıyoruz. İnsan hayatının kutsallığını hiçe sayarak sürü bağıışıklığına feda edilecek insanların istatistiklerine odaklanan bir tartışmanın içinde kayboluyoruz. Kısır bir hareketliliğe kurulmuş hayatlarımızın verdiği bu alarmı görmezden gelerek sanal hareketliliğin verdiği konfora anlamını yitiren hayatlarımızın çaresizliği içerisinde daha sıkı sarılıyoruz. Doğallığını kaybetmiş olan dünyada egemenliğimizi de kaybetmiş olmanın ikilemini derinden hissediyoruz.

İnsanın doğaya egemenliğini görkemli binalar ve teknoloji ile süslediği büyük şehirlerde bugün özgürce dolaşan hayvanların şehirleri istila edebileceğini konuşuyoruz. Şili'nin başkenti Santiago'da görülen Puma, Londra caddelerindeki keçi sürüleri, Japonya metrosundaki geyikler, Ekvator'da otobana inen akbabalar ve azalan deniz trafiğiyle Kanada kıyılarına akın eden balinalar 'geçici' süreliğine sokaklardaki egemenliğimizi ele alan varlıklar olarak tanımlanıyor. Dünyanın neredeyse yarısının karantina altına alınması nedeniyle hava kirliliğinin 2020 yılında İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en düşük seviyeye ineceğinin açıklanması, İstanbul'da hava kirliliğinin % 30 düşüşe geçmesi, İtalya'nın Venedik kentinde kanallardaki tekne trafiğinin azalmasıyla kanallardaki suyun temizlendiğinin deklare edilmesi ve kanallarda yüzen balıkların hayretle karşılanması ve pek çok değişim bilim adamlarının virüsün tek olumlu etkisinin doğaya olduğunu söylemesini kolaylaştırıyor.

Burada belki de insanın doğaya tahakkümünün en büyük göstergelerinden biri olarak küresel ısınma ve iklim değişikliğinin korona sonrası senaryolarına da değinmekte fayda var. Birleşmiş milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHRC) verilerine göre 2008'den bu yana her yıl ortalama 21.5 milyon insanın sel ve kuraklık gibi afetlerden dolayı göç etmek zorunda kaldığı bir sosyal gündemin diğer adı iklim değişikliği ve küresel ısınma.

Dünya bankasının 2020 Mart ayı raporuna göre iklim değişikliği 143 milyondan fazla insanı 2050 yılına kadar 'iklim göçlerine' zorlayacak. Mahsullerin yetersizliğinden, su kıtlığından ve deniz seviyesinin yükselmesinden kaçan insanların dünya nüfusunun % 55'ini temsil eden üç sıcak noktadan (Sahraaltı Afrika, Güney Asya ve Latin Amerika) yapacakları göçler dünyanın bundan sonrasında en büyük gündemlerinden birini teşkil edecek. Yine bu durumu aşmak için gelişmiş sanayi toplumlarının fazla ısınmaya yol açan seragazları emisyon kaynaklarını düzenlemesini gerektiren bir kavram olarak 'iklim adaleti'nden gelecek yıllarda çok daha fazla söz edeceğiz.

Söz konusu durumun korona ile nasıl bir seyir göstereceği konusu ise başta mevzubahis ettiğimiz insanın doğaya tahakkümü arzusunun kırılmayacağı öngörülerini taşıyor. Birkaç örnek vermek gerekirse: Düşünce kuruluğu Liberale Moderne'den Ralf Fücks, Die Welt'e yazdığı yazıda, virüsten kaynaklı kısıtlamaların iklim değişikliğine yapacağı etkinin sınırlı bir etki olabileceği üzerinde durarak bu kısıtlamaları kabul etmemizin en önemli sebebinin modern hayatın normale geri dönmesi umudu olduğunun altını çiziyor.

Yine Dünya İklim Konseyi'nden François Gemenne ve sağlık uzmanı Anneliese Depouz Le Monde için kaleme aldıkları yazıda, korona ile ilgili alınan önlemlerin sınırları kapatmakla aşılabileceğini düşündüğümüz halde sera gazlarının ulusal sınırlarda durmayacağını kesin olarak söyleyebileceğimizi belirtiyorlar. Onlara göre korona süreci ile iklim değişikliği arasındaki en önemli fark, koronavirüsle mücadele için alınacak önlemlerin bize dayatılması olduğu halde iklim değişikliğiyle mücadele için kullanılacak önlemlerin ancak seçilmesi gereken önlemler olduğunun söylenmesi.

Bunlar ve benzeri pek çok açıklama virüsün öldürücülüğünden korkan dünyanın iklim değişikliği ve küresel ısınma ile tamamen yok olacağı bir süreci doğaya rağmen modern konformist yaşantıları için önemsemedikleri bir durumu özetlemekte. Hatta pek çok bilim adamı için (örneğin Stanford Üniversitesi Öğretim Üyesi Rob Jackson) korona krizi kendisini merkeze koyan insanlık durumu dikkate alındığında iklim krizine olumsuz bir etki süreci gerçekleştirecek. Zira korona virüs krizi küresel karbon emisyonlarında geçici bir düşüğe yol açmış olsa da salgın sonrası ekonomik toparlanmaya ihtiyaç duyacak olan devletler temiz enerjiye yapılan küresel yatırımlardan, iklim dostu politikalarından ödün verecek ve bu durum uzun vadede iklim değişikliği mücadelesi için ciddi bir tehdit oluşturacak.

Doğayla Birlikte Yaşamaktan Doğaya Rağmen Yaşamaya

İnsana kendi elleriyle bir dünya kurma imkanını veren modern bilimin son yüzyıllardaki atılımını bir ütopya olmaktan çıkaran bir bakışla tanımladığımızda Karl Polanyi'nin Büyük Dönüşüm kitabında vurguladığı azalan ekonomik refahtan, gelir dengesizliğine, sosyal refahtan mutluluk oranlarına pek çok durumun ciddi sarsıntılarını yaşadığımızı söyleyebiliriz. Yine Marshall Sahlins'in Taş Devri Ekonomisi kitabında betimlediği modern öncesi insanın sahip olduğu serveti bugünün imkanlarıyla tekrar yakalamakta ne kadar aciz kaldığımızı bugünlerde daha iyi görebiliriz.

Tüm bunlar insanın akli ile doğruyu bulma aracı olarak geleceğini imar edecek bilimin distopik taraflarını bize gösteriyor. Bilimin kötü kullanımı Giddens'ın *Modernliğin Sonuçları* kitabında

modern insanın doğayla ilişkisini vurgularken kullandığı 'kullanım hatası' kavramını tekrar gündemimize getiriyor. Onun da dediğı gibi insanlık büyük bir tasarım yanlışının içinde olduğunu bugün daha iyi görüyor.

İçinde bulunduğumuz korona günleri bir bakıma bilimi doğayı yaşanabilir kılmaktan çok ona hükmedecek araçsal bir hale dönüştüren modern insanın yanılgısını ortaya koyuyor. Bilimi insanla doğa arasındaki uyumun olduğu kadar insanla Tanrı arasındaki uyumun da karşısına konumlandıran insanlığın acziyetini gösteriyor. Bilgi geçmiş toplumlarda da olduğu gibi insanın hayat mücadelesinin legal bir silahı olarak hayatlarımızı normale döndürme çabalarının en önemli anahtarı bugün. Bilim adamları insanlığın içinde bulunduğu durumu aşacak çözümler üretecek elbet. Çokça dile getirdiğimiz gibi Korona elbette geçecek ama hayatımızın rutin akışına müdahale eden bu gerçekler tekrar şunu hatırlatıyor ki: doğayla insanın illegal savaşı sürdükçe mutlu olamayacağız.

Tıbbın Patojenleri: Laboratuvar Olarak Toplum

Elyesa Koytak

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Tıbbın bilimsel denen tarafıyla herkesin anlayabileceği tarafı arasındaki sınır nereden geçer? Bir doktorun söylediklerini ne zaman tam olarak anlamaya başlarız? Tıp toplumdan neden anlaşılmayı değil de uygulanmayı ve itaat edilmeyi bekler? Bugünlerde koronavirüsün sosyal medyayla girdiği reaksiyon, modern dönemde belki hiç olmadığı kadar tıpla aramızdaki duvarı inceltiyor ve bu soruların peşinde düşünmeye imkan tanıyor.

Geçtiğimiz günlerde Ercüment Ovalı'nın tedavi müjdesinin, birçok meslektaşının hızlı tepkisi-ne neden olduğunu gördük. "Bilimsel etik"e uygun olmadığı, ilacın "kistik fibroz" hastalarında zaten kullanıldığı, "repurpose" edilen ilaçların faydalı olabileceği söylendi. Bunun yanı sıra yine sosyal medyada "proteini bloke etmeye" yönelik çalışmaların olduğunu veya "izole edilen" virüsün "genom dizisinin" çıkarıldığını görebiliyoruz. Dahası, ne olup bittiğini anlamasak da bütün dünyada farklı firmalar ve kuruluşlar tarafından yürütülen ilaç araştırmalarını takip edebiliyoruz.

Ercüment Ovalı'yla muarızları arasındaki ihtilafta kimin haklı olup olmadığı, tıbbi jargona ve arkasındaki dünyaya vakıf olmayan toplumun çok büyük çoğunluğu için muammadan başka bir şey değil. Tıp dünyasıyla her karşılaşmada sertçe çarptığımız bu jargon, virüs hakkında kimin meşru yorum hakkına sahip olduğuna dair bir hâle etkisini, diğer bir ifadeyle doktorların simgesel sermayesini pekiştiriyor. "Ben tabi doktor değilim, olayın o tarafına dair bir şey diyemem ama..." Uzmanlıklar arasında bir tür centilmenlik anlaşması gibi görünen bu tür söylem ve temsiller, bir yandan modern yükseköğrenim sisteminde tıbbın en tepede olduğu fakülteler hiyerarşisinden güç alıyor; diğer yandan da meslek grupları arasındaki maddi, sosyal ve itibari eşitsizlikleri tahkim ediyor.

Ercüment Ovalı vakası, bilimsellikten şaşmayan "daha ilkeli" meslektaşlar sayesinde tıbbın yolundan şaşmayacağı ve kendi içindeki ortak akılla doğru çözümü bulacağı izlenimini doğuruyor. Hepimiz tıp dünyasından aşının bulunmasını bekliyoruz, hatta aşının bulunacağından eminiz fakat ne zaman bize ulaşacağını merak ediyoruz. Peki içine bir kere bile girmedığımız ve muhtemelen giremeyeceğimiz laboratuvarlara güvenimiz nereden geliyor?

Pastörize Toplum

Bruno Latour'un 1984 tarihli Pasteur incelemesi, aşıların tarihinin hiç de tıbbın sunduğu gibi doğrusal, ilerlemeci ve birikimsel olmadığını gösteriyor. Latour'a göre "tıpta devrim" denilen anlatıların

arkasında saf rasyonel, kesintisiz, tutarlı ve dış etkilerden azade bir gelişim yok, hiçbir zaman da olmadı. Pasteur'ü mümkün kılan, 19. yüzyıl Avrupa'sında sefalet ve hastalık dolu sanayi şehirleriyle birlikte büyüyen hijyenizm hareketinin bir temsilciye ihtiyaç duymasıydı. Pasteur hastalıkların kaynağı olarak mikrobiyolojik patojenleri laboratuvarında terbiye etmişse de bunun tıp bünyesine yerleşmesi için, bir patojen gibi, kabul etmeye hazır birilerine bulaşması gerekiyordu.

Bu noktada hijyenistler pastörcülüğe sahip çıktılar. Yüzyıl boyunca biriken gayretlerinin belli bir düşmana karşı (mikroplar) devlet desteğiyle pratiğe dökülmesine o kadar ihtiyaçları vardı ki Pasteur 1880'lerde dramatik aşılama sunumlarıyla sahneye çıktığında onu, dönemin bilim dergilerinde görüldüğü üzere alelacele sahiplendiler. Yönteminin geçerliği noktasında birçok araştırmacının şüphelerine rağmen hijyenistler, Pasteur'e hızla atfettikleri otorite sayesinde uzun süredir beklediği nüfuza kavuştu ve böylece halk sağlığı uzmanları olarak bürokrasi içindeki yerlerini sağlamlaştırdılar. Pasteur'ün kabul görmesi olağanüstü dehasının teorik seviyesi sayesinde değil, sosyal gruplar arasındaki güç ilişkileri sayesindeydi.

Fakat düşman artık aramızdaydı. Bütün toplum artık sosyal varlık olarak insanlardan önce mikropların faaliyet alanıydı. Ve bu düşman ancak pastörcüler tarafından görülebiliyordu. O halde üretim, ticaret, siyaset, kültür vs. her türlü sosyal ilişkide araya giren mikroplarla aramıza pastörcülerin girmesi şarttı. Pasteur Enstitüsü'nün dergisinde peynir yapımından havadaki azota, Madagaskar'daki sivrisineklerin yaşam döngüsünden çocukların bağışıklık sistemine, Seine

nehirinin kanallarından günlük selamlaşma hareketlerine kadar hayatın hemen her konusu mikrobiyolojik perspektife tercüme ediliyordu.

Böylece enfeksiyon, mortalite, bulaşıcılık, bağışıklık gibi kelimelerden oluşan hijyenist jargon, toplumsal hayatın nasıl sevk ve idare edilmesi gerektiği tartışmalarında 1890'lardan itibaren baş köşeye oturdu. 1902'de kabul edilen Halk Sağlığı Kanunu'yla pastrc hijyenizmin toplum üzerindeki zaferi kesinleşti. Bizde de benzer bir kanun, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 1930'da kabul edilmiştir.

Latour'a göre pastrc bakteriyolojinin zaferi, serumun icadının da sayesinde doktor-hasta ilişkisini bugüne dek belirleyecek şekilde tıbbın temeline yerleşti. Hastalık kamu düzenine yönelik tehdide, doktor ise halk sağlığı ajanına dönüştü. Bir yanda biyokimya laboratuvarı, klinik doktoru, dezenfeksiyon hizmeti veren belediye, karantina kurallarına uymayanları tespit eden polis ve idari heyetlerden oluşan kamu cephesi vardı; diğer yanda ise kamu düzeniyle mikroplar arasında muharebe meydanına dönüşen, bilgisiz ve dikkatsiz olmakla itham edilen, potansiyel hasta halk yığınları.

Pastrc bakteriyolojinin hamlesi basitti: Tıbbın odağını hastadan patojene kaydırmak. Bu kayma işleminin merkez ss mikrobun çoğaltıldığı, izole edildiği, terbiye edildiği laboratuvardı. nce hastalık toplumdan alınan örnekle laboratuvara taşınıyor; laboratuvardaki kimyevi ve ezoterik tercüme faaliyetinin çıktısı olan aşı da tekrar topluma taşınıyordu. Böylece toplum, laboratuvarın uzantısı, tezgahı haline geldi. 19. yüzyıl boyunca bir karargah ve hedefi olmayan hijyen savaşı, 20. yüzyılda, toplum denen koca canlı organizma üzerinde bir cebr, teftiş ve tatbik meselesine dönüştü. Virüsü izole eden elle toplumu izole eden el aynıydı.

Tıbbi Dekolonizasyon Mümkün m?

1890'lardan bu yana laboratuvarlara güveniyoruz. Bu konuda Türkiye olarak geri kaldığımız asla söylenemez. Daha 1893'te Mekteb-i Tıbbiye-i şahane bünyesinde bir bakteriyoloji laboratuvarı kurulmuştu. Cumhuriyet devrinde mikrobiyolojinin öncülerinden olan Muammer Tunman 1925'te Pasteur Enstitüsü'nde eğitim almıştı. İlginç olan, modern tıbbın kurumsal beşiğinin Osmanlı'da da Avrupa'da da askeriye olmasıdır. Pastrc bakteriyolojinin ilkelerini Fransa'da en hızlı benimseyenler, ülkenin genç ve sağlıklı erkeklerini düşman mermisinden önce sıtma ve tifo gibi hastalıklara karşı aşıyla savunmak zorunda olan askeri hekimlerdi.

Dahası, Afrika'daki sömürgelerinde Fransız nüfuzunun bekası, yerlilere bağışıklık nedeniyle zarar vermeyen "yerli" parazit ve mikroplara karşı pastrclerin görevlendirilmesine bağlıydı. Daha önce erişemediği organlara asepsi sayesinde erişen bir cerrah gibi, bakteriyologların yer aldığı sömürge ekipleri de Afrika'da artık her bölgeye erişebiliyordu. 1901'de Pasteur Enstitüsü'yle birlikte çalışan bir Sömürge Tıp Enstitüsü (Institut de Mdecine Colonial) kuruldu. Pasteur Enstitüsü bugün dahi birçok Afrika ülkesinde resmen faaliyette. Geçtiğimiz haftalarda, Fransa'nın Ulusal Sağlık ve Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde (INSERM) alışan bir doktorun koronavirüs aşısının Afrika'da denenebileceğini söylemesi asla şahsi bir gaf değil. Afrika yüz yıldır büyük ilaç şirketlerinin deney sahası olarak kullanılıyor.

Hangi ÷lkede nasıl işlediğini bilmediğimiz laboratuvarlara güveniyoruz çünkü aşı ve ilaç çalışmaları bilim dünyasında ilkeli ve sorumlu bilim insanlarınca denetlendiğine inanıyoruz. Aslında bilimi içeriden ve dışarıdan sarmalayan güç ilişkilerini fark etmek işimize gelmiyor. Güvenmenin tam karşısındaki aşırı şüphe seçeneğinin acil ve pratik fayda sağlamadığını da biliyoruz. Sadece salgın olarak düşünmeyin; normal zamanlarda hastanelerin mikrobiyoloji ve biyokimya laboratuvarını kaldırırsak birçok teşhis ve tedavi imkansız hale gelir.

Salgınla birlikte tıp, genetik, biyoloji gibi bilimleri güç ilişkileri içinde yeniden düşünme fırsatımız var. Bu tespit, vazifesi nedeniyle evladını veya anne babasını göremeyen sağlık çalışanlarının fedakarlığına gölge düşürmez. Bilakis, bu bilimlerin pratik faydalarını herkese azami şekilde sunmak için, bu bilimlere musallat olmuş ilaç şirketlerinin kâr hırsı, devletlerin denetim arzusu, her dönem ekonomik ve kültürel mutasyon geçiren sömürgecilik gibi makrobiyolojik patojenleri izole etmek gerekiyor. Belki ilk yapılması gereken de, en ufak bir eleştiride hemen tekrar edilen bilimsellik vurgusunun nasıl bir toplumsal işlev gördüğünü, hangi güç ilişkilerini doğallaştırdığını tıbbın pratik faydalarından vazgeçmeden masaya yatırmak. Nihayetinde, mikroplarla “savaşta” toplumu bir tür laboratuvar-kışlaya çeviren mevcut söylem ve uygulamaların yan etkilerini önlemek adına, aşı beklentisi gibi evrensel ve doğal görünen sosyal olguların tarihsel kökenlerini ve güncel boyutlarını daha çok tartışmak gerekiyor.

Azman Kentlerin Sonu mu?

Salgın Sonrasında Kentsel Planlama

Muhammed Ziya Paköz

Genze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Şehir Bölge Planlama Bölümü

Covid-19 salgınının küresel çapta meydana getirdiği şok etkisi ve sebep olduğu zihinsel travma, kentlerin geleceğinin ve kent planlamanın işlevinin de yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Haddizatında modern kent planlama, yaklaşık bir asır önce sanayi kentlerindeki sağlıksız koşullara ve salgın hastalıklara bir tepki ve bir çözüm denemesi olarak ortaya çıkmıştı. Pierre Lavedan'ın deyimiyle 19. yüzyıl şehirlerin hastalık devriydi.

20. yüzyılda ise can çekişen şehirleri kurtarmak için muhtelif ilaçlar denenmeye başlamıştı. Ütopik sosyalistlerin ideal topluluk fikirleriyle başlayan bu denemeleri, Baron Haussmann gibi güçlü politik figürlerin radikal icraatları takip etmişti. Bir sonraki safha ise, modern şehirciliğin / şehircilik biliminin tüm kurumları ve araçlarıyla neşv-ü nema bulmasıydı.

19. yüzyıl sanayi kentlerinin sefaletinin temelinde işçi kesimin yoksulluğu ve kötü barınma koşulları ve bunun neden olduğu hijyen sorunları yatıyordu. Londra, Paris, Manchester başta olmak üzere büyüyüp azmanlaşan sanayi kentlerinin hemen hepsinde kolera, tifo, tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar kol geziyordu. Bu sefaletin oluşturduğu travmanın etkileri, modern şehirciliğin başlangıç noktası sayılan Ebenezer Howard, Le Corbusier ve Frank Lloyd Wright'ın kentsel ütopyalarında açıkça görülüyordu.

Howard ve Wright, müstakil evi 'bireyi koruyan bir sığınma yeri ve tüm şer güçlere karşı korunaklı bir ortam' olarak kutsayarak, çözüm yolunu 'kentten uzaklaşma'da görmüşlerdi. Dikey şehirleşme taraftarı Le Corbusier'in öncülük ettiği Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi'nin (CIAM) 'Atina Anlaşması' olarak metne dökülen 4. toplantısında ise, güneş, yeşil alan ve hijyen şehirciliğin üç temel malzemesi olarak selamlanıyordu. Bu ilk dalgadan yaklaşık bir asır sonra, günümüzde yeni bir salgın kentleşme kalıplarını yüksek sesle yeniden sorgulamayı ve yeni yaklaşımlar geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Covid-19 Salgını 'Azman' Kentlerin Sonunu Getirir mi?

Lewis Mumford kentteki ortak yaşamın olumlu ve olumsuz yönlerini (positive / negative symbiosis) sayarken, belirli bir büyüklüğü aşan azman kentlerdeki (Mumford'un ifadesiyle Megalopo-

lis'teki) izdihamın doğuracağı sonuçlardan birisinin de bulaşıcı hastalıklara maruz kalma riskinin artması olduğunu ifade etmişti. Aradan geçen 60 yılda kentler nüfus olarak daha fazla büyüdü ve azmanlaştı. Bu büyüme nüfus yoğunluğu ve 'izdiham'da (congestion) artışı da beraberinde getirdi. Dolayısıyla günümüzün azman kentleri, ani şoklar ve afetler karşısında çok daha kırılgan ve dayanıksız bir hal almaya başladı.

Artan hızda ve sürekli gözlenen teknolojik değişim ve gelişmelerin olduğu günümüz dünyasında, kent planlama açısından kentlerin optimal büyüklüğünün ne olması gerektiği konusunda bir fikir birliği sağlanamadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte kentler hem nüfus hem de alan olarak belirli bir büyüklüğü aştığında ortaya çıkan trafik sıkışıklığı, hava kirliliği, suç oranlarının artışı gibi 'olumsuz dışsallıklar', kentsel büyüme ve yayılmayı denetim altında tutmanın zaruriyetini anlatmaktadır.

Covid-19 salgınının yayılma hızı, aşırı büyüyen 'azman' kentler için küreselleşmenin hediye ettiği yeni bir olumsuz dışsallık olarak tebarüz etmiştir. Her ne kadar, küresel tedarik zincirleri ve insan hareketliliği sebebiyle kısa sürede dünyanın her kıtasına ve hemen her ülkeye yayılmış olsa da, salgının yayılma hızının, büyük ve kalabalık kentlerde daha yüksek olduğu bir vakıadır. Nitekim Türkiye'deki toplam vakaların yarıdan fazlasının İstanbul'da görülmüş olması ve İstanbul'da virüs yayılma hızının, dünya ortalamasının çok üstünde gerçekleşmesi^[4], megakentlerin salgın döneminde ortaya çıkardığı 'olumsuz dışsallığı' teyit etmektedir.

Buna ilaveten, salgının kalabalık kentlerde yayılma hızının yüksek olması, birçok ülkede sağlık altyapısının kapasitesini zorlamaya başlamıştır. Hızlı yayılma ve yetersiz kapasite, salgının bilançosunu ağırlaştırmaktadır. Neticede tüm bu olumsuz dışsallıklar salgın sonrası kentsel büyüme/ yayılma ve yoğunluk kararlarını yeniden sorgulamayı gerektirecektir.

Sektörlerin Kırılganlığı ve Kentlerin Dayanıklılığı

Bir kentin/topluluğun/ülkenin diğer kent /ülke/topluluklarla etkileşime girmeden kendi kendine yetebilir olması gerektiğini savunmak, gerçekçi bir yaklaşım değildir. Kaldı ki 21. yüzyıl insanının beklentileri ve yaşam tarzı, ihtiyaçlarının çok ötesindedir. Bununla birlikte, ani şoklar sırasında ve sonrasında sistemin ayakta kalabilmesi, sektörel çeşitliliğinin sağlanması ve üretime dayalı sektörlerin (tarım ve sanayi) varlığıyla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla sektörel planlama ve projeksiyonlarda hem dünya ile rekabet edebilecek hem de kentin ve kentlinin temel ihtiyaçlarını gözetecek bir yaklaşım tercih edilmelidir.

Salgının en büyük olumsuz etkisinin turizm ve turizmin beslediği konaklama, yeme-içme ve ulaşım sektörlerinde görülmesi, özellikle bu konuya yoğunlaşan bölgelerde sektörel çeşitliliğin önemini ortaya koymaktadır. Kentlerin kontrolsüz büyümesini tetikleyen ve kaynaklarının hızla tükenmesine yol açan turizm sektörünün 2015-2016 yılındaki şoklardan (terörist eylemler ve darbe girişimi) en çok etkilenen sektörlerden birisi olduğu da unutulmamalıdır. Bu durum, kent planlama çalışmalarında kent içindeki sanayinin dönüşümü ve/veya desantralizasyonu, kenti çevreleyen tarım alanların imara açılması, kentin turistik bölgelerinin konuttan hizmet ve konaklama fonksiyonlarına dönüşümü gibi temel konularda daha hassas ve ileri görüşlü davranılmasını icbar etmektedir.

Büyük Ölçekli Yatırımların Salgınla İmtihanı

Yeni havalimanları, köprüler, otoyollar ve şehir hastaneleri başta olmak üzere büyük ölçekli yatırımların (mega projeler) ülke ekonomisine maliyeti, uzun zamandır ülke gündemini işgal etmektedir. Bu yatırımların yap-işlet-devret modeliyle hayata geçirildiği, bazılarında özel sektöre yıllık yolcu / geçiş garantisi verildiği bilinmektedir. Şehir hastanelerinin ise ölçek olarak abartılı olduğu, 1500-2000 yataklı hastanelerin işleyişi hantallaştıracığı ve işletme maliyetlerini artıracığı dile getirilmektedir.

Covid-19 salgını, tüm bu mega projeleri tekrar ülke gündemine taşımıştır. Ulusal ve uluslararası havayolu taşımacılığının durma noktasına gelmesi, karayolu geçişlerinin ise büyük ölçüde yavaşlaması özel sektöre ödenmesi gereken yıllık garanti bedelindeki kamu payını arttırmaktadır. Bunu karşın şehir hastanelerinin, yüksek yatak kapasitesi ve her odanın yoğun bakım odasına dönüştürülebilmesi gibi özellikleri, salgın döneminde Avrupa ülkelerindeki aksine, salgının bir krize dönüşmeden baş edilebilmesine imkan sağlamıştır.

Neticede büyük ölçekli yatırımların salgına verdiği tepkinin, sektörlerin verdiği tepkiyle benzer nitelikte olduğu söylenebilir. Kriz döneminde ön plana çıkan sağlık sektörü ve ona ait altyapı önem kazanırken, aynı dönemde kayıp yaşayan ulaştırma sektörü ve ona ait altyapı ekonomik açıdan zarara uğramaktadır. Bu durum, sağlık sektöründeki yatırımlara bakışı oldukça isabetli yönüyle değiştirirken, diğerlerini ise salgının süreci ve tekrarı konusundaki eğilime göre nispi bir belirsizliğe itmektedir.

Salgın, Seyahat Davranışlarımızı Kalıcı Olarak Değiştirir mi?

Azmanlaşan ve kalabalıklaşan kentlerdeki izdihamın temel göstergelerinden birisi toplu taşımadır. Tokyo'da, New York City'de, Delhi'de, Pekin'de ve birçok megakentte, özellikle zirve saat-

lerde yaşanan trafik sıkışıklığının ve toplu taşımadaki izdihamın salgın ile birlikte sürdürülebilir olmadığı görölmüştür. İzdihamın günümüze karar yol açtığı fizyolojik aşınma ve psikolojik sorunlara, bulaşıcı hastalığa yakalanma riski de eklenmiştir. İstanbul'da ikamet edip toplu taşımayı kullanmak mecburiyetinde olanlar, zirve saatlerde metrobüste, metroda, Marmaray'da ve İETT otobüslerinde seyahat etmenin zorluklarını zaten her gün tecrübe etmekteyken, Covid-19 salgını toplu taşımayla işe gidip gelmeyi tam bir sağık sorununa dönüştürmüş durumdadır.

Salgın sonrası megakentlerde toplu taşımanın tamamen itibardan düşmesini beklemek gerçekçi değildir. Aslında toplu taşımadaki izdiham, kısmen hatalı kentsel mekan organizasyonunun, kısmen de kentlerin aşırı büyümesinin bir sonucudur. Dolayısıyla kentsel büyümeyi koordine etmek ve/veya kontrol altına almak, toplu taşımanın izdihama dönüşmemesini sağılamanın en önemli aracıdır. Diğer taraftan toplu taşıma altyapısını iyileştirmek, vazgeçilmemesi gereken bir görev olarak yöneticilerin ajandasında yerini almalıdır.

Ulaşımla ilgili diğer önemli nokta, salgın döneminde değışen seyahat davranışlarının ve evden çalışma biçiminin salgın sonrası dönemde ne ölçüde devam edeceğıdir. Covid-19 salgınının bir çok iş kolu için uzaktan çalışma açısından bir test dönemi olduğunu söyleyebiliriz. Bu test dönemi sonucunda bazı iş kollarında uzaktan çalışmanın işyerinde çalışmaya nispeten daha verimli olduğu veya en azından verimi düşürmediğı yönünde bir değıerlendirme yapıldığı takdirde, işe gidiş-geliş kalıplarının salgın sonrası dönemde kısmen de olsa değışebileceğı, bu değışikliğin trafik yükünü ve toplu taşımadaki izdihamı belli ölçüde azaltacağı öngörülebilir.

Diğer taraftan evde geçirilen zamanın artması, hem barınma hem çalışma mekanı olarak ev ve yakın çevresini (mahalleyi) biraz daha ön plana çıkaracaktır. Bu açıdan mahallelerde kamusal kullanımlara (yeme-içme ve alışveriş mekanları, yürüyüş ve bisiklet yolları, rekreasyon alanları gibi) duyulan ihtiyacın artacağı öngörülebilir. Kent planlamada, yeni dijital toplumun yaşama ve çalışma mekanı olarak mahalleyi merkeze alan ve mahallelerde karma kullanımı teşvik eden bir yaklaşıma benimsenmelidir.

Salgın Sonrası Kamusal Mekanın Yeniden İnşası Mümkün mü?

Her ne kadar dijital toplumun ilişki biçimleri, yüz yüze ve yakın teması en aza indirecek bir formu dayatıyor olsa da insanları bir araya getiren kamusal mekanlar, salgın sonrasında da varlığını güçlü bir biçimde sürdürecektir. Salgın döneminde dahi insanları evde tutmak konusunda güçlük çekilirken, salgın sonrasında kamusal mekanlara, camilere, çarşılarla, meydanlara, sahillere, alışveriş merkezlerine, kafe ve restoranlara ilginin azalacağıını söylemek gerçekçi görünmemektedir.

Bununla birlikte, kamusal mekanların deprem, salgın, terör gibi olası kırılmalara karşı daha dayanıklı olmasını sağılayacak kentsel tasarım çalışmaları yapılması mümkündür. Mesela kamusal mekanlarda suç işlenmesini tasarım yoluyla önleme konusunda gelişen literatür (CPTED- Crime Prevention Through Environmental Design) ve buna dayalı uygulamalar, kentsel tasarımın suç önlemede en az polisiye tedbirler kadar önemli olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde olası salgın, terör, deprem, yangın vb. afetlerde zararı en aza indirmek için kamusal mekanların tasarımının

nasıl olması gerektiği üzerine daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır. Bununla birlikte bu çalışmaların bütüncül olarak ele alınması, tüm ani şokların ve olası afetlerin kamusal mekanlara etkisinin (ve tam tersi kamusal mekan tasarımının ani şoklar ve afetlere karşı dayanıklılığının) karşılaştırmalı olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Örneğin, bir kamusal mekanın canlı ve hareketli olması, çevresinde anlamsız boşluklar ve ölü alanlar bulunmaması, suç önleme açısından önerilen tasarım yaklaşımlarıyken, aynı tasarım yaklaşımının olası bir terörist eylem esnasında veya bulaşıcı hastalığın yayılması açısından farklı etki yapabileceği unutulmamalıdır.

Salgının kır-kent ilişkilerine nasıl etki edeceği ve kentsele karşı kırsalı tekrar ön plana çıkarıp çıkarmayacağı da tartışılmaktadır. Kanaatimce kır-kent ilişkileri, geri dönüşü olmayacak şekilde kentler lehine bozulmuştur. Dijital toplumun ve küresel çağın dayattığı / benimsettiği yaşam biçimini kırsalda bulabilmenin imkanı kalmadığını söylemek abartılı olmayacaktır. Bununla birlikte, uzaktan çalışmaya dayalı işlerin yaygınlaşması söz konusu olursa, büyük kentlerin metropoliten alanı içerisinde yer alan kırsal nitelikli yerleşmelerde bir hareketlenme yaşanacağı öngörülebilir. Böylece büyük kentten kopmadan daha sakin ve steril bir yaşamın imkanlarını değerlendirmek mümkün olabilir.

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, 3 Nisan 2020 tarihli basın toplantısında, dünyada virüs bulaştırıcılık oranı 2,7 iken, İstanbul'da yapılan filyasyon çalışmaları neticesinde, 1 kişinin 16 kişiye virüs bulaştırdığını tespit ettiklerini ifade etmişti.

Koronavirüs Salgını ve Bir Direniş Alanı Olarak Toplumsal Hafıza

Faruk Karaaslan

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Covid-19 salgını tüm dünyayı etkilemeye devam ediyor. Bundan sonraki süreçte de uzun yıllar gündemimizde olacağından da şüphe yok. Yakın bir dönemde tıbbi olarak bu salgın durdurulsa dahi sosyopsikolojik etkileri açısından Covid-19'u konuşmaya devam edeceğiz. Zira neredeyse bütün sosyal bilimciler insanoğlunun bu tecrübe sonrasında dünyaya artık eskisi gibi bakamayacağı konusunda hemfikir. En azından insanoğlunun bütün teknolojik gelişmesine, kurumsal organizasyonlarına ve planlamalarına rağmen, gözle görülmeyen bir virüsün bütün bu geline nokta krize uğratabileceği hafızalara şimdiden kazınmış durumda. Belki bu vesile ile ilerlemeyi, teknolojik gelişmeyi, insanın kendi yapıp etmesine duyduğu güveni tekrar muhasebe etmek gerekir.

Krizlerde Toplumsal Hafıza Canlanıyor

Covid-19 kadar gerçek olan bir diğer husus ise her toplumun bu süreçte kendi başına olduğudur. Bütün dünyanın etkilendiği bir süreçte her toplum kendi derdine düşmüş durumda. Her ne kadar devletler arası sembolik yardımlar olsa da, ekipman, donanım, profesyonellik, dayanışma ruhu, tecrübe gibi konularda kendi kendine yetebilen toplumların bu süreci en az hasarla atlatacağından şüphe yok. Böyle bir durumda dönüp şu soruyu sormak gerekir: Bizim bu salgını atlama noktasında heybemizde neler var?

Toplumsal hafıza tam da bu noktada devreye girer. Geçmişten günümüze taşıdığımız kriz dönemlerini aşmaya dair hafızamız bizlere neler sunar? Toplumsal olarak geçmişten çıkardığımız dersler nelerdir? Gelenek bize bu süreçte nasıl bir fayda sağlar? Hafızamızda var olanları nasıl işlevselleştirebiliriz? Bu soruların cevabını almak ancak hafızamızla yüzleşmek ile mümkün olur. Zira bu krizi aşma sürecinde hafızamızda birçok unsur olsa dahi bunun farkına varmadığımız ya da kullanmayı bilmediğimiz bir durumda hepsi anlamsızlaşır.

Toplumsal hafıza kabaca toplumların ortak düşünce, duyuş, istek, heyecan ve tavırlarını ifade eder. Bu ise geçmişte ortaklaşa yaşadığımız ve paylaştığımız tecrübelerle şekillenir. Hafıza durağan bir yapıda değildir. Sadece geçmişe de ait görülemez. Biz bugün hafızamızı geçmişe başvurarak inşa ederiz. Aynı zamanda her canlı organizmada olduğu gibi geleceğe taşımaya çalışırız. İçinde

bulunduğumuz durum açısından ifade edecek olursak; kriz dönemlerindeki ortak tecrübelerimiz ve yaşamışlıklarımız bugün başvurduğumuz hafızamızı oluşturur. Bunları bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde hatırlayarak belirli davranış ve duyuş kalıpları geliştiririz.

Derinde Yatan Toplumsal Travmalar

Bununla birlikte yine krize dair ortak paylaşımlarımızı, tecrübelerimizi, travmalarımızı, mücadele stratejilerimizi gelecekte hatırlamak üzere devrederiz. Dolayısıyla yaşadığımız süreç sadece krizle nasıl mücadele ettiğimizi değil aynı zamanda gelecekte kriz karşısında hatırlayacaklarımızı inşa etmekte ve hatta şekillendirmektedir. Örneğin sokağa çıkma yasağının duyulduğu anda kolektif bir davranışa başvurmamız, fırınlara, marketlere akın etmemiz, geçmişteki travmalarımız ile ilgilidir. Bunlar doğrudan şahit olduğumuz ya da devraldığımız travmalardır.

Hafızamızda var olan kıtlık korkusunun, zor zamanların belirsizliğinin anksiyetesidir. Bu noktada önceki sokağa çıkma yasaklarının hafızamızdaki yerini yok sayamaz ve toplumun cahil olduğu iddiası ile süreci anlayamayız. Zira kriz esnasında heybemizde ne varsa onu tüketmek durumundayız. Onun için bugün kolektif hafızamıza başvururken aynı zamanda kolektif hafızalarımıza neler ektiğimizin farkında olmak durumundayız. Belki de bu kriz dönemlerinde yöneticilerin, sosyal bilimcilerin, kanaat önderlerinin en önemli mesuliyeti budur.

Dilde ve Kelimelerde Saklı Hafıza

Bugün toplumsal hafızamızı yokladığımızda birçok devraldığımız travma olduğundan şüphe yok. Askeri darbeler, ekonomik krizler, devlet politikaları ve terör toplumsal travmalarımızın

kökenlerini oluşturuyor. Fakat bu süreçte travmalarımızı sürekli hatırlamak ve hafızamızın bizi zayıf düşürecek yönlerine odaklanmaktan ziyade hafızamızda bu süreci atlatma noktasındaki özgünlüğümüze odaklanmak çok daha verimli olacaktır.

Onun için hafızanın en önemli unsuru olan dilimize; eksiklikleri, basiretsizlikleri, cehaletleri, sorunları dolamak yerine bu krizi aşma noktasında hafızamızdan devşirebileceklerimizi işlevsel hale getirmek gerekir. Bu süreç sağlıklı bir şekilde geçtikten sonra tüm noksanlıkları konuşarak hafızamızı gelecek nesiller için onarmak temel mesuliyet olacaktır. Zira toplumsal krizleri çözme becerimiz, toplumsal hafızamıza biriktirdiklerimizde olacaktır.

Sorunu Çözmek İçin Hafızaya Başvurmalıyız

Covid-19 salgının sebep olduğu kriz karşısında hafızamızı yokladığımızda, başka toplumlardan farklı olarak, özgün mücadele alanlarımızın ve bizi rahatlatacak kültürel kodlarımızın olduğunu fark ederiz. Bu anlamda çok önemsemediğimiz ya da sıradan gördüğümüz bazı kodlar hayat kurtarıcı olabilir. Bunlardan belki de en önemlisi dayanışmaya ve yardımlaşmaya yüklediğimiz anlamdır. Hem dini hem de kültürel hafızamızda, Amerika'ya ve Avrupa ülkelerine nispeten dayanışma ve yardımlaşma noktasında daha toplumcu ya da cemaat tipine benzer bir toplumsallığımızın olduğundan şüphe yok. Çoğu zaman yeterince bireyselleşememe noktasında eleştirilere de konu olan bu durum, yaşadığımız süreci sağlıklı bir şekilde atlatma noktasında hayati bir rol üstlenebilir. Bu dayanışma ruhunun, kitle kültürüne evrilmesine imkan tanımadan kanalize edilmesi ve belirli farkındalıklar eşliğinde gündelik hayatın işleyişine dahil edilmesi, krizden çok daha güçlü bir toplum olarak çıkmaya imkan tanıyacaktır.

Dayanışma ruhu ile ilişkili olarak ifade edebileceğimiz, kriz dönemlerinde hafızamıza başvurabileceğimiz bir diğer unsur, yaşlılara yüklediğimiz anlamdır. Bilindiği üzere Korona en çok yaşlıları etkilemekte ve toplumlar kendi yaşlılarına yönelik tavırları sebebiyle insanlık sınavı vermekte. Bazı ülkelerde yaşlılar ölüme terk edilirken, bazılarında ise gözden çıkarılması gerekenler olarak düşünülmekte. Bizim toplumsal hafızamızda yaşlılar emek güçlerini kaybetmeleri sebebiyle toplumun sırtlanmak zorunda kaldığı, yükünü çektiği bir nesli ifade etmez. Hatta bu sebeple onlara doğrudan geçen yıllara nispetle yaşlı yerine; görüşlerine güvenilen, tecrübeli olan, pir anlamlarına gelen ihtiyar demek tercih edilir. Zira bu yaş grubunun tek özelliği daha fazla yaş almış olması değildir. Bizlere nispeten daha çok görmüş geçirmiş, belki daha fazla kriz yaşamıştır. Yaşlılarımızın tecrübeleri bugün bizim alacağımız tavır konusunda belki de en önemli başvuru kaynağıdır. Tam da kültürel kodlarımızda onlara yüklediğimiz anlamı hatırlamanın ve onlara kulak vermenin zamanıdır.

Zira hem bireysel hem toplumsal anlamda yaşadığımız sorunlar karşısında ne yapacağımızı bilemediğimiz anlarda yaşlıların söyleyeceği her tavsiye bizim için önemli olacaktır. Dahası tüm dünyanın verdiği insanlık sınavında, toplumun belirli kısmının gözden çıkarılamayacağını delili olarak, yaşlılar bugün en fazla önemsenmesi gereken kesimi ifade etmektedir. Bu aynı zamanda modernlik imtihanımızı da belirleyecektir. Zira profesyonelleşmenin, enformasyonun, kolay ulaşılabilen bilginin ve hızın önem kazandığı bir çağda tecrübe gün geçtikçe anlamsızlaşmak-

tadır. Fakat salgın ve afet gibi durumlarda hem hafızanın en önemli taşıyıcısı hem de tecrübenin müşahhas hali olan yaşlılar toplumda en fazla işlev yüklenen kesim olacaktır. Elbette onların tecrübelerine başvurmayı hatırladığımızda ve bu tecrübeleri nasıl kullanacağımızı bildiğimizde bu durum gerçekleşecektir.

Mekanın Hafızası: Bir Sığınak Olarak Evlerimiz

Covid-19 salgınının gösterdiği bir diğer gerçeklik evlerimizin, alışveriş merkezlerinden, caddelerden, parklardan, çarşılarından kısacası şehrin kamusal mekânlarından daha önemli ve güvenli bir yer olduğudur. Hayatın merkezi olduğunu düşündüğümüz yerler bugün kimsesizliğe terk edilmiş durumda. Şehircilik paradigması açısından önemsedğimiz yerler salgının üreme ve yayılma mekânları olarak değerlendirilmekte. Bugüne kadar hem mekânsal hem de aile ilişkileri anlamında ihmal ettiğimiz evi yeniden hatırlamak zorundayız.

Modern şehirlere yenik düşmüş olan ev kültürümüz bizim krizi aşma noktasındaki tek sığınak noktamız. Akşamları yatmadan yatmaya kullandığımız apartman dairelerinde bu krizi karşılayan hangi birey bahçeli bir eve sahip olamamaktan dolayı hayıflanmıyor? Ya da hangimiz asansöre binerken, düğmelere dokunurken, merdivenlerden çıkarken salgın konusunu aklımıza getirmiyoruz. Hiç şüphesiz bugün şehirlerimiz, mahallelerimiz, evlerimiz bir hayatın geçirilmesine uygun kodlar eşliğinde inşa edilseydi krizin sosyopsikolojik maliyeti çok daha az olacaktı. Bu tecrübe bundan sonraki süreçte nasıl evler inşa etmemiz gerektiği konusunda bizim farkındalığımızı arttırmak durumundadır. Bu vesile ile bir mekân olarak evimize dahil olan 'hayat'ı hatırlayabiliriz ve onu yeniden inşa edebiliriz.

Bir İmkân Olarak Hayatı Hatırlamak Gerekir

Toplumsal hafızadan devraldığımız sadece geçmişin travmaları değildir. Hafıza birçok açıdan krizi aşma noktasında bize imkân sunabilir. Bizim kültürümüz açısından baktığımızda dayanışma, ihtiyarlığın anlamı, ev ve aile kültürümüz bunlardan sadece bazıları. Bunların yanı sıra yaşadığımız süreç çok daha temel bir gerçeklikle insanoğlunu baş başa bıraktı. Yaşanılan kaygı bozukluğunun esas sebebi de bu gerçeklik ile yüzleşmeye hazırlıksız yakalanmış olmamız. Belki de bugün hatırlamamız gereken en önemli şey, hayatın ölümle birlikte var olduğudur.

Ötelediğimiz, şehirlerin dışına ittiğimiz, bizim kapımızı çalmaz dediğimiz ölüm yanı başımızda hatta hayatın içinde bizi gözlemekte. İnsanlığın unutmaya hatta tecrid etmeye mahkûm ettiği bu gerçeklik artık kabına razı değil. Bilim ve teknolojiye gelişmeler, hayatın gerçekliğini bastırmaya kâfi gelmiyor. Ancak zaman zaman bireysel olarak hatırladığımızı şimdi toplumsal hatta bütün insanoğlu olarak hatırlamak durumundayız. Ölüm vardır ve hayatın içindedir. Bu gerçekliği hiç unutmamış ve bir paradigma olarak muhafaza edebilen toplumlar bu krizin sosyo-psikolojik etkilerini en aza indirgeyecektir. Zira her ne kadar ağızlarımızın tadını kaçıran ölümü günlük hayatta hatırlamak istemesek de hayat ölümle birlikte vardır.

Sosyal Zaman ve Salgın: Uzun Bir Ân

Ali Haydar Beşer

Kırklareli Üniversitesi İktisat Bölümü

İçinden geçmekte olduğumuz salgın günleri sosyal hayatı, sosyal ilişkileri derinden etkiledi. Günlük alışkanlıkları yerinden etti. Ne kadar süreceği bile henüz belli olmayan bu sosyal kriz, ekonomiden siyasete, uluslararası ilişkilerden eğitime hatta hukuka kadar birçok alanda muhtemelen kimisi kalıcı hale gelecek değişimlere sebep oldu.

Bir sosyal kategori olarak zaman perspektifinden bakıldığında da bu salgın hakkında birçok şey söylenebilir. Zira fiziksel zaman içerisinde gerçekleşen âfet gibi olağandışı olaylar kolektif davranışın önemli örneklerini bize sunar ve sosyal zamanın içerisine yerleşir. Sosyal zaman, üzerinde uzlaşmış zamansal iletişimi ve ilişkileri mümkün kılan sosyal gerçekliğin bir boyutuna gönderme yapar. Bu açıdan bakıldığında belki söylenebileceklerin başında salgının neredeyse bütün dünyayı eşzamanlı hale getirmiş olması gelmektedir.

Her Toplumun Kendi Zamanı Vardır

Her toplum, daha doğrusu her kültür aslında kendi sosyal zamanında yaşar. Modern endüstri ilişkileri, kent hayatı, ulaşım ve iletişim araçları dolayısıyla ve özellikle de son dönemlerde küreselleşmenin önemli etkisiyle kültürler arası zamansallıkların önceden olmadığı kadar kesişmesinden bahsedilebilir. Fakat yine de her kültür, sosyal zamanıyla bunları kendi diline bir şekilde tercüme ederek yeniden üretir. Salgın ise bu kesişmeyi alabildiğine artırmış ve neredeyse bütün dünya eşzamanlı hale gelmiştir.

Salgın gibi büyük olaylar kolektif hafıza oluşturur. Hatırlama veya zamansal belirlenim takvim zamanı üzerinden değil, sosyal zaman üzerinden yapılır.

Diğer taraftan salgın gibi büyük olaylar kolektif hafıza oluşturur. Hatırlama veya zamansal belirlenim takvim zamanı üzerinden değil, sosyal zaman üzerinden yapılır. Mesela, ister kendisini göstermek isterse de onun üzerinden başka bir şey göstermek için olsun Marmara Depremi dediğimizde artık 17 Ağustos 1999 olarak işaretlemeye ihtiyaç yoktur. Dahası deprem bir günde, o bir günün içerisinde bir saatte, o saatin içerisinde de 45 saniyede gerçekleşen bir olay olsa da Marmara Depremi, bağlamına göre içerisine ayları alan bir zamansal süreye işaret edebilir. Bunu sağlayan şey bir olayı sosyal zamanın yorumlamasıdır.

Günümüzdeki salgın ise daha şimdiden, eşine tarihte az rastlanacak küresel bir kolektif hafıza unsuru oluşturacak gibi gözükmemektedir. Birçok farklı alandan akademisyen ve düşünür bu salgının Koronavirüs öncesi ve sonrası olarak değerlendirilebilecek etkilere sahip olacağını söylemektedir. Bu yorumlar da aynı şeye işaret eder. Bugünlerde doğanlar, ölenler, evlenenler vs. Koronavirüs günlerinde olarak kodlanacaklar. Birçok farklı kültüre mensup kişi, ortak bir sosyal zamanın oluşturduğu kolektif hafıza üzerinden bir iletişim dili kurabilecekler.

Sosyal Zamanın Sınıfsallığı Nasıl Değişiyor?

Çoğunlukla evlerde durulan bu süreçte, aile zamanının ve bireysel zamanın arttığı düşünülürken, teknolojik araçlar başta olmak üzere farklı yollarla sosyal zamanın çeşitli formları bireysel zamanı dışarıdan ve zorlayıcı bir güç olarak belirlemeye devam etmektedir. Tam da burada, bir yönüyle eş zamanlı hale geldiğini söylediğimiz toplumların ve bir toplum içerisindeki sosyal tabakaların, sınıfların, sosyal grupların kendi zamansallıklarını farklı bir formda yeniden kurduğunu görebilmek mümkündür.

Salgın döneminde, zamanın boş zamana dönüşmesi bir sosyal statü göstergesi olarak okunabilir.

Sınıfsal bir analiz yapıldığında salgın döneminin kim için boş zamana dönüştüğü üzerinden kolaylıkla değerlendirme yapılabilir. Yani diğer bir deyişle, salgın döneminde, zamanın boş zamana dönüşmesi bir sosyal statü göstergesi olarak okunabilir. Son günlerde, sembolik anlam yüklenerek tartışılan, tanınmış zengin bir aileye mensup birisinin sosyal medyada paylaştığı bir resimde deniz (boğaz) kenarında spor yaptığı görülmekteydi. Bir takipçisinin evde kalması ge-

rektiği uyarısına “sakin ol champ.. evdeyim” şeklinde cevap vermişti. Burada, çoğunlukla mekan (ev) üzerinden bir sınıfsal okuma yapılmış olsa da salgın dđnemini boş zamana dđnüştürmüř olması üzerinden de bir okuma yapmak mümkündür.

Dolayısıyla, eğer belirli bir sosyal sınıf veya grup değil de mevcut sosyal durum anlaşılmak isteniyorsa boş zamanlar sosyolojisinin araçları, kavramları ve metodolojisi kullanılamaz. Zaman, farklı sosyal sınıflar veya meslekî gruplar için aynı şeyi ifade etmez. En önemli sosyal eşitsizlik göstergelerinden birisi kişinin kendi zamanını yönetmedeki otonomisidir. Sınıfsal piramitte aşağıya doğru inildikçe, genellikle zaman dışarıdan ve daha katı olarak belirlenir. Yukarıya doğru çıkıldığında zaman daha esnektir. Salgın dđneminde en fazla mağdur olanlar da normal hayatında kendi zamanını yönetmekten mahrum olanlar.

Çalışanların, tepelerindeki saatin tiktakları (dakikalar), çıkarılması gereken mal veya hizmet (banka çalışanlarının, pazarlamacıların vs. yapmak zorunda oldukları işlem adedini düşünebiliriz) için bir kırbaç işlevi görmektedirken, salgın günlerinde o tiktaklar beyinlerine işleyen bir işkence aletine dđnüşebilmektedir.

Diğer taraftan, zamanın kıt bir kaynak olduğu ve bir meta haline geldiği modern toplumda zaman paradır. İşçi çalıştığı saat başına ücret alır. Çalışanın, ömrünün içinden sattığı zaman, çalışma hayatı dışındaki zamanını idame ettirebilmesi içindir. Salgın günlerinde ise toplumun üst ve orta-üst sınıfındakiler aile ve bireysel zamanlarını artırarak, bu dđnemi değerlendirmeye çalışırken; işten çıkarılan, ücretsiz izne ayrılan veya gündelikçi olarak çalışırken iş bulamayan alt sınıftakiler satabilecekleri zamanı bile ellerinden kaybettiler. Çalışanların, tepelerindeki saatin tiktakları (dakikalar), çıkarılması gereken mal veya hizmet (banka çalışanlarının, pazarlamacıların vs. yapmak zorunda oldukları işlem adedini düşünebiliriz) için bir kırbaç işlevi görmektedirken, salgın günlerinde o tiktaklar beyinlerine işleyen bir işkence aletine dđnüşebilmektedir. Bu durumun da eşitsizliği arttıran bir faktör olduğu görölmektedir.

Rasyonel Planlama Çöküyor

Modern toplum, zamanı sıkı bir şekilde planlayan, rasyonelleşmeyle beraber dakikliğin çok önemli olduğu, kurumsal zamanın programlama (schedule) ile işlediği, bireysel eylemlerin saat zamanına göre ayarlandığı, çalışma hayatının vardiya yöntemiyle dđndüđu, kent hayatının durmaksızın akmaya göre planlandığı sıkı bir zamansal rejime sahiptir. İnsanların işlerine giderken, metro veya otobüsü bekleme sürelerinden, belirli bir mesafeyi yürüme sürelerine kadar standartlaşmaya doğru bir akış vardır.

Bütün bu zamansal rejim ve birbiri içirisine geçmiş rasyonel organizasyonlar öngörmeyi mümkün kılan şeylerdir. Öngörmek ise güvende hissettirir. Durakta, metronun kaç dakika sonra geleceğini görmek, gideceği durağa kaç dakikada gideceğini bilmek veyahut kendi aracıyla navigasyondan varış yerine kaç dakika sonra ulaşacağını bilmek bu sıkı zamansal rejimin göstergelerindendir. Salgın zamanlarında ise bu sıkı zamansal rejimin hızlı bir şekilde gevşediği gözlenmektedir. Esnek çalışma biçimlerinin oluşması, işe giriş çıkış saatlerinin görece serbestleşmesi ve bunların

zamansal rejimi ve ritmi aksatan bir problem olarak görölmemesi, mekanik zamanın baskısını azaltmış; duyguları, empatiyi, hoşgörmeyi sosyal zamana yüklemiş gözükmetedir. Fakat buna karşılık, sanal zamanın örgütlenmesi ve standardizasyonu artmıştır.

Normal dönemde sanal zaman, büyük ölçüde istendiği şekilde biçimlendirilebilirken, başta eğitim faaliyetlerinin sanal ortamlardan yapılması olmak üzere, salgın döneminde şirketlerin, dernek ve vakıfların, hatta arkadaş sohbetlerinin dakikleşmesi artmıştır. Mesela bu dönemde öne çıkan sanal görüşme programlarından biri olan zoomda ileri saatli bir görüşme, toplantı veya ders ayarlanabilmekte, herkesin de buna uyması beklenmektedir. Mekanik zaman, gerçek hayatta kaybettiği alanı sanal hayatta kazanmakta gibi durmaktadır.

Hız Toplumunda Zamanın Yavaşlayışı Kaygıya Yol Açıyor

Sosyal bir kriz olarak salgın, zamanın akış hızını da yavaşlattı. Hatta, sosyal zamanın niceliksel zamanın karşısında duran bir niteliksel zaman olduğu düşünöldüğünde zamanın durduğu bile söylenebilir. Çünkü sosyal bir varlık olarak insan, şimdiki zamanı yaşamaktayken bile geçmiş zaman ve gelecek zaman onda içkindir. Sosyal zaman perspektifinde şimdiki zaman (ân) kendi başına bir birim değil, geçmiş ile gelecek arasındaki bir aralıktır. İnsan, şimdiki zamanını geçmiş bagajıyla ve gelecek kaygılarıyla birlikte yaşar. Bunun için de salgın, fiziksel zamanda ne kadar sürerse sürsün bir ân olarak kodlanacaktır.

Bunun içindir ki salgın döneminin içinde yaşamaya devam ediyor olsak da salgın sonrası zamandan bugünlere bakmaktan kendimizi alıkoyamıyoruz. Uzunca bir ândan ibaret olan bu salgın dönemini arada olan bir şey olarak görüyoruz. Bu durum, zamanı idraki de etkiliyor. Alışılmış zamansal akışın farklılaşması, saatin, günün, haftanın zihindeki belirleyiciliğini azaltıyor. Birçok kişinin hangi günde olunduğunu hemen hatıra getirememesi, haftaiçi mi haftasonu mu olduğunun fark edilememesi bu uzun ân idrakinden kaynaklanıyor. Dindar insanlar için cuma namazlarının kılınıyor olması, hem hafta bilincini hem de dinî zamanın örgütlenmesini farklılaştırıyor, ân'ı uzatan başka bir etmen oluyor.

Hasılı, güneş doğmaya ve batmaya devam ediyor, astronomik zaman nesnel akışını sürdürüyor, fakat sosyal zaman ne kadar süreceği belli olmayan bir ân'ın içerisinde. Kim bilir belki de bu durum, dünyadaki varoluşumuzun da *arada* duran bir ân oluşunu hatırlatan bir uyarıcıya dönüşür.

Salgında Patlayan Yaş Ayrımcılığı: Türkiye’de Peter Pan Sendromu ve Yaşlanmanın Yaklaşan Sorunları

Özgür Arun

Akdemiz Üniversitesi Gerontoloji Bölümü

Meslektaşım von Kondratowitz Akdeniz’de Yaşlanma başlığında bir kitap hazırlığına Türkiye bölümünü yazmam için beni davet ettiğinde “ne yazmayı planlıyorsun?” diye sordu. Ardından gülümseyerek ekledi, “Türkiye’de yaşlanmayla ilgili neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Bir çok meslektaş da şaka yollu soruyor ‘yoksa Türkler yaşılanmıyor mu?’” “Tamam” dedim, “işte tam da bunu yazayım!” “Nasıl yani?” dedi şaşkın biçimde, “Türkler yaşılanmıyor mu?” Bu konuşmamızın üzerinden 10 yıl geçti. 2010 yılında “Aging in Turkey: Peter Pan Syndrome?” başlıklı yazımı kaleme aldığımda Türkiye’nin yaşlanma serüvenini anlatmaya Peter Pan’ın öyküsüyle başlamıştım.

Varolmayan ülkede yaşayan Peter Pan isimli efsanevi çocuğun öyküsü şöyle başlıyordu: “Bütün çocuklar yaşılanır; birisi dışında!” J.M.Barrie, öyküsünde hiç yaşılanmayacak bir çocuğun, Peter Pan’ın, Varolmayan ülkede Kaptan Kanca ile mücadelesini anlatıyordu. Peter Pan, gençliği, eğlenceyi, iyiliği, azmi, mücadele ruhunu, fedakarlığı, arkadaşlığı, dayanışmayı ve geleceği temsil ederken; Kaptan Kanca yaşlılığı, beceriksizliği, iki yüzlülüğü, kaypaklığı, yalancılığı... yani artık kötülüğe ilişkin ne varsa onu... Peter Pan, diğer çocukları da hiç yaşılanmayacakları vaadiyle Varolmayan ülkeye davet ediyordu. Yoksa dünyada kalıp yaşılanacaklar, maazallah Kaptan Kanca gibi olacaklardı.

Türkler de tıpkı Peter Pan gibi Varolmayan bir ülkede yaşadıklarını ve hiç yaşılanmayacaklarını zannediyorlar. En azında öyleymiş gibi davranıyorlar. 10 yıl önce, bu yazının son bölümünde de Peter Pan sendromunun bizi nasıl korkunç bir şekilde etkileyeceğini tartışmaya çalıştım. Sosyal politikaların, uygulamaların orta uzun vadede Türkiye’de ayrımcılığa neden olacağını, yaş ayrımcılığının da kuşaklararası çatışmaya dönüşebileceğini düşünüyordum. Kuşaklararası çatışmaya dönüşürse, hiçbir şey bizi bu açmazdan kurtaramayacaktı. Nasıl olurda sosyal uygulamalar ve mevcut politikalar ayrımcılık üretebilirdi?

Öncelikle TÜİK tarafından gerçekleştirilen (ama nedense çok az sosyoloğun kullandığı) araştırmaların sonuçları, Türkiye’de eşitsiz yaşlanmanın, temel yapısal sorunlardan kaynaklandığına işaret ediyor. Yaşlanma olgusu ve yaşlılar söz konusu olunca, toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi gündelik yaşamda sosyal adaletin sindirilmesi gereken temel alanlarda, Türkiye’de yapısal

düzeyde kapsayıcı sosyal politikalar üretilemiyor. Bunun temelinde ise, Türkiye'nin çok genç bir nüfusa sahip olduğu efsanesi yatıyor. Oysa Türkiye hızla yaşlanıyor. Buna rağmen kalkınma planlarında yaşlılık hastalıkla ilişkilendirmenin dışında sektörel olarak ele alınan bir mesele değıl. Örneğın son kalkınma planımız, 11. Kalkınma Planı, yaşlanma için nasıl bir öngörü ortaya koyuyor? Yaşlılarla ilgili ne tür politika önerileri sunuyor? Aktif yaşlanma stratejik olarak değıerlendiriliyor mu? Sanırım bu soruların yanıtlarını biliyorsunuz. Bilmiyorsanız, 11. Kalkınma Planına bakabilirsiniz.

Sadece merkezi yönetim değıil, yerel yönetimler ve elbette Türkiye'de sivil toplum ve akademi de çokça dile getirilen bu efsaneye kuvvetle inanıyor. Yaşlanma Türkiye için bir mesele olarak düşünölmüyor. Bir sorun bir risk olarak değıerlendiriliyor. Bu bağlamda Türkiye'de çoğunluğun "Peter Pan sendromu" yaşadığını söylesem kızarmısınız? Kızarmısınız diyorum ama sahiden bu da geliyor araştırmacıların başına. Bu görüşlerimi paylaştığım 10 yıl önceki yazıdan bahsettiğimde, Türkiye'deki ünlü bir gerontolog(!) bana mektup yazarak "bu kökü dışarda ideolojik fikirlerimi" kendime saklamamı öğütölüyordu. Tabi ki dinlemedim onu, fikirlerimi paylaşmaktan, düşöncelerimi sizlerle birlikte tartışmaktan vazgeçmedim. Zira Peter Pan sendromun yarattığı kriz, bizi, Yurttaşlık nedir? sorusunu sormaya sevk ediyor. Son günlerde yaşadığımız tüm gelişmeler neticesinde görünür olan eşitsizlikler, aslında insan haklarının ve yurttaşlık haklarının nasıl ihlal edildiğini göstermiyor mu? Türkiye'de yaşlanmayla ilgili sosyal politikaların eksikliği bir insan hakları sorununa dönuşmüş durumda.

İzninizle, 10 yıl önceki bu yazımı bitirirken söylediklerimi tekrar ederek bu yazıya başlayacağım: "Faydacı ekonomi politikaların getirdiğı devlet anlayışıyla ve retorik yurttaşlık nosyonu bağlamında, sadece nüfusun potansiyel ekonomik fayda sağılayacak kesimlerine odaklanmak, sosyal ve kültürel krizlere yol açabilecektir."

 Sputnik Türkiye @sputnik_TR · 6h

Yaşlılar koronavirüs uyarılarını dikkate almayınca, belediye meydandaki bankları söktü sptnkne.ws/BJaM

Yasaklar, Gençler ve Yaşlılar

şimdi hep birlikte son 30 günü hatırlayalım mı? Mart ayının hemen başında Korona virüsünden etkilenen ilk vaka tespit edildikten sonra hem yetkililer hem basın bir cümleyi üstüne basa basa tekrarladı: “yaşlılar tehlikede, sokağa çıkmasınlar!” Sosyal medyada da yaşlıların ne kadar tehlikede olduklarına ilişkin tespitler, yorumlar yapılmaya başlandı. Çin’den gelen ilk verilere dayanarak bir çok kimse ölüm oranlarının en fazla 80 yaşın üzerindeki insanlarda görüldüğünü vurguluyor; örneğin İtalya’daki ölüm oranlarının da yüksek olmasının nedenini, İtalya’nın Avrupa’nın en yaşlı ülkesi olmasına başlıyorlardı. Bu durumda nasıl olur da yaşlılar hala sokağa çıkmaya devam ederlerdi? Sosyal medyada bir çok insan şaşkınlığını gizleyemiyordu. Medya mensupları, sokaklarda arayıp buldukları, köşeye sıkıştırdıkları yaşlıları işaret ederek, yaşlıların hala sokaklarda dolaştığını bildiriyordu.

Medyada yaşlılara karşı tepkiler artmaya başlayınca bir büyükşehir belediyesi şehir meydanında bulunan bankları kaldırdı. Öyle ya, meydanı ve bankaları cezalandırmak, yaşlıları cezalandırmak anlamına gelecekti! Bu uygulama desteklendi, başka yerel yönetimler de benzer uygulamaları başlattılar. Yaşlıların ücretsiz olarak faydalandıkları toplum taşım hizmeti ilk önce Konya, Ankara ve Antalya büyükşehir belediyeleri tarafından iptal edildi. Buna rağmen hala (!) yaşlıların toplu taşıma hizmetini kullanmaya devam etmeleri de hayretle karşılandı. Nitekim, ilerleyen günlerde büyükşehirlerden birinde ulaşım hizmetleri sorumlusu, ücretsiz biniş kartı iptal edilen yaşlıların toplu ulaşımdan vazgeçmediğini bildirip şöyle diyecekti: “Ancak ilginç biçimde 65 yaş üstü va-

Nevşehir Belediyesi ✓
@nevsehir_bel

Yaşlı ihbar hattı ALO 153 ...

65 yaş üstü insanları sokakta görürseniz arayın.

ANADOLU AJANSI ✓
@anadolujansi

Sokağa çıkması kısıtlanan vatandaşlar dron ile denetlendi
v.aa.com.tr/1777375

[Translate Tweet](#)

tandaşın ulaşım ısrarı devam ediyor. Hatta ücretini vererek toplu ulaşım sistemini kullanmaya devam edenler de var. Biz şimdi ücretli biniş de engellemeye çalışıyoruz.”

Tüm bu curcunaya “büyüklerimiz” sessiz kalmadı ve 21 Mart 2020 gününden itibaren yaşlıların (65 yaş üzeri insanların) sokağa çıkması yasaklandı. Yaşlılara karşı tepki gösterenleri memnun eden bu yasağın ilk gününde yerel yönetimlerden birisi resmi iletişim kanallarından bir duyuru yaptı: “Yaşlı ihbar hattı ALO 153... 65 yaş üstü insanları sokakta görürseniz arayın.”

Bu tazyiklerle birlikte, tehlikede oldukları düşünülen insanlar, artık tehlikeli insanlara dönüşmüşlerdi! Oysa hekimlere göre tehlikeli olanlar başkaları olabilirdi.* Nitekim sokağa çıkması

* Bu tehlikenin ne olduğuna ilişkin yasaklardan hemen önce yazdığım yazıya şuradan ulaşılabilir:
<https://www.birikimdergisi.com/guncel/9982/gencler->

yasaklanan yaşlılar ileri teknolojiyle izlenmeye de başlanmıştı. Hiç sormayın, dronlar yaşı da ölçüyor mu, onu bilmiyorum!

Bu süreçte, yaşlıların sokağa çıkma yasağının ayrımcı bir uygulama olduğunu, yaş ayrımcılığını daha da yaygınlaştıracığını bildiren Senex: Yaşlanma Çalışmaları Derneği dışında sivil toplumdan kuvvetli bir başka ses çıkmadı. Senex dernek kamuoyuna şöyle sesleniyordu: “Türkiye’de hanelerin 5’te 1’inde en az bir yaşlı yaşadığı düşünülüğünde, çözüm yaşlıların evden çıkmaması ile sınırlandırılmaz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne göre, acil durumlar karşısında hakların askıya alınması geçici, sınırlı ve denetimli olmak zorundadır. Hakların kısıtlanması hem anayasal açıdan hem de uluslararası sözleşmeler bakımından insan hakları yükümlülükleriyle çelişmemelidir. Kronolojik yaşa indirgenerek belirli bir toplumsal kesimin, 65 yaş üzerindeki insanların haklarının süresiz biçimde askıya alınması ise endişe vericidir. Nitekim, yasaklamanın sonrasında çok sayıda yaşlıya karşı ayrımcı tutum ve davranışların görünür biçimde arttığını endişeyle izliyoruz.”

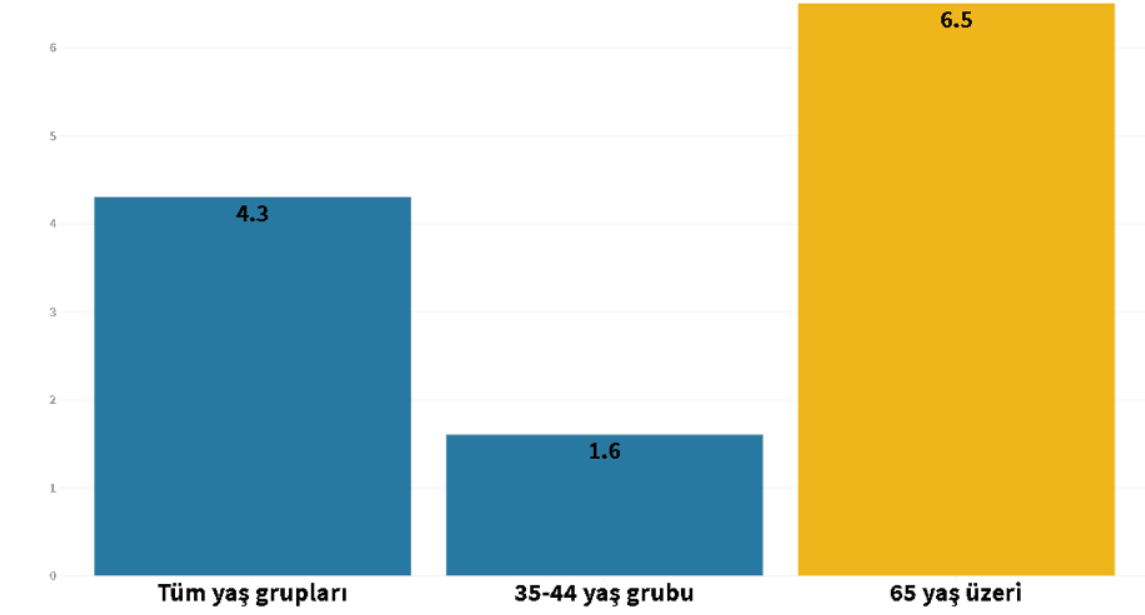
Ne yazık, insan hakları konusunda uzun yıllardır çalışan sivil toplum örgütleri yaşlılara karşı sergilenen ayrımcı tutum ve davranışları, yerel yönetimlerin ayrımcı uygulamalarını tarif edemediler. Yaşlıların yaşadıkları hak kayıplarına ilişkin hak savunucularını aktif biçimde sevk edemediler. Yaş ayrımcılığına karşı hazırlıksızdılar.

Sonrası... sonrasını hep birlikte yaşıyoruz. Salgın günlerinde yaşlılara karşı nefret söylemini, yaş ayrımcılığının nasıl sistematik biçimde uygulandığını hep birlikte izliyoruz. Dünyanın kaç ülkesinde, nerelerde kronolojik yaşa bağlı olarak hak kısıtlamaları uygulanıyor? Takip edebildiğim kadarıyla Peru’da sokağa çıkma yasakları toplumsal cinsiyete göre uygulandı. Bir gün erkekler bir gün kadınların sokağa çıkmasına izin verildi, bir müddet sonra da bu uygulama kaldırıldı. Sokağa çıkma yasağı uygulanan ülkelerde genel bir takım hak kısıtlamaları söz konusu. Ama tamamı, denetimli ve sınırlı biçimde gerçekleşiyor. Hak kısıtlamalarının bir müddeti var, bu kamuoyuyla da paylaşıyor. Türkiye’de ise 20 yaş altındaki ve 65 yaş üzerindeki insanların sokağa çıkma yasağıyla ilgili olarak nasıl bir öngörü olduğunu henüz bilmiyoruz.

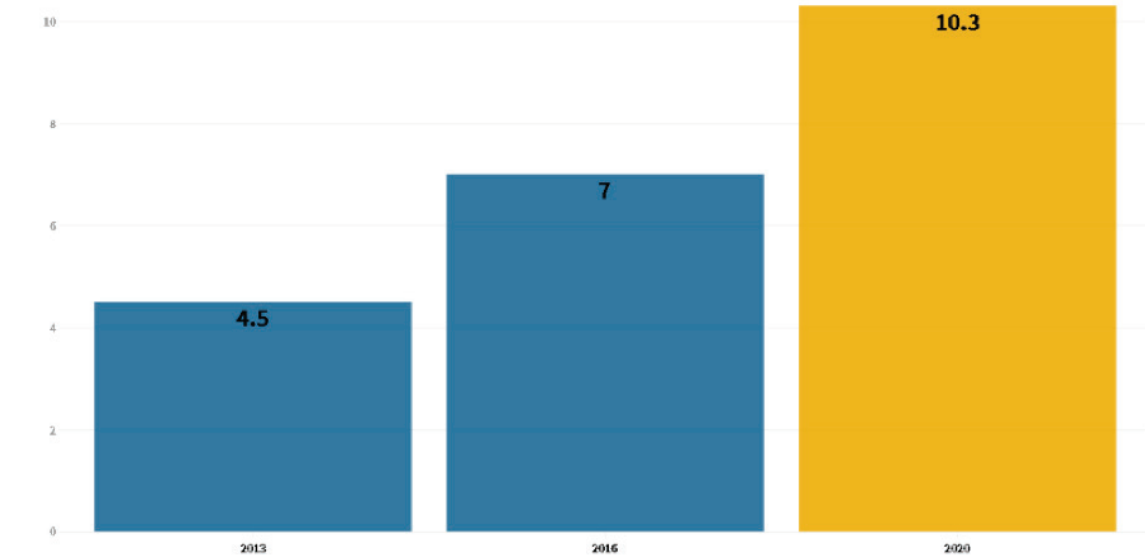
İki Temel Sorun

Kronolojik yaşa bağlı olarak uygulanan yasakların ne kadar zaman daha devam edeceği belirsiz. Bu belirsizlik sürecinde iki mesele ise çok net:

Birincisi, yerel yönetimlerin herhangi biçimde bir kriz iletişim yapamadığı, dahası hak temelli bir hizmet sunamadığını görüyoruz. Yaşlıların kapıları önünde alışveriş listesi almak yeterli olabilir mi? Yaşlılar sadece ve basitçe tüketicilerden oluşmuyor ki. Evlerine hapsedilen insanların çok çeşitli ihtiyaçları, istekleri, beklentileri ve algıları var. Sadece gıda tüketmiyor, sadece ilaç kullanmıyorlar. Hepsi bir birine benzemiyor, yaşlı denilince hep benzer insanlardan söz etmiyoruz. Oysa, yaşlıların, diğer kuşaklardan farklı olarak, hep birbirine benzediğini varsaymak, tüm yaşlıları düşkün, hasta, işsiz güçsüz ve topluma yük olarak görmek büyük bir yanılgı. Bu yanılgıdan kaynaklı olarak sunulan tüm hizmetler de kuşaklar arası çatışmaya yol açan sosyal uygulamalardır.

Kaynak: Türkiye’de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri

Kaynak: Antalya Yaşlılık Araştırması (AYA)

Bu belirsizlik içinde ikinci netleşen durum ise yaş ayrımcılığının Türkiye’de ne kadar yaygın olduğu, toplumsal refahı, toplumsa güveni ve ekonomiyi ne kadar zarara uğrattığıdır. Türkiye genelinde gerçekleştirdiğimiz Türkiye’de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri başlıklı ilk yaşlanma araştırmasında 35 yaşın üzerindeki nüfusu temsilen seçilen insanlara yaşlarından dolayı kötü bir muameleye maruz kalıp kalmadıklarını sorduk. 2018 ve 2019 yıllarında gerçekleştirdiğimiz bu araştırma yaş ayrımcılığı konusundaki en güncel ve en kapsamlı alışma. Bu araştırmaya göre toplumun genelinde yaşından dolayı ayrımcılığa maruz kalan insanların oranı %4,3. Yaş

gruplarına göre baktığımızda ise daha çarpıcı bir bulgu elde ediyoruz: 35-44 yaş grubunda yaş ayrımcılığına maruz kalanların oranı %1,6 iken, bu oran 65 yaşın üzerindeki insanlarda %6,5'e yükseliyor. Çok çarpıcı değil mi? Zira son 30 günlük süreçte yaş ayrımcılığına ilişkin bu yaygın tutumun nasıl nefret söylemine ve davranışa da dönüştüğünü izliyoruz.

Bu çalışma kesitsel bir araştırmaydı. Belirli bir zamanda belirli bir meseleye ilişkin bir bulgu sunuyor bizlere. Oysa elimizde boylamsal bir araştırma olsaydı, daha çok şey söyleyebilirdik. Yaş ayrımcılığı acaba yıllar itibariyle artıyor mu? Yoksa Türkler yaşlısına sahip çıkıp, onu kollayıp koruyor, ayrımcılığa karşı mücadele mi ediyor? Böylece yaş ayrımcılığı azalarak mı ilerliyor? Bu sorulara yanıt verebilmek için boylamsal araştırmalara ihtiyaç var.

Türkiye'de yaşlanma çalışmaları alanında tek boylamsal yaşlılık araştırması Antalya Yaşlılık Araştırması (AYA). Bizler 2013 yılından bu yana Antalya'da yaşayan insanların yaşam kalitelerini, sağlık durumlarını, kenti kullanma pratiklerini, kültürel tüketimlerini, teknoloji ve yeni medya kullanımlarıyla geleceğe ilişkin algı ve beklentilerini araştırıyoruz. AYA her üç yılda bir gerçekleştirilen boylamsal bir araştırma. Böylece, yaşayan insanların (55 yaş üzerindeki kişilerin) içinde bulundukları durumları tespit edebildiğimiz gibi, yıllar itibariyle eğilimleri, değişimleri takip edebiliyor, geleceğe ilişkin kestirimler yapabiliyoruz. AYA, 2013 yılında ve 2016 yılında tekrar edildi, hemen yaşadığımız korona virüs salgını öncesinde üçüncü fazı tamamlandı. Dolayısıyla elimizde salgın öncesindeki koşulları da bize anlatan bir araştırma var.

AYA'nın ölçtüğü meselelerden birisi de ayrımcılık ve özel olarak yaş ayrımcılığı. Bulgularımız ise çok çarpıcı. AYA'nın 2013 yılındaki ilk fazında yaş ayrımcılığına uğrayan kişilerin oranı %4,5. Bu rakam 2016 yılında %7'ye yükselmiş. Hemen salgın öncesi dönemde ise (2020 Şubat ayının son haftası tamamlanan araştırmada) bulgularımız yaş ayrımcılığının %10,3'e ulaştığını gösteriyor. Biz, yerel düzeyde de olsa, yaş ayrımcılığının yıllar itibariyle azalmadığını, tam tersine artarak ilerlediğini biliyoruz.

Yaş Ayrımcılığı Nedir?

Yaşlılığın ve hastalığın her daim kol kola olduğunu iddia etmek, yaşlılığı mütemadiyen sağlık sorunlarıyla ilişkilendirmek, yaşlıları işsiz güçsüz, düşkün, hasta ve ölümü bekleyen insanlar olarak görmek yaş ayrımcılığıdır. Oysa, yaş ve hastalıklar arasında kaçınılmaz bir bağ bulunmaz, yaş tek başına sağlık durumunun en güçlü belirleyicisi değil. Oysa, toplumsal cinsiyet, yaş, etnisite ve sınıf kesişimi eşitsizlikleri görünür kılar. Nitekim, araştırmalarımızda hastalıkların ve ölümün, yaşlılar arasında değil, yoksullar arasında daha yaygın olduğunu görüyoruz.

Yaş ayrımcılığı, hatalı bir davranışın sonucunda basitçe özür dilenerek çözülecek bir mesele de değil. Tek kelimeyle çok çarpıcı, sarsıcı ve sinsi bir ayrımcılık türü. Salgının yaşandığı süreçte yaşlılara yönelik sokağa çıkma yasağını hem destekleyenler içinde hem de karşı çıkanlar içinde görebilirsiniz bu dışlayıcılığı. Gençler, yetişkinler ve yaşlılar içinde de... O nedenle yaş ayrımcılığı çok sinsi. Yaşlı insanlar da yapıyor, yetişkinler ve gençler de... Okumuşlar da, okumamışlar da... Saha araştırmalarım sürecinde gerçekleştirdiğim derinlemesine görüşmelerde, yaşlarından dolayı yaşadıkları kötü muamelelere ilişkin bazı çarpıcı örnekleri katılımcılar şöyle ifade ediyordu;

- Bankada sıra beklerken karşısındaki görevliye “artık çok yaşlandık” diyor. Görevli yanıt veriyor “Etağfurullah! Ne yaşlısı, çok gençsiniz, maşallahınız var!” Kibar ayrımcı!
- Yürürken ayağı kayıp düşen bir kadını koşup yerden kaldıran kişi üzülererek haykırıyor “Yahu teyze senin ne işin var bu karda kışta dışarda. Otursana evinde!” Yardımsever ayrımcı!
- Üniversitede bir öğrencim var. Kendisine çocukları tepki göstermişler “bu yaştan sonra okuyup da ne olacaksın!” demişler. Kibirli ayrımcılar!

O kadar sık rastlarsınız ki bu tip örneklere. Biraz hafızanızı yoklasanız sanırım sizden de çok “iyi” kötü hikayeler çıkacak. Ayrımcılık sınır da tanımaz yani, yoksulu varsılı olmaz, genci yaşlısı, okumuğu cahili olmaz. Her meslek grubunda, her yaş grubunda ya da yakınımızda ayrımcı tutum ve davranışa sahip kişiler olabilir.

Ne yazık ki, kriz dönemlerinde ayrımcılık daha da yaygınlaşabilir, ayrımcı tutumlar bir çırpıda davranışa dönüşebilir. Sonrasında istediğiniz kadar yaşlıları ne kadar çok sevdiğinizi, Türklerin yaşlısını nasıl da koruyup kolladığını haykırın, nafile. Yaş ayrımcılığı kuşaklararası çatışmayı derinleştiren ayrımcılık türlerinden birisi. Telfi edilmesi, yüreklerimizde açılan yarayı onarması hiç de kolay değıl. Bu salgın atlatılınca, dönüp geriye baktığımızda hafızamızda tatsız bir anı ve yüreğimizde bir sızı kalacak.

Öte yandan yaş ayrımcılığı bu kadar da soyut değıl elbette. Somut etkilerinden birisi de ülke ekonomisine bıraktığı zarar. Nitekim yaş ayrımcılığının etkileri hakkında gerçekteştirilen güncel bir çalışmada Levy ve arkadaşları ülke ekonomisine verdiğı zararı hesapladılar. Yaş ayrımcılığının 1 yıllık maliyeti 63 milyar dolar!

Kim Bu Yaşlılar, Nasıl İnsanlar?

Yaşlıları tek tip insanlar olarak gören, hep birbirine benzeyen kişilerden oluştuğunu zanneden, topluma yük olarak algılanmasına neden olan tüm yaklaşımlara bir çırpıda ve tavizsiz biçimde karşı durulmalı. Yaşlılar, eski, çağdışı, yeniye yabancı, ağırkanlı olan ve ne denildiğini anlamayan kişiler değıller. Aksine yaşlı denildiğinde, sürekli hastalığın ve ölümün dışında başka görüntüler de canlanmalı zihnimizde.

Yaşlılar basitçe uzun yaşayan insanlar da değıller. Yaşlılar sadece emeklilerden de oluşmaz. Yaşlılar, tıpkı çocuklar, gençler, yetişkinler içinde olduğı gibi çok çeşitli kişilerden oluşurlar. Yaşlı erkek ve yaşlı kadınlar, basitçe “ihtiyar”, “kocamış”, “geçkin”, ya da “pir-i fani” diye adlandırılabilir, homojen bir grubu oluşturmazlar.

Yoksulu da vardır, varsılı da. Orta hallisi de vardır. Teknolojiyle içli dışlı olan da, bilgisayara bozarım diye bakan da... Bilgisayarı olmayan da! Hızlı olan da vardır içlerinde, ağırkanlı olan da. Kimi duramaz yerinde üretir, kimi oturur tüketir. Kimi aşık olur gezinir, kimi herkesi eleştirir. Orhan Veli ne güzel söylemiş: “ağız var, kulak var, burun var; ama hepsi başka biçimde!” Evet, tıpkı çocuklarda olduğı gibi ya da tıpkı gençlerde olduğı gibi, yaşlılar da birbirinden oldukça farklı, çeşit çeşit insandan oluşur. Yaşlı denildiğinde de homojen, birbirine tamamen benzeyen kimselerden söz edilemez. Bu kör bir bakış olur.

Bu tip bir bakış açısına sahip olan kimseye yaş ayrımcısı (ageist) denilmekte ve toplumda yaşlılara karşı sistematik ön yargılar yaş ayrımcılığı (ageism) olarak adlandırılmakta. Yaş ayrımcılığı, ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi, en yaygın ve en zalim ayrımcılık türlerinden birisi. Bu yöndeki bilgi eksikliği, toplumsal efsaneler ve önyargılar, sinsice kendini gösteren kuşaklararası çatışmanın ifadesi.

Ne Yapmalı?

Öncelikle üç tür yaş ayrımcısına ilişkin farkındalık kazanmalı.

Bunlardan birisi anaç ayrımcılar. Temel özellikleri aşırı ilgi göstermeleri. Aşırı samimi konuşma, abartılı biçimde iletişim kurma, yaşlı insanlara karşı basitleştirilmiş dille hitap etmeleri onları hemen fark etmenizi sağlar. Bir de bebek konuşması en sık başvurdukları iletişim biçimi...

İkincisi, anaç ayrımcıların tam karşısında konumlanan kibirli ayrımcılar. Yaşlıya ve fikirlerine karşı dışlayıcı tutum sergilerler. Yaşlıları sıkça davranış, tutum ya da fikirlerinden ötürü kınarlar, ayıplarlar. Yaşlılarla iletişim kurdukları sırada tartışmayı kontrol etmek en temel özellikleri. Agresiftirler, şiddet eğilimi göstermeleri kaçınılmaz.

Üçüncü tipoloji, yardımsever ayrımcılar. Yaşlıların bir işi yapamayacağı yargısından hareketle onun adına tüm işi üstlenirler. Aşırı bağdaşma temel özellikleri.

Her üç tipolojideki kişiler her yaştan insanlardan oluşabilir. Yaşlanmaya, yaşlılığa ve yaşlıya karşı önyargıları çok kuvvetlidir. Yaş ayrımcılarına ve yaş ayrımcılığına karşı farkındalık sahibi olmak bu sinsi ayrımcılıkla mücadelenin ilk adımı.

Jack London'un Diriliş hikayesinde söylediğini bugünlerde tekrar tekrar anımsıyorum "Hasta olduğumuz için özgürlüğümüzü elimizden alıyorlar. Yasalara boyun eğdik oysa." Umuyorum gelecek günlerde yaşımdan dolayı kimsenin özgürlükleri daha fazla elinden alınmaz.

Kasiyerleri Neden Alkışlamayız?

Elyesa Koytak

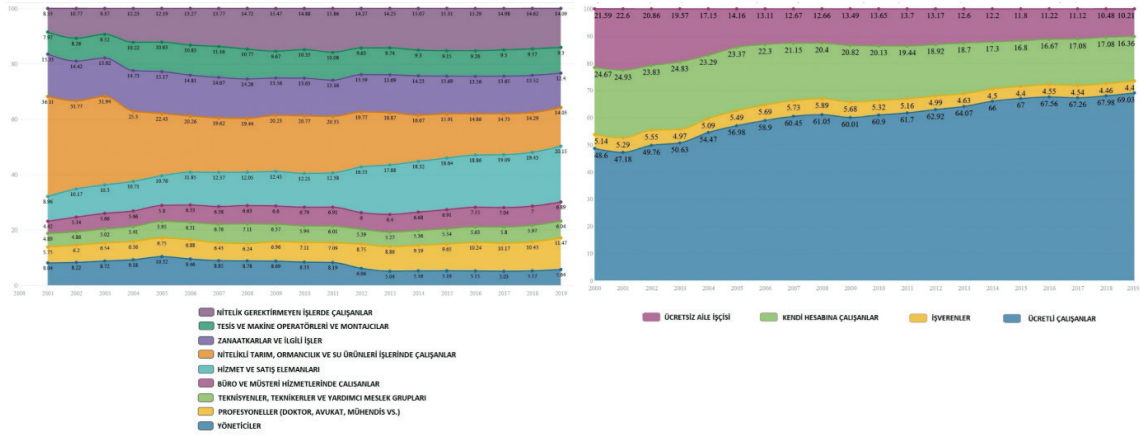
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Bu sorunun biri kısa, diğeri uzun iki cevabı var. Kısa olan şu: Çünkü kasiyerler hayat kurtarmaz. Nefesimiz daraldığında, ateşimiz çıktığında, virüs şüphesiyle kasiyere koşmayız. Hastanenin acil servisine gideriz. Bu kısa cevaba herkes katılacaktır. Ancak sosyoloji herkesin katıldığı kanaatlerin altında gizli kalan gerçeği açığa çıkarmak için yapılan bir kazı çalışmasına benzer. Bu yüzden uzun cevap gerekir.

Kasiyer ne yapar? Bütün gün yüzeylerin arasında mekik dokur. Kaşar peynirin ambalajıyla kasanın tuşları arasında, müşterinin uzattığı kredi kartıyla poşetler arasında gidip gelir. Bugünlerde müşteri olarak hepimiz alışveriş yaparken para üstü, alışveriş arabası, raf ve reyon gibi kasiyerdan de sakınmaya çalışıyoruz. Ancak kasiyer de bizden sakınıyor. “Virüsle mücadelede en ön cephede mücadele eden” hekimler kadar kasiyerler de iki dakikada bir virüs ihtimaliyle burun buruna geliyor.

Burada kasiyer derken nakliyeciler, kargo dağıtım işçileri, apartman görevlileri, temizlik görevlileri, şoförler, bulaşıkçılar, ütücüler gibi birçok mesleği de hesaba katıyorum. Sosyal bilimlerde, ekonomik göstergelerde ve resmi verilerde genellikle “düşük vasıflı” veya “vasıfsız” olarak tanımlanan bu işlerde çalışanlar öteden beri en düşük ücretleri ve en zorlu çalışma şartlarını tecrübe ediyor. İkame edilebilir, kolayca değiştirilebilir bir emek gücünden bahsediyoruz.

Peki tam olarak kimler? Bunun için veriye bakmak gerekiyor. Türkiye’de son kırk yılda hızla artan ücretli çalışan oranı 2000 yılında %48,6 iken 2019 itibarıyla %69,03’e vardı. Bu, çalışan 10 kişiden 7’sinin ücrete tabi olduğu anlamına geliyor. Ücretlileşmeye daha yakından baktığımızda belli meslek gruplarının payının hızla arttığını görüyoruz. 2001-2019 arasında hizmet ve satış elemanlarının oranı %8,96’dan %20,15’e yükseldi. Benzer şekilde, vasıfsız işlerde çalışanların oranı da %8,53’ten %14,09’a yükseldi. Tarımda çalışanların payı azaldı, bilhassa genç nüfus kentleşmenin de etkisiyle düşük ücretli işlerde çalışmaya başladı. Dolayısıyla maaşı rutin giderlerine ancak yeten ve tasarruf yapamayan geniş bir kitle oluştu ve büyümeye devam ediyor. Bugünlerde asgari toplumsal hayatın devamını sağlayan da onlar.

Sunar, L., (2020). Türkiye’de çalışma yaşamı ve meslekler, İstanbul: İTO. (Yayın sürecinde araştırma raporu)

Doktorlar ve Diğerleri

Meseleye dönelim. Kasiyerleri değil doktorları alkışlıyoruz çünkü doktorluk, mesleki tekelleşme sürecini en erken tamamlamış mesleklerden biri, belki de birincisi. Doktorluk mesleğinin kendine mahsus mevzuatı, fakülte yapılanması, kariyer seyri, imtihan ve terfi sistemi, kendine mahsus jargon, adet ve yatkinlıklardan müteşekkil kapalı bir kültürü mevcut. Tıp fakültesine yeni giren gençlerin nasıl doktora dönüştükleri üzerine Howard Becker ve ekibinin 60 yıl önceki araştırmasından itibaren sosyolojinin başlıca ilgilerinden birini toplumsal bir olgu olarak tıp dünyası oluşturuyor.

Elbette her ülkede doktorların durumu farklı ancak Türkiye’de hala Weberci anlamda güçlü bir statü grubu; dışlayıcı bir yetki ve yetkinliğe sahip bir zümre olmalarına zeval veren bir gelişme yok. Her sene 6 binden fazla mezun veren tıp fakülteleri, yüzyüze öğretimde en çok mezun veren beşinci lisans programını oluştursa da bu bir istihdam sorunu yaratmıyor; tıp mezunları hem ortalama ücret hem kamuda işe yerleşmede birinci sırada geliyor. Üniversite tercihlerinde tıp öteden beri sayısal tercihler arasında en yukarıda. Sosyologlar tarafından yapılan mesleki itibar araştırmalarında da doktorluk hem Amerika’da hem bizde her zaman birinci sırada çıkıyor.

Bütün bunlar uzun uzadıya ele alınmayı hak etse de sonuçta doktorluğun duvarları yüksek, muhkem, muteber ve otoriter bir meslek olmasını sağlıyor. Bu yasal-kurumsal yapının bir de günlük hayatta sıkça tekrar edilen veçhesi var. “Şikayetiniz neydi?” sorusu ile başlayıp “ilaç yazıyorum” veya “yatışınızı yapacaklar” ile biten her etkileşim, tıbbın toplumla kurduğu asimetrik bilgi ilişkisini ve ezoterik işleyişinin temsili gücünü hem icracılarının hem hizmet alan vatandaşın nezdinde yeniden üretiyor. Tek tek doktorların şahsi gülümserliğinden veya hasta yakınlarının şiddetle meyyalinden bağımsız, yapısal bir asimetriden bahsediyoruz.

Bununla birlikte salgın tıbbın iç dünyası meydana çıkıyor. Televizyonlarda hiç olmadığı kadar tıp profesörleri görüyoruz. Epidemiyoloji, viroloji, mikrobiyoloji, halk sağlığı gibi dalların olduğunu fark ediyoruz; bu uzmanlıkların ürettiği her yeni bilgi, ilk yayınlandığı makale sayfasında

ne kadar ezoterik dursa da anında medya tarafından pratik bir dile tercüme edilerek manşete taşınıyor. Belki de en önemlisi, birçok doktor video çekerek veya tweet atarak mesleğin kurumsal duvarlarını aşacak şekilde virüsle ilgili söz alıyor, tavsiyede bulunuyor. Böylece normalde tıp fakültelerinde, kongrelerde, hakemli dergilerde ve laboratuvarlarda sadece uzmanların konuştuğu ne varsa bütün ülkenin akşam muhabbetine taşınıyor. Kovid dışında rahatsızlığı olup hastaneye gitmekten çekinenlere birçok doktorun sosyal medyadan görüş bildirmeye başlaması ilginç bir teletıp örneği mesela.

Modern tıp, ilk defa bu kadar yoğun ve kesintisiz şekilde şeffaflaşıyor. Bu hemen her ülkede böyle olsa da Türkiye’de Sağlık Bakanı’nın başından beri açık ve dostane tavrının ve Bilim Kurulu’ndaki tabiplerin etkili şekilde medyada söz almasının payı büyük. Bu kamusallaşma, tıp için tarihi bir fırsat. Tıp gerçekten de virüsle mücadelenin ön cephelerinden biri olması sayesinde, hem diğer bilimlerle hem de kamuyla daha katılımcı, paylaşımcı ve eşit ilişkiler kurma yolunda çok değerli bir tecrübeden geçiyor.

Salgından Etkilenme ve Bahsetme Eşitliği

İşini sorumlulukla yapan, vatandaşı için ailesini bir süre görmemeyi göze alan her doktor büyük bir teşekkürü hak eder. Nitekim birçok ülkede doktorlar alkışlanıyor. Ancak hastanelerde görev yapan teknisyenden temizlik görevlisine herkese yönelik şükranın tek tük örneklerle sınırlı kalması gerekir.

Daha önemlisi, bilhassa vasıfsız denen işlerde çalışmak dışında bir şansı olmayan vatandaşların ve sığınmacıların çalışma şartları, ücretler ve haklar konusunda elinin güçlendirilmesidir. Sağlık kadar gıda, güvenlik, ulaşım, altyapı gibi sektörlerde olup da evden çalışamayan herkes bu sürecin ön cephesindeki kırılğan hattı oluşturuyor.

Burada artık sadece tıbbi olmayan bir kırılğanlıktan bahsediyoruz. Çalışmak zorunda olduğu için evdeki çocuğuna bakım sağlayamayan, hastalanmaktan çok işini kaybetme korkusuyla virüsten çekinen, tek seferde çok sayıda gıda ve temizlik ürünü stoklayamayan, yaşlı anne ve babasını izole edecek bir odası olmayan insanların sosyal kırılğanlığı. Fakat bu, hayatın asgari devamını sağlayan işlerden başlayıp, tam da bu nedenle bütün toplumu kapsayan bir kırılğanlık.

Bu noktada, evden çalışma veya evde tam tahıllı ekşi mayalı ekmek yapma gibi hal ve hareketlerin toplumun geneli için mümkün ve keyifli şeylermiş gibi yaygınlaşması da hangi toplumsal sınıfın gözlüğüyle bakmaya alıştığımızı ele veriyor. Toplumsal hayattan bahsederken çoğunlukla ve bilinçsizce, evde kalırken hayatta kalma mücadelesi vermesi gerekmeyen orta ve üst-orta sınıfların; düzenli geliri sayesinde her türlü tüketim ürününe rahat erişimi olanların sözlüğüyle konuşuyoruz. Çünkü toplumsal hayat hakkında en yaygın temsil, imaj ve kanaatleri üretenler medya, iş ve siyaset dünyalarında hakim konumlarda olan üst-orta sınıftan kişiler oluyor.

Kasiyerlerin, gündelikçilerin veya son ütücülerin, mikrofon uzatılan bir halk sağlığı uzmanı veya sosyal medyadan paylaşım yapan bir yoğun bakım uzmanı gibi salgın ve karantinayla birlikte hayatında neyin değiştiğini anlattığını göremiyoruz. Sıklıkla sokaktaki insan olarak bahsedilen bu dar gelirli geniş kitlelerin yaşadıkları hayat hakkında sadece sokak röportajlarında söz almalarına alıştık. Kasiyerler gibi yaşlıların, liselilerin, günlük veya haftalık çalışan işçilerin salgınla nasıl mücadele ettiğini bilmek bütün toplum için hayati bir mesele.

Virüs tam da, normal denilen zamanlarda çalışma hayatının köklerine yerleşmiş olan ayrımları daha keskin hale getirdiği için tıbbi olduğu kadar sosyal bir sorun. Virüs geçici ortak düşmanımız olabilir ama esas ortak düşman, salgın durumunda toplumun büyük bir kesimini “mücadelenin ön cephesinde” işsizlik, geçim darlığı ve haysiyet kaybı ihtimaliyle baş başa bırakan eşitsizlikler.

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı’nın her haneye ücretsiz maske gönderilmesi kararı, Sağlık Bakanlığı’nın tedbirleri, meslek liselerinin üretkenliği, maske üretip vatandaşa dağıtan Suriyeli tekstil çalışanları gibi birçok resmi ve sivil girişim sayesinde virüsle mücadelenin tıbbi cephesinde ihtiyaç duyulan temel koruyucu teçhizat konusunda sıkıntı yaşanacak gibi görünmüyor. Ancak aynı mücadelenin toplumsal cephesinde de kolektif bir gayrete ihtiyaç var. Salgının ekonomik sonuçlarından kötü etkilenecek olan dar gelirli hanelere, “vasıfsız” denen işlerde güvencesiz çalışanlara, kayıt dışı çalışan vatandaşlarına ve sığınmacılarına sahip çıktığı oranda daha güçlü bir sosyal bağışıklık sistemiyle yoluna devam edecektir.

Salgın Milliyetçilikleri Yükseltiyor mu?

Öner Buçukçu

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

COVID-19'un dünya ölçeğinde yarattığı şok ve kaygı, uluslararası sistemin dönüşümü üzerine tartışmaları da hararetlendirecek gibi görünüyor. Bu çerçevede en fazla atıf yapılan meselelerden birisi elbette milliyetçilik. İkinci Büyük Savaş sonrasında yaşanan her sistem krizinde oldukça konforlu bir yerden ve fakat oldukça iddialı bir şekilde dillendirilen "Milliyetçilik yükseliyor, ulus-devlet yükselecek" türünden açıklamalara çok fazla itibar etmemek gerektiğini düşünüyorum. Bu kısa makalede neden böyle düşündüğümü açıklamayı deneyeceğim.

Milliyetçiliğin kriz dönemlerinde yükseldiğine ilişkin kanaatlerin esas olarak iki yanılgıdan kaynaklandığını düşünüyorum. Birincisi akademideki popülizm ile milliyetçiliği genellikle eşleştirmeye dönük eğilimdir. Dünyanın her hangi bir ülkesinde, herhangi bir siyasal figürün popülist bir dil kullanması büyük ölçüde onun milliyetçiliğine yorulmaktadır. Popülizm ile milliyetçiliği birbiriyle eşitleyen bu kavrayış sağlıklı bir analiz yapmayı engellemektedir.

İkinci önemli sebep ise, milliyetçiliğin tarihsel tecrübesi ve kavram bagajı bir biçimde görmezden gelinerek otoriterleşme eğilimleri ile eşitlenmesidir. Milliyetçiliğin tarihsel serüveni irdelendiğinde aslında milliyetçi ideolojilerin çok büyük ölçüde eşitlikçi, demokratik, devrimci bir dile sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte büyük ölçüde İkinci Büyük Savaş öncesi faşist tecrübelerin de etkisiyle milliyetçiliğin otoriterleşme eğilimleri ile paralel bir çizgide ele alındığı söylenebilir. Halbuki tarihsel olarak milliyetçilik, zannedilenin aksine, -hele hele Ondokuzuncu yüzyılda- status quokarşıtı bir ideoloji olarak var olabilmıştır.

Fransa'da Napoleon'la birlikte yükselen şey milliyetçiliği ve Napoleon'un Avrupa'da kurmak istediği düzen status quoya karşı bir hareketti. Yunan İsyanı genel bir çerçeveden bakıldığında status quokarşıtı hareket idi. 1848 Devrimleri, ardından önce İtalyan Milli Birliği'nin Fransa'ya rağmen, Alman Milli Birliği'nin Fransa ve Avusturya-Macaristan'a rağmen kurulması da kıtadakistatus quoya karşı gelişmişti. 20 yüzyıldaki milliyetçi hareketler de aynı şekilde büyük ölçüde status quokarşıtı idi. Özellikle dekolonizasyon sürecinde ortaya çıkan farklı sınıflara sahip sosyalizmler, milliyetçiliklerin status quoya karşı tepkisinin birer yansımasıydı. Dolayısıyla genel toplama bakıldığında milliyetçiliklerin aslında uluslararası sistemde status quo karşıtı oldukları görülecektir.

Bu noktada altını çizmek istediğim husus 19. yüzyıldan itibaren zaten güçlü bir milliyetçilikler çağı içerisinde yaşıyor olduğumuz gerçeğidir. Bu süre zarfında milliyetçiliklerin yükseldiği ya da geri-

lediği şeklindeki analizler konjonktürel krizlerin etkisiyle yapılmış, dolayısıyla da zaman içerisinde bir boş gösteren halini almıştır. Unutulmamalıdır ki milliyetçilikler de, diğer tüm ideolojiler gibi, toplumların yapısı ile bağlantılı olarak çok farklı görünümlere sahip olabilmektedir. Kriz dönemlerinde milliyetçilik içerisinden radikal söylem düzeyi daha belirgin bir ya da birkaç damarın öne çıkması, kamusal görünürlüğünün artması milliyetçiliğin yükseldiği şeklinde değerlendirildiği için milliyetçilik genellikle reaksiyoner bir ideoloji olarak değerlendirilmiş, dolayısıyla hem toplumların yapısı hem uluslararası sistemin krizleri sağlıklı biçimde değerlendirilememiştir.

John Mearsheimer son kitabı The Great Delusion’da ABD hegemonyasının Soğuk Savaş sonrası dönemde neden süreklileşemediği sorusuna basit cevap olarak realizm, liberalizm ve milliyetçilik trikotomisini gösterirken milliyetçilik için ayrı bir parantez ama ihtiyacı hissetmektedir. şöyle diyor Mearsheimer: “Uluslararası ilişkilerde uzun zamandır milliyetçiliğin güçlü bir etkiye sahip olduğunu düşünüyorum ama daha önce bu konuyu hiç detaylı olarak incelememiştim.” Mearsheimer’ın bu yaklaşımı aslında Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme jargonu içerisinde yok olduğu düşünölen bir fenomenin hep toplumsal hem siyasal organizasyonların biçimlenmesinde ne kadar etkili olduğunun dikkatten kaçırıldığına ilişkin entelektöel bir itiraf olarak da okunabilir.

Son birkaç yıl içerisinde “milliyetçilik yükseliyor/yükselecek” biçimindeki analizlere dayanak teşkil eden hususların başında popölist, otoriteryen eğilimleri yüksek politikacıların iktidara gelmeleri de yer alıyor. Macaristan’da, İngiltere’de, Hindistan’da, Brezilya’da, ABD’de bu tip politikacıların iktidara gelmeleri; Fransa, Hollanda gibi ölkelerde aşırı sağ akımların, bu akımlar içerisinde de milliyetçiliğin radikal ve refleksif yorumlarının ön plana çıkmasının ardından gelen COVID-19 salgını dolayısıyla gelecek dönemde daha milliyetçi, daha sert, daha korumacı, belki de önekin-canını çıkarma pahasına söylersek, neo-merkantilist bir döneme gireceğimiz ön göröüyor. Bu

bakış açısı aslında perspektifimizin ne kadar Transatlantik merkezli bir coğrafi belirlenimden kurulduğunun da açık göstergesi.

Devletin önümüzdeki dönemde piyasalarda daha etkin hale geleceğı aslında birkaç on yıllık bir yanılsamanın su yüzüne çıkmasından başka bir şey değıl. Dikkat edilmesi gereken husus devletin aslında birkaç büyük ekonomi dışında piyasalarda bir düzenleyici olarak zaten uzun süredir var olduğudur. Birkaç ayrıcalıklı ekonomi dışındaki ekonomilerin neredeyse tamamı, özellikle ekonomik olarak yükselen ülkelerde, o toplumlardaki en örgütlü piyasa gücü olan devletin müdahalesi olmaksızın tam rekabet piyasasına katılmaları mümkün olmadığı için bu tespit, yani devletin ekonomik alanda daha görünür olacağı tespiti bu birkaç ayrıcalıklı ekonomi için tam manasıyla söz konusu olabilir. Bu noktada esas üstünde durulması gereken husus bu birkaç ayrıcalıklı ekonomide devletin neden daha görünür hale geleceğı sorusudur.

Bunun temel sebebi milliyetçiliklerin yükselmesi değıl, uluslararası sistemin özellikle ABD özgüçlüğünün sınırlarını da gösteren 2007-2008 krizinin sonrasında derinleşen krizidir. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan uluslararası düzen ABD'nin sistem içerisinde aşırı güç artışıyla belirmesine, ABD'nin üreteceğı kamu mallarına dayanıyordu. Bu durum kendi içerisinde çelişkisini de taşıyordu. Bu "eşitsizlik" düzeneğı ABD'ye çevresel tepkinin yönelmesini ve yoğunlaşmasını beraberinde getirdi. Milliyetçiliğın farklı renkleri bir süreklilik içerisinde, hatta sistematik denebilecek biçimde ABD'nin politikalarına yöneldi. Bu durum Mearsheimer'ın da altını çizdiği gibi ABD hegemonyasının süreklileşmesini engelledi. 1970'lerin ortasından sonra uluslararası sistemin söylem düzeyini oluşturan neo-liberalizmin üst yapı kurumlarının yani hukukun üstünlüğü, insan hakları, iyi yönetim, demokrasinin yaygınlaştırılması gibi iç gereksinimlerinin emperyalizmin yeni bir biçimi olarak batı dışı dünyalarda algılanması dolayısıyla reaksiyoner milliyetçi perspektiflerin 2000'li yılların başlarından itibaren gittikçe belirginleştiğı dikkatli bir bakışla zaten görülecektir.

Gözden kaçırılan nokta şudur: Bush'un neo-conservatismi de Obama'nın neo-idealismi de, Trump'ın "Make America Great again" sloganı da bir biçimde bir şekilde bu Amerikan gücünü diriltmeyi, restore etmeyi ama neo-liberal diskuru diri tutarak güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle batı dışı dünyalarda yükselen otoriter, popülist rejimler neo-liberalizme bir başkaldırı biçiminde gelişirken Transatlantik dünyada neo-liberalizmin, dolayısıyla uluslararası sistemin ihyası amacına dönük biçimde belirmektedir.

Batı dışı dünyalardaki ekonomik genişlemenin/gelişmenin yarattığı tedirginlik ve kırılganlık bu restorasyon sürecinde zaman zaman sapmalara, kopuşlara sebep olabilmektedir. Neo-liberalizmin söylem düzeyi uluslararası sistemde yaşanan krizle birlikte aşındıkça otoriterleşme eğilimleri yükselmiş, bu da milliyetçiliklerin yükseldiğı düşüncesini yaratmıştır. Diğer bir deyişle bu durum aslında Soğuk Savaş'ın sona ermesini de sağlayan, Soğuk Savaş sonrası ABD merkezli uluslararası ilişkiler sisteminin söylemsel etkisini yitirmesinden kaynaklanıyor. Bir başka deyişle 1970'lerin ortalarından itibaren yükselen, Amerikan Gücünün -belki de Pax-Americanada denebilir- hem avantajlarını hem de paradokslarını teşkil eden neo-liberal düzen, batı dışı yükselen ekonomik güçlerin de sistem üzerinde yarattığı baskının etkisiyle aşınmış görünmektedir.

Bu noktada şu dikkatten kaçmamalıdır: Batı dışı dünyadan sisteme yönelen meydan okumanın yaslandığı zemin milliyetçiliktir. Diğer bir deyişle milliyetçilikler, Batı dışı dünyada uluslararası sistemin temel dayanağı olan neo-liberalizmin yarattığı status quo karşıtı bir pozisyon edinmiş durumdadır. Bu aslında batı-dışı dünyada değişen pek bir şey olmayacak demektir. ABD belki bu bakımdan bir istisna olarak değerlendirilebilir ama Kıta Avrupasında da iki yüzyıldır milliyetçiliğin mekanizmanın ana bileşeni olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır. Yani milliyetçilik nokta-i nazarından Batı cephesinde de pek yeni bir gelişme yok aslında. Mesele sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen birkaç ülkede ortaya çıkan gelişmelerin uluslararası sistemde yaşanan krizin de etkisiyle yarattığı komplikasyonlardır.

Sözün özü, milliyetçilik son iki yüzyıldır bazen perde önünden bazen perde arkasından ama belirgin bir süreklilik içerisinde siyaseti ve toplumu biçimlendirmeyi sürdürmektedir. Yaşanan her krizde “milliyetçilikler yükselecek-gerileyecek, ulus-devletler güçlenecek-zayıflayacak” klişelerinden öte şeyler söylemek gerekiyor. Mearsheimer’ın otuz yıl sonra geldiğı noktaya bizim de otuz yıl sonra gelmemize gerek yok değil mi?

Evlerin Gölgesi de Salgından Korur mu?

Fatih Yaman

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü

Salgın dünyayı hızla ancak son derece eşitsiz bir biçimde sarmıyor mu sizce de? Tehdit karşısında herkesin biyolojik anlamda eşit olduğu iddia edilebilirse de gerek salgından korunma uygulamaları gerekse teşhis ve tedavi süreçlerinde eşitsizliklerle örülü bir gerçekliği deneyimliyoruz. Sağlık risklerine açıklık başta olmak üzere birçok problemin toplumdaki sosyoekonomik eşitsizlikler üzerinden anlaşılma çabası sosyal bilimlerde alışılmış yönelimlerden biridir. Neredeyse sayısız sağlamanın yapıldığı ve artık olgusal bir gerçeklik kazanmış olan bu durum, özellikle salgın gibi büyük kriz durumlarında toplumun alt tabakalarındaki kesimler için çok daha yıkıcı sonuçlar üretir. Bugün dünya işgücünün dörtte üçünü oluşturan yaklaşık üç milyar işçinin salgından etkilendiği dikkate alındığında, krizin orta ve uzun vadeli etkilerini sınıfsal bir ayrım üzerinden tespit etmek mümkün olabilir.

Salgının kontrol altına alınabilmesi adına neredeyse tüm dünya eve kapandı ve insanlar görece kendilerine döndü. Kuşkusuz, bu durum, insanlar arası tüm iletişim kanallarının azami düzeyde dijitalleşmesini de beraberinde getiriyor. Bu yönüyle bilgi üretim ve paylaşım alanı olarak merkezleşen sosyal medyanın, çoğunlukla salgın öncesi döneme dair muhasebelerle, hayatın olağan akışı içindeki “rutinlerin aslında ne kadar değerli olduğu”na yönelik farkındalık paylaşımlarının adeta boca edildiği bir alana dönüştüğüne de tanık oluyoruz. Yaşadığımız kriz şüphesiz birçok açıdan hayatı anlama ve yaşama tarzımızı sorgulamaya, yeniden kurgulamaya ve önümüzdeki süreçte belki de birçok rutinimizin farklılaşmasına sebep olacak bir etki gücüne sahip. Ancak şartlar ne olursa olsun mevcudun hep en kötüsüne rıza göstermekten başka çaresi bulunmayan mülteciler, göçmenler vardı, hatırlıyor muyuz?

Dünyada ve Türkiye’de salgın, hayatı tüm gerçekliğiyle ele geçirerek göçmenlerle ilgili tartışmaları gölgede bıraktı. Ancak bu durum yalnızca bir ötelemeyi veya görmezden gelmeyi ifade ediyor. Göç ve göçmen sorunları salgın sonrası dönemde çok daha karmaşık bir halde gündemimizdeki yerini yeniden alacak. Daha birkaç hafta öncesinde Türkiye ve AB arasında sığınmacı hareketliliğinden neşet eden büyük bir siyasal kriz tetiklenmiş, Yunanistan göçmenlerin önemli bir kısmını Türkiye’ye geri iterek Avrupa’nın tedirginliğini gideren bir kolluk görevi üstlenmişti. Özelde Yunanistan ve Türkiye arasında yaşanan ve gerilimi giderek artan kriz, küresel dünyanın gündemini hızla ele geçiren virüs salgınıyla şimdilik geride kalmış durumda. Esasen birçok ülke salgını doğru yönetebilme bağlamında göç politikalarını aktif bir şekilde kullanarak sınır geçişlerini tamamen durdurdu; mülteciler hukukunda önemli bir yer teşkil eden yer değiştirme, iade

ve yerleştirme (resettlement) gibi hükümleri askıya aldı. Fakat salgın sonrası dönemde başta Avrupa olmak üzere göçmen rotaları üzerindeki sınır yönetimleriyle ilgili tartışmaların yeniden alevleneceğini öngörmek mümkün. Zira sınır geçişlerinin tamamen durdurulması, mültecilerin bulundukları ülkelerde kalış sürelerini uzatmayı zorunlu hale getirmekle birlikte, ülke ekonomileri üzerindeki yükü de görece sabitlemek anlamına geliyor. Bu da göçmen hareketliliğinin uluslararası siyaset bağlamında yeni tartışmaları beraberinde getireceğini işaret ediyor.

 zolasyon Mülteciler İçin Bir Seçenek Değildir!

Anavatanlarından ayrılarak başka ülkelerde yaşamak zorunda kalan 272 milyon göçmen , salgın tehlikesinden etkilenme riski taşıyan grupların başında geliyor.  lke içinde yahut sınır ötesinde yerlerinden edilmiş milyonlarca insan bugün salgından önemli ölçüde etkilenen ülkelerde bulunuyor. Özellikle mülteci kamplarında, daraltılmış sınırlar içinde yaşayan kimseler için fiziki imk nların yetersizliği söz konusu riski artırıyor. Birkaç gün öncesinde hem Yunan adalarında hem de ABD-Meksika sınırında yer alan bir mülteci kampında ortaya çıkan salgın paniği bu durumu kanıtlıyor. Salgından korunmak için hayati öneme sahip olduğu ifade edilen “evde kal/mesafeyi koru” çağrılarını artık kendilerine ait bir evi/yuvası olmayan ve zorunlu olarak çok sayıda kişiyle yaşayan mülteciler için herhangi bir anlam ifade etmiyor. Mülteci kampları, çoğunlukla temiz su ve hijyen yetersizliği yaşanan, kişi başına düşen fiziki alanın en az olduğu ya da başka bir ifadeyle, kişiler arası mesafenin korunabilmesine imkân tanımayan nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yerler.

Toplumdaki ekonomik alt sınıfların çoğunlukla tabanında yer alan kamp dışındaki m ltecilerse böyle si dönemlerde alınan tedbir kararlarıyla çok daha sıkıntılı süreçler yaşıyor. Zira çoğu yalnızca kira bedelini karşılayabilmek adına birkaç ailenin bir arada kaldığı sağlıksız koşullardaki

mekanlarda yaşamak zorunda. Dolayısıyla kamp dışındaki mültecilerin çoğu salgından korunmak için ne ihtiyati tedbirleri uygulama imkanına, ne de salgına yakalanma durumunda tıbbi bakım alabilecek mali kaynağa sahip. Her ne kadar Türkiye gibi bazı ülkelerde salgınla ilgili hizmetler ücretsiz sağlanıyorsa da birçok ülkede teşhis ve tedavi süreçleri için ciddi miktarlar talep ediliyor.

Diğer taraftan, kendilerini korunmasız hisseden göçmenlerin krizden etkilenmeleri yalnızca virüse maruz kalarak gelişecek muhtemel sağlık problemleriyle başa çıkma zorluğunu değil, aynı zamanda salgının oluşturduğu yeni sosyoekonomik işleyişte hayatı idame ettirebilmenin çok yönlü zorluklarını da içeriyor. Mesela, bulundukları ülkelerde çoğu emek yoğun sektörlerde kayıt dışı olarak zorlukla iş bulabilen göçmenler için krizle gelişen yeni durumda para kazanmak neredeyse imkânsız hale geliyor.

Salgın nedeniyle ülke ekonomilerinde beklenen resesyon, çoğu güvencesiz işlerde çalışan göçmenin işsiz kalmasına, bu da kuşkusuz hane halkı üzerinde doğrudan olumsuz etkiye dönüşüyor. Eğitim amacıyla farklı ülkelerde bulunan çok sayıda uluslararası öğrenci dahi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yaptıkları part-time işlerini kaybettiği için önemli finansal zorluklar yaşamaya başlıyor. Öte yandan, salgından korunmak için uygulanan mesafe tedbirleri ise, çoğunlukla gettolarda hayatını sürdüren göçmenler için kendileriyle yerel halk arasında zaten var olan sosyal mesafeyi derinleştirici bir etkide bulunarak zorunlu ihtiyaçların bile tedarikinin güçleşmesine sebep oluyor.

Salgın Göçmenlere Fatura Edilebilir mi?

Göçmenleri, salgının dünyaya yayılmasından doğrudan sorumlu tutabilmek adına uygun aparatlar olmaması dolayısıyla şimdilik şanslı sayılabilirsek de salgın sonrası dönemde bu ilişki üzerinden birtakım gerilimlerin oluşması muhtemel görünüyor. Göçmenlerin, ülke ekonomilerinin düşüşe geçtiği kriz dönemlerinde pek çok problemin yegane sorumlusu yahut günah keçisi olarak mimlenmesi ve bu sebeple dışlayıcı tutumlara maruz kalmaları aşına olunan bir durumdur. Küresel ölçekte yaşadığımız bu salgın süreci sonrasında, özellikle batılı ülkelerde uzunca bir süredir yükselişte olan yabancı düşmanlığına ilave olarak Covid-19 gibi bulaşıcılığı yüksek virüslerin de toplumların göçmenlere yönelik kaygılarını artıracaklarını ve uluslararası göç hareketlerine yaklaşımlarını derinden etkileyeceğini ifade edebiliriz.

Şimdiden çeşitli medya üretimlerinde sahte haber ve yanlış bilgilendirmeye konunun siyasallaşması sağlanarak ayrımcılığa dayalı güvensiz bir ortam oluşturacak söylemler geliştiriliyor. Kimi ülkelerde popülist bir söylemle doğrudan küreselleşme sürecini yahut göçmenleri salgının taşıyıcıları olarak mahkûm etme kolaycılığını benimseyen sesler de yükselmeye başlıyor. ABD Başkanı Trump'ın bir süredir salgına sebep olan virüsü "Çin Virüsü" olarak medyaya servis etmesine benzer şekilde İtalya İçişleri Eski Bakanı Salvini ya da Macaristan Başbakanı Orban'ın benzer ifadelerle ülkelerindeki azınlıklara ve göçmenlere karşı geliştirilecek politikalara uygun bir zemin hazırladığı görülüyor.

Salgın süresinin uzamasına bağlı olarak ülke ekonomilerinin bu süreçten olumsuz etkilenecekleri, dolayısıyla politikacıların bu söylemlerle ülkelerindeki iç siyasette kendilerine avantaj sağlayacak bir politika dili geliştirme kaygısı taşıdıkları söylenebilir. Ancak, her halükarda, başta siyasiler olmak üzere konunun medyada işlenmesinde öne çıkan aktörlerin salgına ilişkin bu gibi

söylemlere yer vermeleri, salgın sonrası dönemde yabancılara karşı şüphe duygusunun yaygınlaşması ve derinleşmesine hizmet edecektir. Başka bir deyişle, salgının doğurduğu toplumsal korkuyu sömürerek varlık bulan siyasi söylemler, özellikle salgın sonrası dönemde göçmen karşıtı politikaların uygulanması için uygun siyasalar oluşturacaktır.

Göçmenin Görünmeyen Emeği

Dünya geneline yayılan milyonlarca uluslararası göçmen, bulundukları ülkelerin farklı sektörlerindeki istihdam açığını doldurarak ihtiyaç duyulan mal ve hizmet üretiminin karşılanmasına önemli katkıda bulunuyor. Ancak bu katkı ne yazık ki sıklıkla göz ardı ediliyor. Göçmen işgücünün özellikle emek yoğun sektörlerde gerçekleştirdiği üretimin önemli bir kısmının kayıt dışı sürdürülmesi bu durumu kaçınılmaz kılıyor. Diğer bir deyişle, birçok ülke göçmen işgücüne ekonomik olarak bağımlı olduğu halde sektörel bazda işin kayıt dışı gerçekleşmesi göçmenin emeğini görünmez kılıyor.

Salgınla başlayan ve giderek dünyayı saran ekonomik krizin seyrine bağlı olarak göçmenlerin ülke ekonomilerine etkilerini önümüzdeki günlerde daha açık görebileceğiz. Yalnızca Kamboçya'dan, Burkina Faso'dan ve Nikaragua'dan gelen göçmenlerle ekonomilerini ayakta tutan Tayland, Fildişi Sahili ve Kosta Rika gibi kısıtlı işgücüne sahip ülkeler değil, yüksek kalkınma düzeylerine sahip fakat tarım sektörleri büyük ölçüde mevsimlik işçi emeğine bağlı OECD ülkelerinde oluşacak işgücü kıtlığının gıda arzında ne gibi sorunlara yol açacağı bu çerçevede cevaplanması gereken sorulardan bazıları. Mesela, Avrupa Birliği içinde güçlü ekonomisi ve siyasi gücüyle öne çıkan Almanya'daki tarım sektörü uzun yıllardır Bulgaristan, Polonya ve Romanya'dan gelen tarım işçileriyle sürdürülebiliyor. Bu gerçekten hareketle, salgın tehdidinin ve sınır kapama durumlarının uzaması halinde, Almanya'nın tarımda önemli kayıplar yaşayacağı öngörülerek bizzat bakanlıkça sığınmacılara geçici çalışma izni verilebileceği duyuruldu.

Göçmenler bulundukları ülkelerin ekonomilerine yalnızca beden gücüne dayalı niteliksiz işlerle değil toplumsal uyumun başarısına bağlı olarak sermaye yoğun sektörlerde kalifiye eleman olarak da katkıda bulunurlar. ABD'deki Çinli veya İngiltere'deki Hintli göçmenlerin bu ülkelerin dijital teknolojilerinin geliştirilerek dünyaya pazarlanmasında son derece aktif bir rol üstlendiği bilinmektedir. Benzer şekilde başta Almanya olmak üzere batı Avrupa'ya dağılmış olan Türk göçmenler yaşadıkları ülkelerde hemen her alanda çok çeşitli iş kollarında önemli katkılar sağlamaktadır. Salgının kendisini en hararetili şekilde hissettirdiği günlerde kuşkusuz bu iş kolları arasında sağlık sektörü öne çıkıyor. Bu anlamda salgından en fazla tahribata uğrayan ülkelerden İtalya ve İspanya gibi Avrupa ülkelerinin çoğunda Çin, Rusya ve Küba gibi ülkelere gelen göçmenlerin önemli bir boşluğu doldurduğu görülüyor.

Ötekini Anlamanın Eşliğinde

Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşanan zorla yerinden edilmeler, sınır kapamalar, tecrit, kuşatma ve ambargo uygulamaları neticesinde gelişen sayısız insani dram, bugüne kadar çoğumuz için neredeyse sıradanlaşmış medyatik bir tüketim metaydı. Bugün tüm dünya, zorla yerinden

edilmiş insanların aşına olduğu belirsizlik, kaygı, panik, kapatılmışlık, kontrol kaybı ve hareket kısıtlılığı gibi sıkıntılarla dolu bir ruh haliyle tüm sosyal ilişkilerinden soyutlanmış, izole edilmiş derin bir yalnızlık yaşıyor. Bu çerçevede, küre ölçeğinde yaşadığımız krizde, mültecilerin duygu ve deneyim dünyalarına yakınlaşabilme durumumuz, onlarla empati kurabilmek ve muhtemel dayanışma ağlarını geliştirebilmek için bir fırsat olarak görülmeli. Bunu somutlaştırabilmenin bir yolu olarak, örneğin hükümetler başta sağlık sektöründe olmak üzere göçmenlerin profesyonel deneyimlerinden yararlanabilmek adına mesleki denklik uygulamalarını -diğer sektörleri de dikkate alarak- geliştirebilir, uluslararası işbirliğini güçlendirmek için inisiyatif alabilir.

İstisnai örnekler dışında şimdiye kadar bunun gerçekleştirilebildiğini söylemek ne yazık ki mümkün değil. Zira salgınla mücadelede hemen her ülke kendi vatandaşlarını korumak üzere canhıraş bir çaba içine girmişken salgından korunma imkanı neredeyse bulunmayan ve fiziki koşullar nedeniyle bulaş riskine son derece açık olan göçmenlerse fazlasıyla ihmal edildi. Oysa tam da bu açıklık ve risklerden hareketle, içinde göçmenlerin de yer aldığı kuşatıcı halk sağlığı stratejileri ve planlamalarının geliştirilmesi zorunluluk arz ediyor. Türkiye, 2013'ten bu yana sığınmacıların sağlık hizmetlerinden gereğince yararlanabilmeleri adına çeşitli düzenlemeler gerçekleştiriyor. Koruyucu hizmetlerden, tıbbi bakım ve ilaç hizmetine kadar çeşitli alanları kapsayan bu düzenlemelerin sonuncusu geçtiğimiz günlerde Cumhurbaşkanlığınca alınan bir kararla yürürlüğe konuldu. Buna göre, sosyal güvencesi olup olmadığına bakılmaksızın herkesin salgınla mücadele kapsamında koruyucu ekipman, teşhis ve tedavi hizmetinden ücretsiz olarak yararlanması sağlanıyor. Bu gibi uygulamalar yalnızca salgına karşı geliştirilen ulusal müdahale programları için değil, küresel düzeyde tüm insanlığın yararına izlenmesi gereken genel sağlık politikasının da bir parçası olmalıdır. Nitekim göçmenlere yönelik toplumsal uyum ya da entegrasyon çalışmalarının başarısı da her şeyden önce sağlık gibi temel insani ihtiyaçların giderilmesine yönelik imkanlara sorunsuz erişim sağlanabilmesini gerektirir. Şüphesiz bu da gerek salgın hastalıkların ortaya çıkmasını gerekse hastalık salgınlarının yayılımını en aza indirir.

Yüzyıllardır süregelen olgusal bir gerçeklik olarak göçler kuşkusuz salgın sonrası süreçte de devam edecek. Ancak özellikle uluslararası göç hareketlerini bundan sonraki dönemde virüs salgını tehditleri, yabancı düşmanlığı ve sınır güvenliği konularıyla birlikte daha fazla siyasallaşmış bir mesele olarak ele alacağımız söylenebilir. Salgının çok yönlü etkilerini ama özellikle finansal istikrardan uzaklaşma ve emtia fiyatlarına yansıyan dalgalanmaların orta ve uzun vadede genel olarak düşük gelirli, özeldeyse prekaryanın göçmenlerden oluşan kesimini nasıl etkileyeceğini ise önümüzdeki dönemde göreceğiz.

Kaynakça

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200414-16.pdf>

Veriye Dayalı Analizlerle Salgın ile Daha Kolay Mücadele Edebiliriz *

Muhammed Erkan Karabekmez

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Biyomühendislik Bölümü

Ağır ve ani gelişen solunum yolu hastalıklarına yol açan SARS virüsleri bazı dönemler ciddi salgınlara yol açabiliyor. Bunların sonuncusu şu anda tüm Dünyada her köşe başında neredeyse tek gündem olan salgına yol açan SARS-CoV-2. Yüzleşmekte olduğumuz salgından daha ölümcül salgınlara neden olan SARS virüsleri de vardı geçmişte. CoV2'den daha hızlı yayılmasına rağmen normal bir grip olarak geçtiği için adı konmayan (veya gündem olmayan) SARS benzeri virüsler de geçmiş olabilir yeryüzünden.

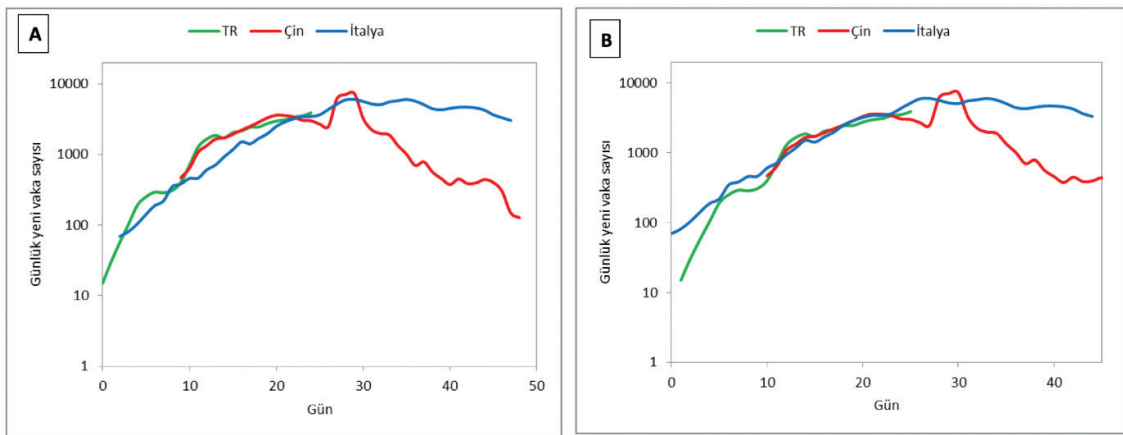
CoV2'yi ise diğer akrabalarından ayıran hem ölüm oranının hem de yayılma hızının düşük olmaması. Belki de bu ikisinden de önemlisi hastanede bakıma muhtaç hale getirdiği insan sayısını hiçbir sağlık sisteminin baş edemeyeceği seviyelere çıkarabilmesi. Şimdilik emin olabildiğimiz tek şey; disiplinli bir toplum ve konuyu zamanında ciddiye almaya başlayan yönetimin etkin sosyal mesafe ile krizi kısmen de olsa kontrol altında tutabildiği. Krizin sonucuyla ilgili ise hem optimist hem de apokaliptik senaryolar dolaşsa da hangisinin daha haklı olduğunu muhtemelen yaşamadan bilemeyeceğiz. Dolayısıyla kesin bilgiye dayanmayan bu öngörülerin zar atmaktan çok da farkı yok. Ancak en optimist senaryolar gerçekleşse bile ne siyasetin, ne ekonominin, ne sosyolojinin, ne psikolojinin kısa sürede normale dönmesini kimse beklemiyor.

Bu yazıyı yazarken Dünyada vaka sayısı 1,5 milyona dayanmış, ölü sayısı ise 80 bini geçmiş durumda. Vaka sayısı için 1,07'lik ortalama büyüme faktörü değişmezse Nisan ortasında 2,33 milyon vaka ve ölüm sayısı için ortalama 1,09 olan büyüme faktörü değişmezse 170 bin ölümden bahsedebiliriz. Aynı büyüme faktörlerinin Türkiye için de geçerli olduğunu varsayarsak Nisan ortasına kadar 55 bin vaka ve 1500 ölüme ulaşma riskimiz var. Hastalıkların yayılma eğilimlerini modellemek için Halk Sağlığı alt disiplinlerinden epidemiyolojide kullanılan birçok istatistik mevcut. Bunlarla beraber temel istatistiksel uyumlama (regresyon) yaklaşımlarıyla farklı matematiksel modeller kurmak da mümkün. Bu tip modelleri sadece geçmişin verisini kullanarak oluşturulduğu için gelecekle ilgili öngörü becerilerinden çok mevcut yayılma seyrini anlamak

* Bu yazı 09 Nisan 2020 tarihinde yayımlanmıştır

için kullanmak daha mantıklı olacaktır. Zira ölçemediğimiz birçok değişkenin bu yayılıma pozitif veya negatif etkisi var. Kompleks ağlar da hastalık yayılım modellerken sıklıkla kullanılıyor. Özellikle sosyal mesafe gibi değişkenlerin veya izolasyonun ne kadar hızlı fark yaratabildiğini gösterebilen modeller de sıkça karşımıza çıkabiliyor. Tüm bunları incelemek bu yazının kapsamını aşacaktır. Dolayısıyla sadece ülke grafiklerinin karşılaştırılması incelenmesiyle iktifa edeceğiz.

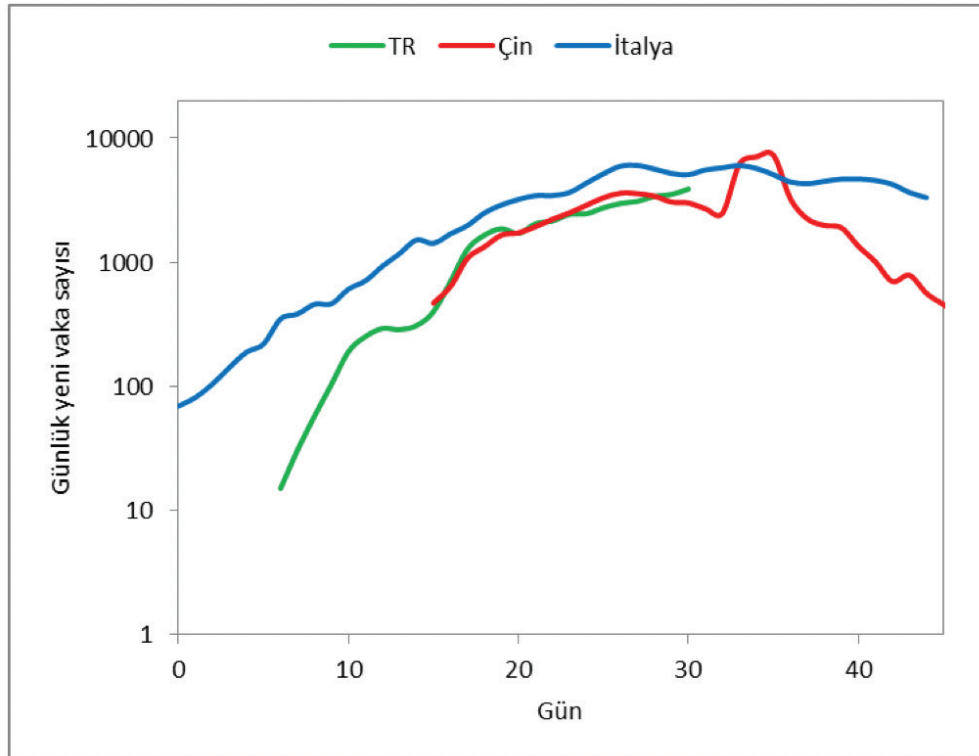
Her ne kadar elimizde pandeminin bizden önce sıçradığı çok fazla ülke olmasa da ve bu ülkelerin konuya yaklaşımları paralel ve homojen olmasa da mevcut az sayıdaki ülkenin hastalık yayılım eğrileri de gelecek öngörüler için oldukça faydalı. Pandemi takvimleri aynı anda başlamayan ülkeleri aynı zamansal eksene normalize etmek çoğu zaman yanılsamaya yol açan bir problem. Örneğin Şekil 1.A'da Financial Times'ın günlük yayımladığı grafiklerdekine benzer bir şekilde İtalya ve Çin arasında 37 gün, Türkiye ve İtalya arasında 23 gün olduğu varsayılmıştır. Bu tip varsayımlarda genelde belirli bir değere ulaşılan ilk gün başlangıç olarak alınıyor. Ancak verilerin ilk günlerde ne kadar sağlıklı tutulduğu tartışılır. Bunun yerine benzer trendleri çakıştıracak şekilde bir normalizasyon da kabul edilebilir. Bu durumda sadece Çin, İtalya ve Türkiye'yi içeren grafiği Şekil 1.B'deki gibi çizmek daha makul olacaktır; böylece Türkiye ile İtalya arasında 20 gün ve İtalya ile Çin arasında ise 40 gün olduğu görülebilir. Dolaşımdaki grafiklerin çoğunun Şekil 1.A'daki gibi olması özellikle günlük vaka sayısında sıfırdan bine en hızlı yükselen ülke olduğumuza dair bir intiba, akıbetimizin İtalya'dan daha kötü olabileceği yönünde bir endişeye yol açmıştır. Ancak görüldüğü üzere farklı tarihlerde ilerleyen takvimleri aynı eksene taşımanın mutlak bir doğruluğu yok. Bir başka açıdan ise aralarında 23 gün olan iki yayılım eğrisinin trendleri arasında 20 gün olması, olumlu bir şekilde artış hızının yavaşlamasının görece daha erken başladığına yorulabilir. Kümülatif vaka sayısındaki üstel artış bir gün dahi daha erken doğrusala dönse veya doğrusal seyreden bir artış bir gün dahi daha erken logaritmik yavaşlama evresine girse toplam vaka sayısının on binlerce az ortaya çıkmasını sağlayabilir. Türkiye'ye pandeminin geç sıçramasının sağladığı avantaj hem toplumsal hem de yönetsel olarak konunun öneminin daha erken kavranması olurken dezavantajı ise örneğin İtalya'ya tek noktadan (Çin'den) giren salgının Türkiye'ye birçok farklı noktadan aynı anda girmesidir.

Şekil 1. Türkiye, Çin ve İtalya'nın farklı günlerde başlatılan günlük yeni vaka eğrileri (peş peşe gelen üçer noktanın ortalamaları alınarak ortalama eğri elde edilmiştir)

Netice olarak belirli sayıda vakanın ilk karşılaşıldığı tarihlere göre değil de ülkelerin farklı reflekslerini de göz önüne alabilecek şekilde eğilim eşleşmesine göre bir hizalama yapılırsa Şekil 2'deki gibi sonuca bile varılabilir. Bu şekilde İtalya ile aramızda 15 gün olduğu düşünülebilir. İtalya için yeni vaka sayısı düşme trendinin net bir şekilde 29 Martta başladığı düşünülürse 15 Nisan itibari ile bizde de bir düşüş trendi beklenebilir. Bu durumda önümüzdeki bir hafta boyunca günlük 3500-4000 civarı yeni vakadan sonra bir düşüş beklenebilir. Bu projeksiyon kü-mülatifte yazının başındaki 55bin vaka projeksiyonuyla ile örtüşen bir Nisan ortasına tekabül eder. Ve bundan sonra başlayacak bir düşüş Çin'deki gidişata benzer bir eğilim demek olacaktır.

Bütün bu analizleri ölüm sayıları üzerinden de yapmak mümkün. Yoğun bakım yatan hasta sayılarındaki değişim ölüm sayısı konusunda daha iyi bir tahmin edici gibi görünmektedir. Bu bakımdan son beş günde yavaşlamış olan yoğun bakım yatan hasta sayısı artışı ve bununla paralel bir şekilde doğrusal ilerleyen ölüm sayıları test yaygınlığının arttığına göstergesi olarak ümit verici. İtalya'da ilk defa yoğun bakımda yatan COVID19 hasta sayısının 5 Nisan'da azalmaya başladığı düşünülürse bizim için de yukarıdaki öngörülere göre 20 Nisan itibari ile yoğun bakım yatan sayısında düşüş bekleyebiliriz. Nüfusumuzun görece genç olması ve en azından İtalya'ya nazaran daha yaygın test yapıyor olduğumuz için pozitif vakalar içerisindeki ölüm oranımız da Dünya ortalamasının altında seyrediyor. Dolayısıyla yazının başında global büyüme faktörlerine göre Nisan ortası için ön görülen toplam 1500 ölü sayısının altında kalma olasılığımız yüksek görünüyor.

Bütün bunlar içinde bulunduğumuz günlerde günlük vaka sayısında pik noktada olduğumuz varsayımına dayalıdır. Tabi ki daha kötü senaryolar da mümkündür. Umut ile endişe arasındaki dengeyi sağlayarak kararlı bir mücadele göstermek oldukça kritik. Her şey sosyal izolasyon konusunda ne kadar istikrarlı olacağımıza göre önümüzdeki bir haftada daha net ortaya çıkacaktır. Nitekim bu denli kompleks bir olguyu birkaç parametre üzerinden öngörülebilir modellere konu etmek oldukça güçtür. Tüm bu verilerde verinin güvenilirliği de ciddi bir problem olarak önümüzde durmaktadır. Almanya'nın alt hastalığı nedeniyle ölenleri ölüm istatistiklerine katmadığı biliniyor örneğin. Virüsün hem üst solunum yollarını hem de alt solunum yollarını enfekte ediyor olmasından veya sürüntü alınırken gerekli özen gösterilmemesinden ötürü negatif test sonucuna sahip ancak akciğer tomografisi COVID19 karakteristik özelliklerine sahip olduğundan COVID19 tedavisi gören birçok hasta istatistik dışında kalabiliyor. Bütün bu modelleri bu muğlaklıkları da göz önüne alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Kovid-19 Salgını Anlam Yıkımına mı Yoksa Yeni Bir Anlamlandırmaya mı Yol Açacak?*

Nihat Erdoğan

Yıldız Teknik Üniversitesi İşletme Bölümü

Yeni tip koronavirüs (Kovid-19) salgını kişisel, toplumsal, ulusal ve küresel düzeyde tüm anlamlandırma mekanizmalarımızı sarsan, hatta yıkıma uğratan bir olgu olarak hızla gelip hayatımızın tam merkezine yerleşti. İlk zamanlarda vakayı önceki virüs olayları üzerinden anlamaya çalıştık ve ona göre harekete geçtik. Böyle yaklaştığımız için de olayın gerçek mahiyetini tam kavrayamadık. Daha fazla bilgiye ulaştıkça konunun büyüklüğü, etkisi ve neler olabileceğini daha net görmeye başladık. Sağlık başta olmak üzere ekonomik ve sosyal bakımdan ilk etkilerini görmeye başladığımız, sonraki günlere yönelik sonuçlarını kestirmekte ise oldukça zorlandığımız bir durumla karşı karşıya kaldık. Şu an öncelikle sağlık kuralları ve sosyal mesafeye dikkat ederek hem kendimizi korumak hem de diğer insanların sağlığını tehlikeye atmayacak davranışlar sergilemeye odaklandık.

Yaşanan gelişmeleri, uzay çağı, genetik çalışmalar, bilgi ekonomisi, dijital dünya, yapay zekâ, büyük veri benzeri bir dizi bugünü ve geleceği etkileyecek ve bundan sonra nasıl olacağını anlamaya çalıştığımız gelişmelerin gündemde olduğu bir zamanda, gözle görülemeyecek kadar küçük bir virüsün tüm dünyayı çaresiz bırakması şeklinde okumalar oldu. Bu küçük virüsün, belli coğrafyalarda insanların aklıktan öldüğü, savaşların gölgesinde yaşamaya çalıştığı, gelir dağılımının bu kadar bozulduğu, insanların ne olduğunu anlamadan koşturmaktan yorulduğu, çevre felaketlerinin arttığı bir dönemde “yorgun dünyanın” biraz dinlenmesine ve bir süreliğine herkesi eşit hale getirerek biraz kendimizi ve yaptıklarımızı sorgulama imkânına vesile olduğu şeklinde okumalar da gördük. İnanç, değer, düşüncelerimiz ve sahip olduğumuz bilgilere göre olanlara anlam vermeye çalıştık, anlamlandırmaya çalışıyoruz.

Sağlık kuralları ve sosyal mesafe kuralına uymak başta olmak üzere bugün için çok önemli konularda hassasiyet devam ederken bir yandan da kafamızda cevap bekleyen bir dizi soru var. Temel soru ise şu: Bu iş nereye doğru gidecek ve etkileri neler olacak?

* Bu yazı ilk önce Anadolu Ajansı tarafından yayımlanmıştır.

Karşı karşıya kaldığımız geçmiştekinden farklı bu durumu ve belirsizliği nasıl anlamalı ve anlamlandırmalıyız? Bu vaka bir anlam yıkımı/çözülmesi doğurur mu? Bu durum bir anlam yıkımı oluştursa hayata nasıl tutunacağız? Bu belirsizlik ortamında hayatı yeniden anlamlandırmak ya da hayatın gerçek anlamını yeniden kavramak ve yapılandırmak için ne yapılabilir? Olan biteni birbiriyle ilişkili ve bütüncül okuyabilecek bir büyük resim nasıl oluşturulabilir?

Bugüne Nasıl Geldik?

Çok değil, bundan üç-dört ay önce hem kişiler hem de kurumlar olarak 2020 ve sonrası için planlarımızı yapmıştık. Bu planları yaparken her şey olağan görünüyordu. Fakat 2019 yılının son günlerinde Çin’de “bizden uzakta” başlayan yeni Kovid-19 salgını önce Avrupa’da sonra dünyanın pek çok coğrafyasında hızla yayıldı; Mart ayı başında da Türkiye’nin gündemine girdi. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca 10 Mart’ta Türkiye’deki ilk vakanın tespit edildiğini duyurdu. 12 Mart’ta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında bakanların ve ilgili bürokratların katılımıyla bir toplantı yapıldı. Toplantının ardından okulların tatil edilmesi başta olmak üzere bir dizi tedbir açıklandı. Bu süreçte temizlik ve hijyene dikkat edilmesi yanında en çok vurgulanan husus mecbur kalınmadıkça sokağa çıkılmaması ve sosyal mesafeye dikkat edilmesi oldu. Evde kalarak uzaktan eğitim ve mümkün olan işlerde uzaktan çalışma yapılmaya başlandı. 12 Mart’ta yapılan toplantı ve açıklanan tedbirler bizim için işin ciddiyetini gösteren önemli bir aşama ve ipucu oldu. Kovid-19 artık “uzakta” değil, aramızdaydı.

Yeni tip koronavirüs vakalarıyla ilgili haberler artmaya başlayınca hızla daha önce yaşanmış SARS ve MERS gibi koronavirüs salgınları ve mevcut salgını karşılaştırdık. 2002 yılında Hong

Kong'da başlayan SARS-CoV virüsü salgınının dünya genelinde yaklaşık 30 ülkeye yayıldığını, bu salgında 8 bin 96 vaka olduğunu ve çoğunluğu Çin'de olmak üzere 774 kişinin hayatını kaybettiğini öğrendik. 2012 yılında Suudi Arabistan'da başlayan MERS-CoV virüsü salgınına yakalanan 2 bin 494 kişiden 858'inin hayatını kaybettiği bilgisine ulaştık. Dünya genelinde vaka sayısı ve ölümlerin hızla artmasıyla birlikte bu yeni tip koronavirüs salgınının öncekilerden çok farklı olduğunu gördük. Daha sonraki günlerde Kovid-19'un başta sağlık olmak üzere, küresel düzeyde ekonomik ve sosyal etkileri olan bir durum olduğunu kavramaya başladık. Son üç haftadır evde kalarak vaka sayıları ve alınması gereken tedbirler üzerine yoğunlaşan bir gündemi takip etmeye çalışıyoruz.

İlk günler evde kalmak belli bir rahatlık sağlamışken, evde kalma süresi uzadıkça bu yeni duruma alışkın ve hazırlıklı olmadığımızı fark etmeye başladık. Hayatımızda tokalaşmak, sarılmak, arkadaşlarla birlikte olmak gibi normal zamanlarda basit ve sıradan görüp ihmal ettiğimiz şeyler aslında ne kadar kıymetliymiş oysa. Bu durum ne kadar devam edecek, nereye gidiyoruz, sosyal ve ekonomik hayatta ne tür etkileri olacak bunları şimdiden tam kestiremiyoruz.

Anlamlandırma Nasıl Olur?

Anlamlandırma -çok kısaca- bilinmeyenin yapılandırılması, bir büyük resim çizmektir. Anlamlandırma insanlar, olaylar ve olgular arasındaki bağlantıları anlayarak bu bağlantıların gidişatını önceden sezmek ve eylemde bulunmaya yönelik süreklilik gösteren bir çabadır. Anlamlandırma insanların şaşırtıcı, karmaşık veya kendileri için kafa karıştırıcı olay ve meseleleri yorumladığı bir inşa sürecidir. Anlamlandırma veri toplama, yorumlama ve öğrenmedir.

ABD'li teorisyen Karl E. Weick, anlamlandırmanın yedi temel özelliğinden bahseder. Anlamlandırma öncelikle kimlik inşasına dayanır ve hayata bakışımızı ve durduğumuz yeri gösterir. Anlamlandırma, anlamlandıran kişiyle başladığı için kişinin kim olduğuna bağlı olarak, "olayın" tanımı da değişir. Kişi kendini tanımladığında "olay"ı da tanımlar, olayı tanımlamak aynı zamanda kişinin kendini de tanımlamasıdır.

Anlamlandırma sosyal bir süreç olup başkalarıyla iletişim kurarken ve fikir alışverişi yaparken gerçekleşir. Sosyal ilişkilerimiz yoluyla çevremizdekilerin söz ve eylemlerinden anlam çıkarır, diğer insanların anlamlandırmalarına katkı sağlarız. Karşılıklı etkileşim anlamlandırmayı zenginleştirir. Birey yalnız olsa bile, başkalarının eylem, düşünce ve tepkilerini düşünür, düşünce ve davranışlarını buna göre ayarlar. Anlamlandırma konuşma, etkileşim, sohbet ve diyalog gerektirir.

Anlamlandırmanın ayırt edici özelliklerinin başında geçmişe yönelik (retrospektif) olması gelir. Yaşadıklarımıza, şu an bildiklerimiz ve algıladıklarımız çerçevesinde bakarken, geçmiş deneyimlerimizi sürekli olarak hatırlarız. Gerçekleşmiş olayları daha kolay anlamlandırırız. Geleceği, henüz gerçekleşmemiş olayları anlamlandırmada ise zorlanırız. Geçmiş yaşandığı için parçaları birleştirmek daha kolayken belirsizlik, parçaları tanımlamayı ve aralarındaki ilişkileri kurmayı zorlaştırmaktadır. Burada son zamanlarda geçmiş değil geleceğe yönelik anlamlandırma çalışmalarının arttığını, anlamlandırmanın bu yönünün öne çıktığını vurgulamakta yarar var.

Anlamlandırma sürecinde olayların tamamı yerine seçici davranır ve bir kısmına odaklanılır. Anlamlandırma süreçlerinde çevreyi daha geniş bir bakışla algılayabilirsek, kavrama ve yorumlamamız daha bütüncül ve derinlikli olmaktadır. Özellikle kriz ve belirsizlik dönemlerinde odağımızı ve önceliklerimizi sınırladığımız için algılamamız ve buna bağılı kavrayışımız da sınırlı kalmaktadır.

Anlamlandırma süreklilik gösteren, belli bir başlangıcı olmayan bir süreçtir. Süreç döngüsel doğası gereği süregelen/devam eden bir yapıdadır. Kişi bir eylem gerçekleştirir, eylemlerinden anlam çıkartır, daha sonra daha önce yaptığından çıkardığı anlamdan hareketle tekrar eyleme geçer.

Anlamlandırma süreçlerinde ipuçlarını kullanırız. İpuçları basit ve birbirine benzer yapılardır. Bu yapılar yaşananlarla ilgili bir tohum gibidir. Bir insan hayatı boyunca fark edebileceğinden çok daha fazla ipucuyla karşılaşır. Bir kişi ancak kendi filtresinden geçirmiş olduğu bazı ipuçlarını fark edecektir. İpuçlarına dikkat edilir, daha sonra bu ipucu, ipucunun anlamını veren bir fikirle bağdaştırılır. İpuçları harekete geçirme yetenekleri açısından çok önemlidir. Bu çıkarılmış ipuçları, eyleme geçilmesini sağlar, güveni artırır ve daha önceki ipuçlarına olan inancı doğrular.

Anlamlandırma süreçlerinde bizi akla yatkınlık ve makuliyet yönlendirir; akla yatkın ve makul bulduğumuz bilgilere daha çok güveniriz. Akla yatkınlık, görülen şeyin açıklanmasına yardımcı olur ve harekete geçmek için güç verir.

Bugünlerde Anlam Çerçvelerimiz Nasıl Oluşur?

Kovid-19 salgınının hızla yayılması, tedavisinin henüz bilinmemesi, aşı çalışmalarının bir yıldan önce sonuç vermeyeceği yönündeki açıklamalar ve bu durumun nereye doğru gideceğini kestirememek belirsizliği artırıyor ve hepimizde endişe doğuruyor. Çok güçlü görünen ülke ve kurumların hız ve kapasitesinin yetersizliği, güçlü bir küresel işbirliğinin oluşmaması ve küresel kuruluşların performansı bu endişeleri çoğaltıyor. Bundan sonra neler olabileceğine yönelik bilgi eksikliği geleceğe yönelik anlamlandırmayı güçleştiriyor. Parçaları birbiriyle uyumlu biçimde bir araya getirip bir büyük resim oluşturamayınca gerilim ve rahatsızlığımız artıyor. Bazen de bu rahatsızlık oluşmasın diye bilinçli ya da bilinçsiz biçimde bizi avutacak bilgi ve gerekçeler bularak bu resmi kendi içinde uyumlu hale getirmeye çalışıyoruz. Süreci anlamlandırma ya da anlamlandıramama biçimlerimiz farklılaştığı için vakanın bizdeki etkileri ve vakaya tepkilerimiz de farklılaşıyor.

Anlamlandırma, kim ve ne olduğumuz üzerine düşünmekle ve bu konuda bütüncül bir bakışa sahip olduğumuz ölçüde kolaylaşıyor. Dolayısıyla bu dönemler zorlukları kadar; durma, düşünme ve sorgulama imkânı veriyor; doğru yaklaşımlarla yeni anlamlandırma çerçvelerinin doğmasına da vesile olabiliyor. Kriz dönemlerinde kimlik ve anlam dünyamız da sınavdan geçiyor. Bu dönemler daha fazla kendimiz üzerine düşünme, varoluş gerekçemizi anlamaya çalışma ve hayatın anlamını kavramaya yöneltiliyor. Benzer şekilde insan, eşya, çevre ve doğayla ilişkilerimiz, üretim ve iş yapma sistemlerimiz üzerine düşünmeye çalışıyoruz, mevcut durumu sorguluyoruz. Bu krizin tetiklediği düşünme ve sorgulamalar yeni bir bakış ve kimlik inşasına imkân verebileceği gibi, bir anlam yıkımına da sebep olabilir. Vakanın cereyan ettiği bu süreç, varoluş ve hayatın daha anlamlı hale gelmesine vesile olabileceği gibi, bizleri varoluş ve hayatın

anlamsızlığına doğru da götürebilir. Bu yüzden kendimiz kadar çevremizdeki insanlara yönelik de duyarlı davranmak ve süreci birlikte inşa etme çabasında olmak kıymetli. Bu süreçten anlam yıkımı değil, kendimiz ve insanlık için daha iyi sonuçlar doğuracak yeni anlam çerçeveleri oluşturarak çıkmak önemli. Bu yönde çaba göstermek ve çalışmalar yapmak önemli olduğu kadar aynı zamanda sorumluluğumuz. Bu bağlamda kendimiz üzerine düşünme, yeni anlam çerçevesi oluşturma ve bundan sonra ne olacak ve nasıl olacak sorularına doğru cevap verebilmek için de önemli bir başlangıç noktası.

Bugünleri anlamlandırmada sosyal ilişkilerimiz temel ihtiyaçlarımızdan biri ve büyük önem arz ediyor. Bu dönemde insanlarla temas kurma, iletişime geçme ve konuşma ihtiyacı insani bir ihtiyaç olduğu kadar, anlamlandırma arayışının da bir sonucu. Sosyal ilişkilerimiz yoluyla çevremizdekilerin söz ve eylemlerinden anlam çıkarır ve onların anlamlandırmalarına katkı sağlarız. Karşılıklı etkileşim anlamlandırmayı zenginleştirir. Yalnız ve izole olsak bile, başkalarının ne düşündüğünü, nasıl düşündüğünü ve ne tür tepkiler verdiğini merak ederiz. Kendi düşünme biçimimiz ve tepkilerimize referans arar, buna göre düşünce ve davranışlarımızı ayarlarız. Kısacası bu günlerde anlamlandırmaya yönelik konuşma, etkileşim, sohbet ve diyaloga daha büyük ihtiyaç hissederiz. Diğer yandan bu ihtiyacın dönemin gerektirdiği sağlık ve kamu düzeni kurallarına uygun giderilmesi gerekiyor. Bugünlerde sağlık kuralları, karantina ve sosyal mesafe kuralına dikkat ederek ve dijital imkanları kullanarak sesli ve görüntülü iletişim yoluyla bunu yapabiliriz. Bu dönemde, ayrıca, sosyal temas ve iletişim sırasında anlamlandırma süreçlerine gerçekçi ve yapıcı katkı sağlamak konusunda özen göstermek de oldukça önemli.

Anlamlandırma süreklilik gösterdiği için geçmiş, bugün ve geleceğin birbiriyle ilişkili ve süreklilik gösteren biçimde okunması ve anlaşılması gerekir. Bu yüzden bundan sonra ne olacağına yönelik öngörülerimiz geçmiş ve bugüne dair okumamızdan bağımsız değil. Bugünlerde yeni bir durumla, öncekilerden farklı bir vaka ile karşı karşıya olduğumuz için bu bağı kurmakta zorlanıyoruz. Bu bağı kuramadığımız için geleceğe yönelik büyük resmi de çizemiyoruz ya da çizilen resimde eksik bilgiler, önyargılar, karamsarlıklar ya da temenniler olabiliyor. Bu bağlamda son aylarda yaşadığımız vaka dolayısıyla belirsizlik ve endişe arttığı için güvenilir bilgi en temel ihtiyaç haline geldi, doğru iletişim ve bilgilendirme önem kazandı. Bu dönemde algılamada seçici davranmamız arttı, vakanın nereye doğru gittiğiyle ilgili fikir vereceğini düşündüğümüz ipuçlarına yoğunlaştık. Dikkat ve ilgimiz ilk günlerde korunma ve tedbir üzerineyken şimdilerde vaka sayısındaki artış, pozitif vaka sayısı ve vefat sayılarını daha yakından izlemeye başladık. Okuduğumuz ya da duyduğumuz senaryolardan hangilerinin olabileceğine yönelik ipuçları yakalama peşindeydik. Son hafta özellikle vaka ile ilgili sayılardaki yükselişi yakından takip ederek yükselişin duracağı (peak noktası) noktanın nerelerde olabileceğini anlamaya ve vakanın nereye doğru gittiğini öngörmeye çalıştık. Sağlık Bakanlığının günlük açıklamaya başladığı sayılar bizim için en güvenilir bilgi kaynağı ve ipucu oldu. Bu sayılardan yola çıkarak, vakanın nereye doğru gideceği, alınan tedbirlerin ne kadar işe yaradığı ve bundan sonra ne tür tedbirlerin alınacağını anlamaya çalışıyoruz.

Karantinanın ne kadar süreceği konusunda başlangıçta iki-üç haftalık bir süre öngörürken bu sürenin Haziran başına kadar sürebileceğini düşünmeye başladık. Karantina bitse bile sosyal

ilişkilerde mesafeli duruşun bir müddet daha devam edeceğini hissediyoruz. Genel olarak uzmanların açıklamalarını dikkatle dinlemeye çalışıyoruz, ancak sağlık bakanı ve Bilim Kurulunun daha fazla bilgiye sahip olduğu düşünceyle yapacakları açıklamaları daha dikkatli dinlemeye başladık. Bir yandan da sosyal medya ve iletişim gruplarından gelen paylaşımları okuyoruz. Kısaca, seçici davranıp kendimizce akla yatkın ve makul bulduğumuz bilgi kaynaklarına yöneliyor, oralandaki bilgi ve açıklamaları okuyor ve ipuçlarını yakalamaya çalışıyoruz, önemli gördüklerimizi kendimizde tutmuyor ve paylaşıyoruz. Elimizdeki bilgi ve gözlemlerimizden yola çıkarak parçaları birleştirmeye çalışıyor ve vakayla ilgili kendi büyük resmimizi çizme çabası içindeyiz. Bu resimde doğrular kadar, bilgi eksiklikleri, nasıl olmasını istediğimize yönelik temennilerimiz ve ön yargılarımız da var. Sosyal çevremizle temasta bu büyük resimler üzerinden paylaşımlarımız ve etkileşimimiz devam ediyor. İletişim ve fikir alışverişi sırasında, bazı bilgilerimizin pekişmesi ve eksik bilgilerimizin tamamlanması gibi olumlu sonuçların yanında, ön yargılarımız ve karamsar bakışlarımız da devreye giriyor ve büyük resmimizin oluşmasına katkı sağlıyor.

Yeni Anlam Çerçevesi Oluşturmaya İhtiyacımız Var mı?

Geleceğe yönelik sağlıklı bir anlamlandırma için, mevcut durumun tam ve gerçekçi bir fotoğrafını gösteren bir harita/çerçeve oluşturmak gerekir. Geçmiş ve mevcut bilgilerden yola çıkarak bu çerçevenin bazı kısımlarını doldurabiliyoruz. Yeni bilgiler, gözlemler ve bulgularla bu çerçeve biraz zenginleşiyor. Mevcut bilgilerden yola çıkarak virüsün yayılma hızı ve bulaşan kişi sayısının ne kadar artacağı ve sayı daha da arttığında sağlık sisteminin kapasitesinin ne kadar yeterli olacağını kestirmekte epey zorlanıyoruz. Yine virüsün yayılma hızı ve bulaşan kişi sayısı artarsa karantinanın ne kadar süreceğini de kestirmekte zorluk yaşıyoruz. Bu yüzden virüsün yayılmasını önlemeye yönelik tedbirler şu anda birincil ve acil öncelik olup ağırlıklı çaba bu yönde. Mevcut durumun resmini çekerken güvenilir bilgiye ulaşmak ve bunu güvenilir kaynakların paylaşması en önemli ihtiyacımız. Bu süreçte güvenilir bilgi yanında, eksik ve yanlış bilgiler ile önyargılar ve basma kalıp yargılar da devreye giriyor. Bu noktada sağlık otoritelerinin ve bilimsel kuruluşların doğru bilgiyi toplaması, analiz etmesi, politika yapıcılara öneriler sunması, sorumlu davranması ve doğru zamanda kamuoyuyla paylaşması önemli. Ülkemizde bilim kurulu ve Sağlık Bakanlığı'nın bu rolü üstlenmesi toplumda belli bir güven oluşturdu ve bu yaklaşımın devam etmesinde yarar var. Bu yaklaşım vatandaşlar olarak bizlerin sorumlu davranmamıza, gidişatı daha sağlıklı okumamıza ve sürece katkıda bulunmamıza sağlıyor. Salgın sürecinde Sağlık Bakanlığı'nın ve Bilim Kurulu'nun yaklaşımının oluşturduğu güven ve güvenilir bilgi ihtiyacının sürdürölmesi bundan sonrası için en önemli konuların başında geliyor. Bu süreçte sağlık ve kamu düzenini sağlamakla görevli kişi ve kurumlar tedavi süreçleri, tedbirler ve bunların uygulanması konusunda kendi hayatlarını da riske attıkları yoğun çaba ve fedakârlık içindeler. Bu tutum ve davranışları her türlü takdirin üzerinde; bu vesileyle kendilerine şükranlarımızı sunuyoruz.

Bugünlerde sağlık ve kamu düzeni dışında da her alanda yoğun çalışma yapılmasına ve vakanın gerçek durumunun anlaşılması ve çözümüne yönelik çabalara ihtiyaç var. Vakanın sosyal, psikolojik, politik, ekonomik, hukuki ve teknolojik yönleri iç içe ve bu alanlarda üretilecek bilgilerle

daha gerçekçi ve doğru bir resim çizilebilecek. Bu bağlamda “izole olmayı” kenara çekilmek yerine bu sürecin doğru bir resmini çekmek ve çözüme katkı sağlamak adına bir şeyler yapmak için bir imkân olarak okumak, bunu temel bir sorumluluk olarak görmek gerekiyor. Bu kritik günleri sadece boş vakit ve dinlenme vakti gibi görmek doğru olmayacaktır. Bugünleri bilgimiz, tecrbemiz ve gücümüz nispetince çevremize katkı sağlama günleri olarak görmek gerekir.

Karşı karşıya kaldığımız geçmiştekinden farklı bu vaka ve oluşan belirsizlik vakanın nereye doğru gideceğini ngrmeyi güçleştiriyor. Kişiler, kurumlar ve ülkeler olarak bütüncül, gerçekçi ve doğru bir büyük resim oluşturmakta zorlanıyoruz. Bir yandan sağlık ve kamu düzeniyle ilgili tedbirleri alarak sorunun üstesinden gelmeye çalışırken bir yandan da bu vakanın doğuracağı anlam yıkımlarını önlemeye yönelik çalışmalar yapmaya ihtiyaımız var. Yeni anlam ereveseleri oluşturmazsak süre uzadıkça oluşacak anlam yıkımları olumsuz bireysel ve toplumsal sonuçlar doğurabilir. Bir yandan virüsün yayılmasını ve bulaşmasını önlemeye yönelik tedbirleri titizlikle uygularken bir yandan da bir süre devam edecek izole ortamları anlam yıkımı değil anlam inşası zemini haline getirmemiz gerekiyor. Bu belirsizlik ortamında hayatımızı ve hayata bakışımızı yeniden anlamlandırmak ve yapılandırmak için bireysel ve aile içi çabalara ihtiyaç var. Bu dönemde geliştirilen ve çok anlamlı olan “Hayat eve sığar” sloganını ev içinde uygulamaya yönelik çabalara gerekli. Hayatı evin içinde yaşamak bizim için yeni bir tecrbe. Bu süreçte hayatı evin içine taşırken düşünce ve duyarlılıklarımızın evlerin sınırlarını aşması gerekiyor. Bunu yapamazsak evin içindeki hayatın “can sıkıcı” olması ihtimali artıyor. Sosyal çevremiz ve diğer insanlara yönelik sorumluluklarımızı hatırlamak gerekiyor. Bu sorumluluk çevremizle kurduğumuz fiziki temas ve sosyal mesafe konusunda dikkatli olmayı gerektirdiği gibi, ilişki ve iletişim yaklaşımımız ve dilimizle de ilgili. Toplumsal düzeyde paylaşım ve ihtiyaç sahiplerine destek, hassasiyet göstermemiz gerek çok önemli bir alan. Bugünler küresel düzeyde de insanlığın ayağa kaldırılması gereken günler. Fiziksel olarak evin içine taşıdığımız hayatın, duygu ve düşünce olarak yakın çevremizden başlayarak insanlığa doğru genişlemesi gerekiyor.

“İnsanların en hayırlısı insanlara en faydalı olandır” hadisinin hayata geçirilmesi gereken kritik günleri yaşıyoruz. Darda ve zorda olan insanlara ve insanlığa fayda sağlamak onlar kadar bize de iyi gelecektir. Bu dönemde sağlık alanında tedbirler, araştırmalar ve çözüm arayışları tüm hızıyla devam etmesi gerekirken bir yandan da iyimserlik, umut, bir şeyler yapma iradesi ve zorluklara karşı dayanıklılığın artırılması, diğer bir ifadeyle psikolojik sermayenin ve maneviyatın da güçlü tutulması gerekiyor. Yardımlaşma, paylaşma, diğer insanların derdiyle dertlenme ve sosyal dayanışma bugünlerde en çok ihtiyaımız olan şeylerin başında geliyor. Bunların sağlayacağı güven, bu zor dönemleri daha sağlıklı yaşamayı ve aşmayı sağlayacak en önemli sermayemiz olduğu gibi yeni bir dönemin anlam çerçevesinin de temellerini oluşturmaktadır. Bu temeller üzerinde insanlığı, sosyal ve iktisadi hayatı, siyaseti, hukuku, teknolojiyi ve çevreyi inşa eden anlam ereveseleri oluşturmak ve hayata geçirmekten daha kıymetli ne olabilir ki? Bu meseleleri dert edinince “can sıkılmasına” ne sebep ne de zaman kalacaktır.

Kovid-19 anlam yıkımına mı yoksa yeni bir anlamlandırmaya mı yol aacak? Bu, bize ve neyi dert ettiğimize bağlı.

Kriz Zamanında Başkasını Düşünmek*

Kübra Bilgin Tiryaki

Araştırmacı, Doktora Öğrencisi

Koronavirüs salgını, ilk olarak Aralık 2019'da Çin'de ortaya çıkmasının ardından 3-4 aylık bir süre zarfında yüz elliden fazla ülkede yayıldı. Hastalığın Çin'in ardından oldukça hızlı bir şekilde artış gösterdiği ilk iki ülke İtalya ve İran. Bu iki ülkede salgının çok kısa bir sürede hızla yayılmasının, hem yönetim temelinde hem de halkın nazarında salgının ciddiye alınmaması ve bu sebeple de gerekli önlemlerin yerine getirilmemesi sebebiyle ortaya çıktığı iddia ediliyor. Mart ayı itibariyle Türkiye'de tespit edilen koronavirüs vakaları halihazırda kontrol altında ve gidişata dair sıkı bir bilgilendirme ve takip faaliyeti yürütülüyor. Şimdiye kadar gelinen noktada süreç yönetiminin başarılı olduğu görülüyor. Peki bireysel yaşam alanlarımızda salgın hastalık sürecinde nasıl değişiklikler öngörüyoruz?

Kriz zamanlarının en can yakan örneklerini gördüğümüz salgın hastalık süreci, kişinin kendi varoluşunu sorguladığı bir zaman olmanın yanısıra yekdiğeri ile ilişkileri açısından sınındığı zamanlara tekabül eder.

Kriz zamanlarının en can yakan örneklerini gördüğümüz salgın hastalık süreci, kişinin kendi varoluşunu sorguladığı bir zaman olmanın yanısıra yekdiğeri ile ilişkileri açısından sınındığı zamanlara tekabül eder. Zahiren birbirinden yalıtılmış ortamlarda bulunsak ve ilişkilerimizi en aza indirmeye çalışsak bile salgının olduğu zamanda yaptığımız tüm eylemlerin sonuçları katlanarak neticelenecektir. Tüketim alışkanlıklarından, temizlik davranışlarına, alım-satım süreçlerinin organizasyonundan, çalışma şartlarına ve eğitimin formunda meydana gelen yapısal değişikliklere varıncaya kadar hayatın birçok alanında eylemlerimizin toplumsal etkilerini görürüz. Etkinin niteliksel ve niceliksel bu artışı, ben'in ötesinde olan bir "başkası"nı düşünmeyi gerekli kılar. Çünkü senin mahrumiyetin bir başkasının kaybında kendisini gösterir, hiçbir taraf için bir kazanma söz konusu olmaz.

Bu nedenle virüs sebebiyle insanların temizlik ve yiyecek maddelerine yönelik talep artışı, haksız kazançları ve karaborsacılığı ortaya çıkarsa ve sınırlı bir insan grubunun daha fazla kazanmasını doğursa da uzun vadeli bir kazanç olarak ortaya çıkmayacaktır. Çünkü toplumsal yapıda meydana gelen güvensiz ve güvencesiz ortam, alım-satım süreçlerini çok daha fazla sekteye uğratacak ve kısa yoldan edinilen haksız kazanç daha büyük bir kayba yol açacaktır. Bir diğer husus virüsün

* Bu yazı ilk önce ilke.org.tr adresinde yayımlanmıştır.

yayılması için alınması gereken önlemlerdir. Türkiye açısından çok sınırlı bir vaka durumu olması sevindirici olsa da İtalya ve Çin örneklerinde görüldüğü üzere umursamazlık ve tedbirsizlik vahim sonuçlar doğurabilmektedir. Bu sebeple yönetim bazında alınan tedbirlerin çok ötesinde insanların kişisel duyarlılığa sahip olmaları büyük bir önem taşımaktadır. Öte yandan kamusalın özel alana müdahalesine yönelik bir takım sınırlılıklar, öncelikli tedbirin özel alan çerçevesinde alınmasını gerekli kılmakta, bu da bireylerin daha duyarlı olması anlamına gelmektedir.

Hiçbir önlem almayarak salgına karşı lakayt bir tavır içerisinde olmak kişinin kendi sağlığına ve yaşamına dair bir umursamazlık iken; kendisinden başkasına yönelik ahlaki bir sorumsuzluk olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü alınmayan her bir basit önlem, kişinin kendi bireysel yaşamından çok daha ötesini etkilemekte ve başka hayatları tehlikeye sokmaktadır. “Bize bir şey olmaz” kolaycılığının yanında salgına rağmen Fransa’da gerçekleştirilen Şirinler Festivali sebebiyle binlerce kişinin bir araya gelmesi aynı sorumsuzluğun farklı ifade biçimleridir.

İlkinde teslimiyet ve korkusuzluk örtüsü altında insani yükümlülükler dışlanırken; ikinci durumda bireysel haz ve eğlence, insani özne olmanın gerekliliklerini dışarıda bırakmaktadır. Birbirinden çok farklı gibi görünen bu iki eylem biçimi aslında tek bir noktada buluşur: Başkasını yok sayarak toplumsal adalet ve dengeyi bozmak. Oysa kaldığımız yerden devam etmemiz ve oluşabilecek kayıplara rağmen sürekliliği sağlayabilmemiz ancak bireysel farkındalık ve bilinç ile gerçekleşir. Bu durumu sadece Türkiye merkezinde de düşünmemek gerekir. Salgının ortaya çıkış ve yayılma sürecini dikkate aldığımızda, etkileşimin bu kadar güçlü olduğu bir dönemde olumsuz vakıaların sonuçlarının da ulus devletlerin sınırlarının çok ötesinde ne kadar fazla insanı etkileyebileceğini görmüş oluyoruz. İnsani varoluşumuzun bir gereği olarak kriz zamanlarında kendimizden “başkası”nı görmeye ve gözetmeye çok daha fazla ihtiyacımız var. Çünkü hepimiz aynı gemideyiz ve gidebileceğimiz başka bir dünya yok.

Dünyayı sarsan derin bir krizle karşı karşıyayız. Üretimi, tüketimi, ticareti, günlük yaşamı, sosyal ilişkileri, örgütleri, kamusal yapıyı derinden etkileyen bir salgın bir anda dünyanın gidişatını derinden etkileri. Bu bağlamda sürecin tıbbi yönleri çok merkezde olsa da enfeksiyon yayılımı azaldıkça sosyal boyut daha fazla öne çıkmaya başlıyor. Zira salgın önemli bir iktisadi daralma ve sosyal değişim doğuruyor. Yaşadığımız bu süreçte sosyologların/sosyal bilimcilerin bilgi ve birikimlerini kamu ile paylaşmasını önemi gün geçtikçe daha fazla öne çıkıyor. Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı kapsamında farklı disiplin ve araştırma alanlarından araştırmacıların katılımı ile veriye dayalı analiz yazıları yayımlamaya başladık. Bu kitapçıkta şimdiye kadar yayımlanan 16 yazı yer alıyor. Konuyu farklı perspektif ve alanlardan ele alan bu yazıların sorunun anlaşılması ve çözümlerin üretilmesine önemli katkılar sağlayacağını düşünüyoruz.